

Літературно-Науковий Вістник.

Річник XXI (1922 р.), томи: LXXVI—LXXVIII.

З М І С Т.

Для скорочення означаємо томи LXXVI, LXXVII, LXXVIII, цифрами I, II, III.

I. Поезії.

Наш альбом.

- О. Бабій*: На селі, I, 27; Юний сміх, I, 200; Тихше, I, 268; II, Жита, 62; Моя молитва, III, 116.
- В. Бобинський*: Молитва Індостанця, I, 26; Тайна танцю, I, 160.
- А. Волощак*: Веснянка, II, 125.
- Б. Гомзин*: Золототканний день, II, 138; Благовіст, III, 52; Ліс, III, 111; 1917 р., III, 153.
- II. Карманський*: Під сонцем Бразилії: На рівнику, II, 157; Карнавал на рівнику, II, 177; В лісах Парани, II, 208; Великдень у Куритибі, II, 209; За шімароном, II, 234; Захід сонця, III, 1; Паленне «рос», III, 1; Дивлюся на жахливу пуцу, III, 2.
- М. Ковальський*: На заході двобій, III, 143.
- Уляна Кравченко*: Розсипають ясні зорі, II, 104.
- Р. Курчинський*: Май, I, 238; Спека, II, 221.
- М. Курах*: Хитання, I, 176; Чорне Око, II, 52.
- М. Курчинська*: Mogéndo вечера, II, 250; Luna phallax, III, 7.
- Г. Лепкий*: Хоч криче гайворон, I, 134; Жий і вір, I, 193; Весною, I, 193; З нової збірки, 1—5, II, 1.
- Ю. Луна*: Баляда, I, 97.
- М. Обідний*: Незміта кров, I, 172; В небі мого серця, I, 211.
- В. Павлусевич*: З пісень кохання, I, 113.
- А. Павлох*: Із циклю: Дні, II, 21.
- К. Поліщук*: Із циклю «Еротези», II, 113.
- М. Рудницький*: Про палкість почування, II, 75.
- В. Самійленко*: Шляхи, I, 199; Смерть повстанців, III, 97.
- II. Стах*: Жайворон, I, 8.
- Ю. Шкрумеляк*: Досвіток, I, 116; Молитва Невідомому, I, 134.

З чужих поетів.

- Шарль Бодлер*: Краса, III, 117; Ворохобник, III, 117, переклад О. Луцького.
- Еміль Вергарн*: Радість, I, 45, пер. О. Луцького; У червні, I, 276, пер. В. Самійленка.
- Поль Верлен*: Великий чорний сон, I, 124, пер. М. Вороного.
- Ілля Еренбург*: В Софійському Соборі, III, 12; Із збірки «Кануни», III, 29, пер. О. Бабія.
- Я. С. Махар*: Нерон, I, 212, пер. О. Луцького.
- Жан Мореас*: Ноктюри, I, 63, переклад М. Вороного.

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

II. Нариси, новелі, спомини, драми.

- О. Баранів*: Замок, драма-казка в 1 дії, II, 109.
Дмитро В.: Нариси: 1. Полонені, III, 118; 2. Ранений, III, 118;
 3. Робітник, III, 119.
К. Гринівичева: Параска Гоголь, I, 18.
Е. Желіскова: Журба, II, 105.
О. Кобилянська: Лист засудженого жовніра до своєї жінки, I, 194; На зустріч долі, III, 98.
Іван Крушельницький: Мрачним шляхом (містерія), II, 198.
В. Курченко: Смуток, III, 112.
Б. Лепкий: Мінятюри: 1. Мій рідний краю. 2. Дівчина з квітками. 3. Колісанка. 4. Над морем, II, 2.
Іван Липа: Утома, I, 201.
Юрій Липа: Цар-Дівиця II, 193.
М. Мельник: По землі, III, 8.
К. Поліщук: Ліпший світ, II, 6; Непрошені гості, II, 15.
В. Стефаник: Вона — земля, I, 6; Сини, III, 3.
Химера: Fatamorgana II, 207.
Марко Черемшина: Перші стріли, I, 11; Село потерпає, I, 98; Село вигибає, I, 100; Парасочка, II, 97.
Г. Юртик: Звенигородський Кіш вільного козацтва, I, 125; Стихія, I, 223.
- Шарль Бодлер*: Афоризми, III, 120; Мордуймо жебраків, III, 123; Поцілунок місяця, III, 124; Зеркало, III, 125. Переклад із французького.
Г. Зудерман: Литовські оповідання. I. Подорож до Тільзіта, II, 222, III, 13. Переклад із німецького.
Джек Лондон: Неминучий Білий, III, 126. Переклад із англійської мови С. В.-М.
Проспер Меріме: Матео Фальконе, II, 210. Переклад із французького.
Р. М. Рільке: Дума про любов та смерть корнета Хрістофа Рільке, I, 117. Переклад із німецького В. З.
Стендаль: Афоризми, I, 114. Пер. із французького.
Бернард Шов: Катерина Велика, песа, I, 214; II, 22. З англійської мови переклав Бой.

III. Література, наука, суспільне життя.

- О. Барвінський*: Участь П. О. Куліша в підемі і розвитку народного письменства в Галицькій Україні, II, 40.
Я. Біленький: Українські приватні школи в Галичині, I, 247.
О. В.: Нафта, Царгород і Україна I, 167; Варшавська криза, II, 150; Пригадка, II, 274; Осінні рефлексії, III, 179.
М. Галуцинський: Книжка й українське громадянство, III, 72.
В. Гнатюк: В справі української правописи, 1—3, I, 173; 4—8, III, 164. — Чи закарпатські Українці автохтони, I, 269.
М. Голубець: Юрій Нарбут, I, 59.
Ното: З мистецької виставки, II, 76.
Др. Я. Гординський: Із сучасних історично-літературних розслідувань, II, 114.
Др. О. Грицай: Ольга Кобилянська, II, 235.

III

- Д. Д.*: Ще одна мирова конференція, I, 75; Криза большевизму на Україні, II, 63; Шляхтич міщанином, II, 264.
- Devius*: Галицька політика совітів, I, 72; Упадок комунізму на Заході, III, 134.
- Д. Донцов*: Поетка українського рiсорджiмента (Леся Українка), I, 28 і 135; До старих богів! (З приводу студентського зiзду), I, 259; Емігрантська «сменовеховщина», III, 80.
- В. Дорошенко*: Борці за красу і волю, I, 64.
- Др. В. Залозецький*: Олекса Новаківський, I, 161.
- Др. Ф. Колесса*: Про вагу наукових дослідів над устною словесністю, III, 37 і 144.
- Др. М. Кордуба*: Про історичну повість, а зокрема про повість Ос. Назарука: Князь Ярослав Осмомисл, II, 168.
- І. Кривецький*: Українська Академія Наук у Києві, II, 139 і 251; III, 63 і 154.
- Наші цілі* (Від Редакції), I, 1.
- Ю. Павликовський*: Земельна справа у Східній Галичині, I, 151 і 239.
- С. Русова*: Дмитро Маркович, III, 30.
- В. Садовський*: Господарська відбудова України, II, 258.
- І. Федоренко*: Уот Уйтман (проба оцінки) III, 53.
- П. Чулий*: Москалі на Україні, III, 172.
- О. Ярмченко*: Чи М. Гоголь був наш? III, 45.

- М. Пюї*: Змагання модерного малярства, II, 53 і 127. Пер. з французького С. В.-М.
- Др. Тальон*: Про ризико, I, 47. Переклад із французького.
- Рожер Шовіре*: Ірляндія перед льондонським договором, II, 158. Переклад із французького.

- Ю. Отмарштайн*, некрольоґ, I, 177; Помяник, I, 96.

IV. Бібліографія.

В. Андрієвський: З минулого (1917 рік на Полтавщині), Е. Чикаленко, I, 191. — *Мик. Аркас*: Історія України, вид. третє, В. Дорошенко, I, 278. — *О. Бабій*: Гнів, новелі. Р. Ц., II, 189. — *Др. В. Бирчак*: Літературні стремління Подкарпатської Русі, В. Гнатюк, I, 86. — *Бандурист*: Жих, Збірка оповідань, З. К. III, 186. — *О. Бурнатович*: Українська ідеологія революційної доби, О. В., II, 280. — *Авг. Волошин*: О письменном языкѣ подкарпатских Русинов, Д. Дорошенко, II, 185. — *І. Герасимович*: Життя й відносини на Радянській Україні, В. Дорошенко, II, 284. — *М. Грушевський*: Хмельниччина в розцівті (1648—1650). Історія України Русі тому VIII частина III, І. Крип'якевич, I, 80. — *М. Грушевський*: Ілюстрована Історія України (1921), В. Дорошенко, I, 278. — *Р. Гулька*: Подкарпатська Русь, Серія І. Деревлянські церкви и дзвониць, В. Січинський, I, 283. — *Проф. О. Я. Єфименко*: Початковий підручник українсько-московської історії для шкіл народніх, Д. Дорошенко, II, 282. — *Paul Zaitzev*: L'église nationale ukrainienne, I. D. III, 188. — *Записки* Історично-Філологічного

Відділу Української Академії Наук, кн. 1, Д. Дорошенко, I, 178. — *Записки* Українського Наук. Товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині, Д. Дорошенко, I, 280. — *Збірник* секції Мистецтв. 1. (Українське Наукове Товариство), Київ, Д. Антонович, I, 179. — *Проф. Др. К. Кадлєц*: Подкарпатська Русь. Переклав из чеського и доповнив др. Ів. Долинський, Д. Дорошенко, II, 93. — *Календар-альманах Дніпро* на 1923 р., В. Лікаренко, III, 190. — *Календар Червоної Калини* на 1923 р., В. Лікаренко, III, 190. — *М. Капустянський*: Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 р. (ч. I і II). Матеріяли до воєнної історії. Книга перша, Ю. Отмарштайн, I, 81. — *А. Кащенко*: Зруйноване гніздо. повість. На руїнах Січі, історичне оповідання, Д. Дорошенко, III, 185. — *Др. Ф. Колєсса*: Українські народні думи, перше повне видання з розвідкою, поясненнями, нотами і знімками кобзарів, В. Гнатюк, II, 181. — *Гр. Косинка*: На золотих богів. Дрібні оповідання, В. Дорошенко, II, 279. — *Current History*, published by the New York Times, Д. Д—в, III, 89. — *М. Левицький*: Порівнююча граматики української мови, В. Гнатюк, II, 187. — *Герцогъ Г. Н. Лейхтенберскій*: Воспоминанія объ «Украинѣ» 1917—1918, О. В. I, 282. — *В. Леонтович*: Спомини утікача, В. Дорошенко, II, 284; Д. Дорошенко, III, 93. — *Б. Лепкий*: Ноктурн, З. К., III, 189. — *В. Липинський*: Історичні студії та монографії. Т. III. Україна на переломі 1657—1659, І. Крип'якевич, I, 84. — *Ісаак Мазєпа*: Большеви́зм і окупація України, О. В., II, 94. — *Др. О. Макарушка*: Наука виховання, М. Височанський, III, 187. — *А. Марголинъ*: Україна и політика Антанты, О. В. I, 184. — *Мик. Мельник*: Українська номенклатура висних рослин, В. Гнатюк, III, 87. — *Др. П. Натопн*: Народня культура й культура особистости, М. Височанський, III, 187. — *В. Науменко*: Нові матеріяли для історії української літератури 19-го віку, Д. Дорошенко, I, 277. — *Fr. Nitti*: Das friedliche Europa, Д. Д., II, 183. — *Нова Україна*, безпартійний двотижневик (Прага), О. В., II, 178. — *В. Павлуевич*: З пісень кохання, Л. Білецький, III, 183. — *Др. В. Панейко*: Зєдинені держави Східної Європи. (Галичина й Україна супроти Польщі й Росії), О. В., I, 92. — *Перша книжочка* до читання для українських дітей, В. Гнатюк, III, 94. — *Polityka*, miesięcznik (Варшава), О. В. II, 188. — *Przegląd Wszechpolski*, miesięcznik (Познань), М. Ч., I, 286. — *Гр. Раковскій*: Конецъ бѣлыхъ. От Днѣпра до Босфора, В. Дорошенко, III, 91. — *Сонцевіт*. Літературно-мистецький альманах, Л. Білецький, II, 277. — *Соціалістична Думка*, центр. орган с. д. партії, О. В., III, 88. — *С. Таранушенко*: Памятки українського мистецтва. Будівництво, В. Січинський, I, 88. — *Український студент*, місячник (Прага), —в., I, 286. — *Др. В. Ферстер*: Як вести життя, М. Височанський, III, 187. — *С. Черкасенко (П. Стах)*: Твори, I—III, Л. Білецький, I, 186. — *О. Ярмеченко*: Біла Русь, М. Вороний, I, 183.

V. *Нові книжки*: I, 192, 288; II, 96, 191, 288; III, 96, 192.

VI. *Від редакції*: II, 192; III, 95.

VII. *Від адміністрації*: I, 288; III, 95, 191.

ЗМІСТ.

1922.

Наші цілі	1
В. СТЕФАНІК: Вона — земля	6
Н. СТАХ: Жайворон	8
МАРКО ЧЕРЕМШИНА: Перші стріли	11
К. ГРИНЕВИЧЕВА: Параска Гоголь	18
В. БОБІНСЬКИЙ: Молитва Індостанця	26
О. БАБІЙ: На селі	27
Д. ДОНЦОВ: Проекта українського рісор- джмента (Лесь Українка)	28
В. ВЕРГАРЕН: Радість	45
ДР. ТАЛЬОН: Про ризико (пер. із фран- цузького)	47
И. ГОЛУБЕЦЬ: Зорій Нарбут	59
КАН МОРЕАС: Ноктюри (перекл. М. Во- рового)	63
В. ДОРОШЕНКО: Борні за красу і волю ...	64
ЖУЦЬ: Галицька політика совітів	72
К. Д.: Ще одна мирового конферен- ція	75
Бібліографія	80
Юмчанак	96

КНИЖКА I.

ЗА МАЙ.

**ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК**

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка.

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Земельний Банк Гіпотечний

Спілка акційна

у Львові, вул. Підвалля, ч. 7.

Ч. телоф. 382, Ч П К О. 149.000.

Приймає вкладки й опроцентовує їх від найблизшого дня по зложенню вкладки,

Уділює векселеві позички (есконт векслів),

Купує всякого рода валюти, чеки і вартні папери,

Приймає до інкаса заграничні чеки, переказує гроші за границю, та посередничить найкориснійше в пересилці грошей з Америки.

Посередничить у купні і продажі ефектів, товарів, знарядів, машин і нерухомостей.

Взагалі :

Земельний Банк Гіпотечний

переводить

усякі фінансові інтереси і банкові припоручення

під найкориснішими умовами.

Земельний Банк є також Девізовим Банком.

Наші ціли.

Відновляючи видавання „Літ. Наук. Вістника“ редакція свідомо величезної трудности зачатої справи. Остатні сім років від памятного 1914 р. викопали глибоке провалля між настроями, що панували серед нації тоді — і тепер. Правда тоді — не так, як нині — розгонова енергія народу була звязана. Наші ціли, може сквапнійше, як булоб бажано, втискалися в вузкі рамки тодішньої, такої буденної дійсности. Але воля найсвідомішої частини нації була єдина. Наша мета може не була так висока, але по дорозі до неї йшли майже всі.

Який контраст у порівнянню з нашим „сьогодня“! Наша ціль стала великою і ясною, як сонце, і — такоюж далекою, як здається песімістам. А шляхам до неї згубили ми лік. По сих шляхах, доріжках і манівцях розбіглася національна думка. Її сила і єдність дізнали великого удару.

Вирвати нашу національну ідею з хаосу, в яким вона грозить згинуту, очистити її від сміття й болота, дати їй яскравий виразний зміст, зробити з неї стяг, коло якого гортувалася б ціла нація — ось завдання, до розв'язання котрого, разом з иншими, хоче причинитися і відновлений Л. Н. Вістник.

Як? Тепер? — спитають нас. Тепер маємо час на виробовання ідеології, коли все живе чином і змагає до чину? — Власне тепер! І власне тому, що наш час потребує діл. Бо — не лише „віра без діл мертва єсть“, але і навпаки. Безплідним є діло непідтримане великою вірою. Безглуздим є чин, хочби як героїчний, некермований ясною ідеєю, непримиренною і передуманою до деталей. У нас мало здавали собі справу з сього. На заході, де люди взагалі думали інтензивнійше, панували инші погляди на значіння ідеології для суспільного життя. Там думали про се! Думали Енгельс і Маркс, думали отці католицької церкви і Лютер, або англійські пуритани, що лишили нам міцні формули життя, які тревали десятки, сотки або й ти-

сячі років і немов у залізний панцир убрали душу одиниці, а слухняні маси вели до великих діл. Жорж Сорель, говорячи про ідеологію „молодої Італії“ і її творця — Маццінього, каже: „Без Маццінього ніколи не стала б Італія великою державою, бо зробив він для італійської єдності далеко більше, як Кавур і всі політики його віка“. Пересада? Можливо, але не пересадна в сих словах думка про величезну вагу ясно сформульованого національного кредо для успішності національної акції. Велика французька революція і революція російська є доказами, що тільки ясні, прості і незаплутані кличі, получені з непохитною вірою в їх святість і з негнutoю волею в їх здійсненню — поривають за собою маси. Що ніколи маси не підуть за туманними гаслами, за тими, хто не знає, чого хоче. Що лише той, хто не вагається в слухний час сказати так, або ні — накине свою волю юрбі. Сього власне бракувало досі українському націоналізмови: сеї ірраціональної віри в історичне покликання свого народу, що так відзначає наших сусідів. Аж до останніх років ми майже не мали що протиставити сій вірі, що було б їй рівновартне, коли не рахувати того оптимістично-мрійливого квієтизму і того культу терпіння, яким була перенята наша література. В останні роки наш націоналізм набрав надзвичайної активності, не вкладаючи на жаль у неї ясної свідомої своїх цілей і доріг думки. Страх перед свобідним жестом, шукання компромісів і помочі, зневіра у власні сили, ніби умисне туманне формулювання своїх постулатів — як се все було далеке від мови мучеників Шпільберга, Кошута або Кезмента, від фанатичної віри в свою справу жовнірів Кромвеля, або — нашого селянства!

Так, нашого селянства. Бо в хаосі ідей і напрямків виявило воно в сі часи подиву гідну завзятість в обороні своїх інтересів, незвичайну активність і величезну готовість до жертв. Опріч того — незахитане ніякими агітаціями привязання до своїх заповіджених дідами ідеалів. Воно знало, чого хотіло, а того, чого хотіло, воно дуже хотіло!

На сій фізично й морально здоровій силі нашої суспільности, що до того творить її величезну більшість, на її ідеалах хочемо оперти нашу програму. — Чи сього не робилося досі? Хиба в Галичині, але й тут існували групи й партії, що черпали свою ідеологію у кляс, деінде сильних чисельно й політично, але в нас слабих, стараючися накинути сю ідеологію цілому народови. Щож до Наддніпрянщини, то до останніх ча

сів не було там групи, що вважала би себе виразницею ідеалів селянства такого, яким воно в дійсності було. Бо хоч слово „селянська демократія“ було на устах у багатьох піонерів українського націоналізму по тамтої бік Збруча, хоч під тим гаслом розвивалася ціла наша література другої половини минулого віка, але вона не відчула укритого змісту селянського руху, не стала речником його тенденцій, що доправили до 1902, 1905 і 1917 років. У нас був Марко Вовчок і Левицький, але не було когось, хто був би для нашого селянства тим, чим був нпр. Горький для російського робітництва, або для німецької буржуазії Фрайліґрат. Решта ж громади, і то найактивніша, уважала селянство „в силу залізних законів еволюції“ засудженим на занепад. Уважала, що „пролетаріят, а не селянство являється в сучасній державі клясою будуччини, пролетаріят, а не селянство стає носителем демократії, як панування більшості нації“. В імя сеї то будуччини жертвувалося теперішністю і уважалося 80% населення країни за додаток позбавлений самостійної ролі, засуджений на ведення на пояску речниками иншої кляси.

Наша ідеологія засадничо инша. Вона не знає ніяких залізних законів суспільного та економічного розвитку, що засуджували би в менше більше віддаленій прийдешності величезну більшість нації на політичну смерть. Навпаки! Ми думаємо, що для багатьох несподіваний ренесанс селянства, що наступив наслідком війни, неминуче приведе в багатьох краях до панування селянської, а ніякої иншої демократії. А особливо на Україні, де — майже безпрецедентний приклад! — селянство, а не місто не раз і не два накидало свою політичну волю і столиці, і краєви. Чи то, коли воно брало Київ у грудні 1918 р., чи в вересні 1919.

Ті отже, що хотіли йти за селом, не доцінювали цілої його відпорної сили. Ті знов, що вірили в сю силу, фальшиво інтерпретували її зміст і мету, підпорядковуючи інтереси селянства ідеї пролетаріату. Одні орудували поняттями — „націоналізм“ і „паціфізм“, кладучи натиск на се останнє. Другі — поняттями „соціалізм“ і „революція“, підкреслюючи перше. Тоді, коли в дійсності з сих чотирох елементів — у селянській ідеології на нашу думку було все инше опріч власне — паціфізму й соціалізму.

Таке формулювання задачі національного руху на Україні тягне за собою різні консеквенції. Найважніша з них — змагання до найвисшої форми самоозначення нації, щоби ціла нація

могла в повнім об'ємі виступати як самостійний, ні від кого незалежний чинник.

Зазначена тут наша найвисша ціль (осягнення найвисшої форми самоозначення нації) є одинока, що може тепер зеднати коло себе цілу націю. І тих, що виховувалися на Шевченкови або Стороженкови, і тих, що виховувалися на Шашкевичеві, Головацькім, або на Федьковичу, чи на Духновичу. Лише змагання до сеї цілі може засипати провалля, що — на втіху багатьом — ділило нас, може зробити з нас усіх єдину націю, яку не спіткала би доля Хорватів і Сербів, якої відломки не йшли би різними дорогами. Але се можливе лише при одній умові, яку нам треба пам'ятати безперестанно: щоби в змаганні до нашої спільної найвисшої мети ми йшли разом; щоби дороги, якими йдуть одні, не перехрещувалися з дорогами, якими йдуть другі; щоби одні ніколи не уживали способів, що шкодили би другим.

Сеї постулат тягне за собою дальші наслідки що до так званих орієнтацій. В нас кажуть: Або „власні сили“, або — „орієнтація“! Для нас такої дієми нема. Ми кажемо: Все і в першій мірі — „власні сили“, потім — „орієнтація“, без якої не обходиться зрештою ні один з існуючих народів. Лише, повторяємо, „орієнтація“, вибрана одними, не сміє в ніякім разі шкодити другим.

В соціяльній області нашим ідеалом є той, який у тяжкій боротьбі виробило собі селянство. Приватна селянська власність, як майже виключний тип сільської господарки, дисципліна праці, підкреслення в суспільнім господарськім життю моменту продукції, а не розділу її, не моменту абсолютизму, не охльократії, але зорганізованого колективу і гієрархії. Тому ми думаємо, що разом із кооперацією, суспільною самодіяльністю, особистою ініціативою, велику ролю в нашім життю повинна відіграти родина і незалежна від держави церква. Все те моменти, що ними здавна був перенятий світогляд нашої нації, як і всіх інших західно-європейських народів. Затіснити духові вузли, що в'яжуть нас з останніми, стрясти з себе останки східної культури, стає отже нашою вимогою в обсягу культурного життя. Ренесанс сього культурного життя у нас, піднесення поваги духової культури — в усіх її областях — уважаємо за невідкличну передумову нашого національного відродження. Особливо по світовій війні, що доказала, яким кольосальним знарядям

у життю народів є дисциплінована наукою думка і вишколене віковою культурою почуття обов'язку.

Не потрібуємо хіба довше розводитися над тим, що сю культуру повинні ми черпати з першого джерела без допомоги некликаних посередників так, як наші предки, що послали своїх синів черпати зі скарбів європейського знання в Сорбоні, на льондонському або падуанському університеті.

Способи? Їх не будемо прецизувати на цьому місці. Вони можуть бути різні. Одно лиш можемо тепер зазначити: Що процес перетворення потенціальної енергії народу в кінетичну, на нашу думку ще не закінчений; що наші цілі осягнемо не тими способами, яких хапалися „самоотверженные Малороссы“ або „поржондні Русіні“; що ми не визнаємо ні „традиції“ 1654 р., ні „традиції“ 1657 р. Ні Переяслава, ні Гадяча. Не можемо дати себе звести ні до ролі Гайдамаків — знярядя в чужих руках, ні до тої ролі, до якої так хотіли би звести Німеччину її противники: до ролі країни поетів і музиків. Не можемо бути ні пляцдармом революції, ні пляцдармом контрреволюції. Хочемо бути не об'єктом, але суб'єктом історії. По досвідах останніх літ думаємо, що маємо на те досить сили. Уважаємо, що найважливішим є зберегти чистою власну ідеологію, ясну змістом і активну волю, та ще — незнаючи сумнівів віру. Коли сю ідеологію стратимо, найбільш героїчні зусилля нації пятнуватимуться тавром бандитизму. Коли її збережемо — здобудемо все. Будуємо нашу програму не на нині, ані на завтра, лише на ряд років. Числимося не з хвилимовим укладом сил, лише з тенденцією їх розвою.

Віримо, що ця тенденція є за нами, а не проти нас.

Василь Стефаник.

Вона — земля.

Присвячую пам'яті мого батька.

То як Семен з заходом сонця вернув до дому, то застав на своїм подвір'ю п'ять кованих возів, набитих всіляким добром, ще й колиска на верху була. Коні коло возів добрі. А на приспіділи старі й молоді, самі незнакомі. То Семен, старий і босий, з черевиками через плечі, сказав:

— Славайсу Христу, люде добрі! Відки ви і як вас маю звати?

— Ми буковинські, война вігнала нас з дому; я є Данило, а це коло мене моя жінка Марія, стара вже; а це мої дві невістці з дітьми та донька також з дітьми; та хочемо у вас переночувати, як приймете.

— Ночуйте, та будьте гостями. Сяду я коло вас та побалакаю з вами, а жінка най варить вечерю. Вона в мене друга, молода і годна, як схоче.

— А це в мене перша, уже п'ятьдесят років, як за мною, та тепер здуріла, та поховаю я її десь на роздорожу, бо розум свій загубила під колесами. Доки ще з фіри виділа наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здоганяли, а як не вздріла вже свого села, то зацімліла. Та сидит оттут німа межи внуками...

— Бадю Даниле, не дивуйте! Вона лишила слова свої на вікнах, та на золотих образах в своїй хаті, то вони як пташечки б'ють си по порожній хаті, як сироти. Молитви щебечуть по вуглах, а баба без них німа буде... А підіт ви до великої хати та перед святим Николаєм провидіт її молитву, може народит си в ні слово.

То оба старі зтягнули бабу перед образи і голосно говорили молитву. Та баба мовчала.

— Загубила вона свої слова коло своїх святих тай там їх відшукає.

Знов на приспіді.

— Не моє діло питати, але чого ви кованими возами та вороними кінями та з дітьми молодими землю свою покинули?

— Бадю Семене, на вороні коні та на вози ковані я склав свої діти, аби їх на наругу не подати. Як попа з попадею скували та повезли в гори, як професора взяли в ночі, Бог вість куди, а віта повісили серед села і поклали жовніра, аби хто не поховав, то я відрік си землі тай кров свою наклав на ковані вози, аби ніхто єї не споганив. Царь православний, а ми православні, тай зрада. Це раз, а другий раз Москаль іде і сонце залягає. І Хина і Сибір та дикий нарід з цілого світа; старих ріжут, молоді жінки гвартують та цицки відрубують, а малі діти ведуть у колію та розкидають по пустих землях у далекім царстві... Та вікна в селі посліпли, а дзвони заанімили. Кара Божа спустила си на нас за гріхи цілого світа. І від тяжкої руки Господа милосердного я пробував кров свою, діти мої, забрати в мир хрещений.

— Кличуть вичеряти, Даниле, а Бога не гнів'ят своїм нерозумним жалем.

* * *

Їжте та досягайте ви, птахи, що летите, не знати куди. А ми, Даниле, оба покушіймо цеї гиркої та може старі наші плечі від землі відвернут си в гору.

Вечеря не мила була нікому, лиш оба діди попивали горівку та також страви не брали в рот.

— Ідіт ви, діти, спати із своїми дітьми, най вам Бог ясні сні намалює, а ми старі ще побудемо.

— Даниле, кобисти не гнівали си, то я би щос сказав вам.

— Я розум і гнів лишив на своїм подвір'ю; можете мене і вібити, бо я, видите, старий птах та без гнізда.

— Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен. Бо ліпше, аби єго голова у старім гнізді застигла, як у яру при чужі дорозі.

— Правда, Семене, правда, за це слово я вам дякую...

— Та куди ви си вібрали? За панамі і за Жидами? Цісарь має для них касу утворену, а вам каса заперта. Як увідете у чужий язик, у великі студені мури, то доля розфурєє вас по каміню і лиш снити си вам буде наша красна земля, а руки закостенілі будут з непамяти сіяти на сміх панам, шо спацірують, яру пшиницу по каміню. Бог не прийме вас до себе з того каміня, але віде перед свої ворота, як вас убють на ваші землі. Вертайти си на свою мнєконьку землю, а там буде вас Бог благословити і на шибеници...

— Грішний я, Семенку, грішний перед Богом і перед вами. А то в мене ниви як вівці добре годовані, чорні та кучеряві. Я зараз завертаю вози до схід сонця, аби Бога не гнівити...

— Наше діло з землею; пустиш її, то пропадеш, тримаєш її, то вона всю силу з тебе вігортає, вічерпує долонями твою душу; ти припадаєш до неї, горбиш си, вона з тебе жили вісочує, а за то у тебе отари та стада та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочут си як срібні дзвінки і червоніют як калина... Не йди, Даниле, з панамі та з Жидами, не шукай царя, бо тобі царя не треба; все якис прийде до мужика, аби податок брати...

— За ваше слово, Семене, най вам Бог даст усе найліпше; я вертаю до дому, най си діє божа воля.

Тай баба Марія заговорила:

— Ідім, Даниле, до дому, ідім.

— Ат сука баба, як вішло на її, то зараз заговорила!

— А тепер пиймо на будьте здорові; дай Боже, абим лиху годину перебули, а як пімremo, аби наші кости зогнивали в наші землі.

І пили оба діди, тай стара баба з ними, та співали. Баба сиділа в середині та кріпко обіймала обох руками та проводила пісні:

Лишень моя мила,
Як голубка сива,
Вона спати не лягає!
Дитину колише,
Дрібне листе пише,
З буйним вітром розмовляє...

Та так вони співали до зорів, а на зорях ковані вози заклекотіли і Данило вертав до дому.

А як сонце сходило, то оба діди прощали си, цулували себе в чорні руки, а червоне сонце кинуло їх тіни через межі далеко по землі.

II. Стах.

Жайворон.

I.

Благословляю творче Сонце!...
 Я, птах малий, — на провесні
 Дзвоню Тобі свої пісні,
 Свої осанни голосні,
 О, творче Сонце!

Живу Тобою, творче Сонце!...
 Весни зеленої вістун,
 Я вюсь над ярю вбогих рун,
 Твоїх торкаюсь ніжних струн,
 О, творче Сонце!

Молюсь Тобі, о творче Сонце! —
 Піснями щастя задзвони
 І спраглу землю і лани
 У пишній рай Ти оберни,
 О, творче сонце!

II.

Моя пісня — то сміх сонця золотого
 Над степами:
 Дзвоню в струни свого серденька малого
 Од нестями.

Моя пісня — то шум гаю, шум розмаю
 В день весняний:
 Тяжке лихо твоє в ній заколисаю
 В сні-омани.

Моя пісня — то з гір рокіт, де в каміннях
 Бють струмені:
 Твоє горе спливе з ними в шумовиннях
 В далечені.

Весна-красна в моїй пісні кличе жити
 На простори,
 Дає силу, дає звагу геть розбити
 Сон покори!

III.

Зелений гай ще снить в нічних примарах,
 Та я збуджу його просоння,
 Як вже збудив небесне бездоння
 І сонця усміх в хмарах.

Ще річка спить у срібному тумані,
 У вербах легіт в сні зітхає, —
 Розсиплю-ж щастя сміх довкола ранній —
 І хвилька враз заграє.

Село дримає ще у сонній млості.
 Зітхає хтось у сні, хтось плаче, —
 Та серце не дарма співа гаряче
 В блакитній високості!

Як зійде сонечко — ударю в струни, —
 Хто сміє спати, як пісня дзвоне!
 На щастя спів усюди скрикнуть луни
 І збудять царство сонне.

IV.

Рано-рано на світанку
 Починаю пісню сонця голосну:
 Гарно, любо спозаранку
 Розбудить нічну мовчанку —
 Чари сну!

Степ ще сяє в росах білих,
 Над водою снять в тумані комиші,
 Тихо в скелях схоłodнілих,
 Скрізь в пустелях занімиліх
 Ні душі...

Але я понад степами
 Пісню серця в гимни Сонцю розівю:
 Я над сонними ланами,
 Над водою, над гаями
 В струни бю:

»Гей, вставайте — схід в пожарах!
 То у квітах тріюмфальний Сонцю шлях:
 Рожі в небі, рожі в хмарах..
 Лине Бог у дивах-чарах, —
 Щастя й жах!...«

V.

З піснями веселими
 Нонуся над селами:
 »Я — вістник весни!«
 Дзвоню над посулими
 Полями знебулими:
 »Розвійтеся, сні!«
 До неба блакитного,
 До Сонця привітного
 Я в гору лечу,
 В етері кунаюся,
 З хмарками братаюся,
 Гукаю, кричу:

»Геть думи гнітючі!
 Гонить нестерпучії
 Примари зими
 З льодами-кайданами,
 З дощами, туманами,
 З пільмою тюрми!
 Братаймося з волею —
 Щасливою долею,
 Співаймо пісні
 І Сонцю могучому,
 І щастю блискучому
 І красній весні!...«

Відень, IV. 1920.

Марко Черемшина.

Перші стріли.

Уже приморозки стали відморожувати варті вуха і старшеньких вояків заганяли до мужицьких хат, — а все таки неприятель не вбігав у сі села, що над Черемошем повиростали.

Уже скрізь довкруги на долах видко було хмари димів та червону луну ночами, — а Черемош збирав із своїх сіл легінів і провадив їх до бранки до Путилова або розсівав їх по селах на оборону.

Було так, що над Прутом скрізь уже газдував неприятель, а над Черемошем харчував ще старий газда.

Але всі села мали більшу вагу на старого газду, ніж на нового, і тому легіні знад Прута ночами викрадалися зпід неприятеля і йшли до бранки до Путилова, або ставали за добровольців в котрому-будь селі над Черемошем і разом із справедливими вояками дожидали неприятеля, щоби почастивати його на дорозі кулями старих рушниць або камінним плиттям або колодами і бервенами, які були сховані на верхах понад дорогою. Сі села над Черемошем угадували своїми легінями, що неприятель боїться їх добровольців і засідок, ґрунів і верхів та темних лісів над дорогою і тому обминає сей небезпечний клин. В кождім селі росла тут своя гордість супроти неприятеля так, як росли ряди гірських добровольців пушкарів.

Але ще й тісарську оборону мало кожде село. У панотця або в школі сидів жандарм, що велів звати себе командантом і мав під собою зо дві десятки старших вояків, яких пушкарі звали лянштурмаками.

Пушкарі слухали команданта, але скося і згорда дивилися на лянштурмаків, що ані одежі, ані обуви не мали, не були охочі до бою, йойкалися і дрожали на студені та кожного газди допитувалися, чи не знає і відає, як довго потриває ся ненависна війна.

Село годувало свою оборону.

Пушкарі за харчі не дуже дбали, бо нені і дівчата їх допантровували, а дома — небідома, — але лянштурмаки були на їду ласі і харчували приязно. Звичайно були вони мовчаливі, а при їді веселійшали і наломлювали свій хорвацький язик до бесіди з газдами та розповідали про те, як зпід Новоселиці

відступали, а відтак бої зводили і знов відступали та неприя-
теля в гори заманювали.

За то в неділю мало село параду, бо командант на переді,
а бородаті вояки за ним рядами машерували до церкви.

Тоді газдині розступалися перед церквою і робили воякам
дорогу тай жалували їх, що такі темнолиці, голодні і дрантиві, —
а бадіки поморгували на себе: „Аді йдуть смучі цурики!“

Молоді пушкарики чули в собі силу і самі дбали про пісто-
лета, про рушниці і про те, щоби верхами уставити і присилити
як найбільше плиття і колод, готових до спаду на дорогу. Були
жваві, бгачкі і швидкі та до рушниці спритішні. День і ніч при-
готовляли оборону села, укріпляли камінним плиттям стрімкі
боки дороги, майстрували потайні засідки, розбігалися на розві-
дини і пазили воєнного діла так, як се молодим ялося. Коли
цурики били поклони в церкві і горячі мольби слали за негайне
покінчення війни, пушкарі вбігали в церкву і повістували комен-
дантови, що неприятель підходить з долів доліських і мабуть
хоче пляями закрастися до села та хитрощами його здобути, бо
пронир у лісах, а дорогу минає.

Тоді село бачило в церкві воєнний алярм, бо командант
у церкві голосно комендерував і роздавав прикази, а відтак
пушкарі зганяли підводи і що два вояки сідали на вози тай ра-
зом з пушкарями везлися напроти неприятеля.

Командант розкладав і примірював довгі скла побільша-
ючі та глядів то за неприятелем, то назирці за своїми воя-
ками, що поховалися в драбинах возів за спину стоячих пуш-
карів.

Бадіки і челядь розцікавлювалися дуже і виходили з цер-
кви та вірили, що командант через те скло, яке вони звали
окоюм, видить далі, ніж вони голим оком і випитували його,
чи вже заздрів неприятеля. Командант усе повістував з окою,
що видить дим, а в димах неприятеля лишень ледь-ледь, бо ба-
діки заслонюють йому вид, — а в душі радувався, що бадіки
його обступили і перед хитрим ворогом опарканили.

Кортіло бадіків також через окоюм подивитися на неприя-
теля, але командант не зволяв і сердився, коли бадіки допев-
нювали, що ті чорні дими здіймаються з вогнів, які розіклали
хорвацькі ляндштурмісти сусідного села собі на загіток.

Пушкарі живо покмітили, що так як вояки, так само коман-
дант побоюється неприятеля і на привіт йому бере все тільки
окоюм, а не рушницю, — але саме тому згуста повістували, що

неприятель появився близько села і або миче коням сіна із стога, або варить собі курятину у вдовиці на краю села. Тоді все був алярм, який кінчився окяном.

Але неприятеля не було, лишень газди підсміхалися.

Пушкарі мали свій фронт верхами гір понад дорогою, а лянштурмісти мали свою касарню серед села в громадській канцелярії.

Селу було ненаручно доносити їду і воякам до касарні і пушкарям на фронт, але газдині годували з горшків і цісарське і добровільне військо, то за поману, то за повинність. Поману робили тії газдині, що їх газди або сини також пішли на війну і десь у чужім краю за наживою попід чужими вікнами коло чужих газдинь колядують.

Повинність ваготіла на цілому селі, бо і Хорвати і пушкарі могли і самі собі від людей харчів набрати, а по друге дивилися через пальці, коли у кого застали в ночі незаткані вікна або коли хто випрошувався від підвод.

Спершу не всі знали, що не вільно з хати світла випускати, аж баба Хромейка навчила село вікна ліжниками заставляти. Бо коли забанувала за сином-жовніром і виплакала собі серце тай померла — то невістка спорядила її тіло на лавиці коло вікон і обсвітила як вівтар свічками, — а тоді прийшов командант із жовнірами в хату і забрав невістку та відправив сковану до міста. Чужі люде поховали бабу, а за невісткою слід загиб.

А старий Чюрей навчив людей рот замикати. Вертав із долів із донькою тай попасав у місті. Лиш конині дав їсти, лиш перехрестився, аби похарчувати, — а перед ним на другім боці за дорогою гальман народу і війська. Питається він бородатого вояка, чого нарід збігся, а вояк відрік, що мають вішати Гуцула. Тоді Чюрея скортіло запитати, за що мають стратити того Гуцула. Вояк відповів йому коротко: „за Москаля“.

Дід не втерпів і дивувався: „На що чоловіка за дурно тратити, таже Москаль світ годує!“

Вояк вхопив ті дідові слова і за часок дід гойдався синий поруч із Гуцулом, — а донька сама домів вернула і дідову причку розповіла.

Тай підводи навчилося село давати, відколи прийшла вістка, що полягли всі старенькі бадіки, котрі в перших днях війни виїхали в підводи самі нарошно тому, щоб їх старість військові старшини пошанували і їх швидко домів відправили.

Старшини загнали їх у сліпу долину, а неприятель витовк і газдів і худібку і вози.

Тому село робило волю і Хорватам і пушкарям і поволі привикало до війни гей до ярма.

Але прийшла Покрова — храмове свято...

Люде не дарують храму і зійшлися в село на відправу, як давними роками.

Правиться відправа, аж церков дροжить, — тільки моздіри не гримають.

Примашерували в церкву і Хорвати і пушкарі. На переді командант гей павич.

Панотець проповідь говорить, як у лист піє, а все за військо, за добровольців.

Ти хло' сидиш на запічку, а він йде за тебе умирати!

Ти жалуєш йому курку, а він за тебе життя не жалує!

Ти спиш у джергах та в подушках, а він на студенім плиттю сокотить тебе і талану твого!

А ти, газдине, не лінуйся його банушинов та кулешков по-частувати!

А ти, доню, не гидуйся жовніреви сорочку виполокати!

Пригостіть, приголубте, парафіяне, сю нашу оборону, аби тісар врадувався, аби Україна усміхнулася, аби наш край удержався!

А ви, сторонські люде, набувайтеся і забавляйтеся грешно, але води в рот понабирайте і не розповідайте неприятелеви, кільки у нас війська тай пушкарів кільки!

На згадку краю і України бадіки попісніли, бо жаль їм стало за сим зеленим клином над Черемошем.

„Вже нема спасу, коли панотець за цес край потерпає, — пояснювали бадіки на пошепки панотцеву бесіду.

А газдині мякли як хустки і допевнювали себе крізь плач, що хоть куда сходил би, то таки нема понад сей край красний та запашний та веселий!

Храмові гості зацікавилися панотцевою бесідою і стали перешіптуватися з бадіками про те, що над Прутом неприятеля як трави та листу та що він отік підсувається під се село.

Зачув ті шепти командант і вийшов з військом тай з пушкарями з церкви і став випитувати сторонських людей про неприятеля. — Одні рівнали неприятеля з темним лісом, другі із зорями не небі. А всі згадували, що сьогодні він годен увійти в се село і збавити людам храм.

Командант приказав війську відійти до касарні, а пушкарів розіслав за підводами.

На дорозі показалися натерхані жидівські вози, що везли своїх наляканих пасажирів із долу в гори.

Командант поговорив із тими пасажирами і приказав своїм Хорватам млівіч спакуватися.

Пушкарі зігнали підводи, а командант здає їм телефон і велить собі телефонувати про кожний неприятелів крок та слухати приказів, які він надсилатиме з горішного села.

„Мене і моїх людей кличе обовязок на друге село, а ви, хлопці, будете мати щастя скорійше здибатися з неприятелем. Сійте як мур, як камінна скала напротив і бийте його на скамузь. Ломіть йому ноги, розчереплюйте йому голови, витачайте його камінним тачилом, аби не підвівся. Йде на вас нагайка, а ви її настолочте ногами. Леда хвиля жде вас слава!“

Пушкарі горіли. Здрігалися як олені і обзиралися, чи не видко вже неприятеля, щоби його в саме чоло вдарити. Як одною рукою піднесли в гору чорні шапки і крикнули дзвінко: „Слава нашому керманичеви!“

Командант, що сидів уже на возі, піднісся, витягнув шаблю і, вимахуючи нею, гукнув у відповідь пушкарям:

„Гурра тісареві!“

Пушкарі повторили.

„Гурра Україні!“

Пушкарі повторили, а командант відїхав із своїми жовнірами двома возами...

Пушкарі почули свою важність і розпустилися в шварми глищами понад дорогу. — Очима на дорозі, а руками смерть тримають.

Лиш стрілить пушкар, лиш пустить долів плиту, а життя гине.

Жде шварма...

Рушниці держуть дорогу своїми очима...

Буде придибашка...

Але село храмує. Хатами за столами не містяться газди й газдині. Харчують, набувають, веселяться. Сопівки говорять жилами, а співанки бються крильми по шибам, аж вікна джожуть.

Газди з молодицями попліч позасідали і ведуть голосом по хатах, а руки плечима. Бо у храм і газдівська кров до челяди ласа. Тому самі газди рівнають себе у співанках до заяця, що сидить на колоді і плете рукавиці, а з колоди до колоди та до молодиці.

Але молодиці однако за пушкарів тядку мають :

„Та кувала зазулиця в Сивоті в оплоті,
„Чому хлопці не співають, ба щож би їм в роті?“

А коли деді й нені жалували своїх синів, що через непри-
ятеля збавили себе храму і не ївши колінкують на скалах понад
дорогою, тогди молодиці стали газдів перемовляти, аби вийшли
з ними ід своїм дітям тай аби винесли їм страви і храмового пиття.

„Найби легінів не млоїв голод попід серце.“

„Найби їм студінь не вигонила їх молоду душу.“

„Найби їм молоді суставочки не залякали на камінних
плитах.“

„Найби неприятіль не красив кремінь молодою кервою.“

Слово за словом тай бисажки таскали терх на кічерю та
на ґруні ід пушкарям, мисливим стрільцям.

Салаш за салашем виходив на світ, навертав ід пушкарям
і здоровкався пугарами.

Село храмувало по надвірю. Молодиці пишнилися.

Пушкарі зацитькували газдів і газдинь, але храм своє
право має.

Відтак з'умівалися пушкарі:

„Гей хло', що ті молодиці з нас роблють?“

Деді подавали синам повні пугарі, а сини зарікалися пити,
але за принукою молодиць ломили собі волю і цілували дедів
в обі руки тай відверталися на бік і пили, а відтак дедям і мо-
лодицям честь віддавали.

Тай гостилися тай харчували.

А як пушкарі заспівали, а молодиці за ними голосом по-
вели, — то все село збіглося, як бжолі до меду, і відкрило гору
понад дорогою.

Плазувало село голосами по скалах та бердах, якби тесало
сталевими сокирами дзвінкі протеси яворові.

А молодиці покиували пальчиками на пушкарів і виводили
їх із розуму:

„Ой я хочу данцувати, а ви люди чуйте,
„А ви старі розходіться, молоді ночуйте.“

Флоєри під серцем скоботали.

Чобітки притупували і лупали кремінисту землю.

Очи свічками засвітили.

Кучері вітром літали, молодичині ширинки з голів скидали,
коси розплітали.

Пістолета лускали у сумерк вечірний.
 Охота росла, як ватра в смеречині.
 Гора металася, підтрясалася — гуляла...
 Раптом на дорозі: пук!
 Гора долів ззирається.
 А дорога: пук — пук — пук!
 Гора завмерла.
 Гейби вітер подув, а два пушкарики відмахнулися, захита-
 лися, далися на бік тай потич повалилися...
 Зойкнула чорнобрива молодиця, вхопилася за серце і як
 дзвінок упала на землю...
 Гора йойкнула...
 Дорога дала горі пуду...
 Газди скочили боками на дорогу і згійкали на жовнів, ²
 що стріляють до людей, як до звірів.
 Перелякані жовніри вилазили з придорожних окопів і пе-
 резнавали, чи багато неприятеля на горі танцює та вигукує,
 а газди сердилися і руки заломлювали.
 „Мой бре', лянштурмаки, та ви гезде шукаєте неприятіля,
 а над Прут не вакаєте — си?“
 „То ви на нас з ненападу стріляєте гей на вовків?“
 „То ви нам наших синів убиваєте?“
 „На таку роботу лиш би нахарькати!“
 Газди лютилися, а лянштурмаки випрошувалися, що вони
 не тутешні, утікають із долішного села перед неприятелем,
 а стріляли тому, що почули стріли з гори і гадали, що то не-
 приятель на їх життя важить.
 Та як вони просили газдів, аби були перебачні, то задки
 відступали і в темній мраці шезали.
 А газди їх проклинали:
 „Аби вам пугь пропала, цуріки безчесні!...“

 А з гори рагашьями сходило у тузі село на дорогу.
 Пушкарі несли на рушницях своїх обледенілих побратимів,
 а молодиці двигали на поясах тоту чорнобриву душку, що
 більше не дише.
 Село шпоталося, дивом дивувалося, чудом чудовалося....

Катря Гриневичева.

Параска Гоголь.

(Із збірки: „В світ за очі“).

Заглибина чужинецького підгір'я жевріла від пожовклих лип, мінплася солодким фіолетом тої, смарагдами дерлибану, зовсім неначе золота церковна чаша, в яку ізза византійських шиб глянуло сонце.

Віяло вже осіню. З промінними хвилями чѣргувалися невгамовні дощі. У пролісках гриби не давали себе пастолочити: хрустали леду вілися їм у серце.

Як зупинитися на цвинтарнім узбічу присілка „Unser Frau am Sand“, видно полоси усіх стежок, що падають там із лісів у низ. Що дня і що години являлися на них галицькі скитальці — у руках кийок від собак, почерез плече верета мандрівника. Карі й голубі очі томилися розкішю чужого, немилосердного достатку, безлічю копиць на стернисках, повстяною блакитю спілих слив у тьмавій зелені віття. Завидні зітханья молодиць, кашель старух, були подібні до зляканих окликів дітей, кинених у лісову гущу, слова ридали без сліз, півбожевільні у дальних отсих просторах, під грізно насупленим чужим небом...

Непоборна туга бичами гнала мене з хати, я блукала, здригаючися перед отсим, укритим лютою проказою, тілом Йова. Мрілися мені цілющі роси по яругах, слова над людську міру, що перемагають насильство, якась на громовім возі поміч із висот...

• Але тільки чорний вітер тряс люто смереками, жалобилась у чатинню скарга опущеного від Ягве:

— Глузують із мене такі, що їх батьків я-б не прийняв і між пастуші собаки...

— Ягоди ялівцю хліб мій, щиплю лободу попід корчами...

— Я вовкам братом зробився, волоцюгам товаришем стався...

Ні, ніде не могла я заховатися перед неминучим. На всіх переходах переймали вони мене, сі привиди глибокозорі, виснажені довгими постами, як пустинники, жителі могил, що прогодовувалися иссопом.

Тямлю, все-ж таки одній стрічі була я рада. Серед якоїсь мандрівки з химерною грою настроїв, наскочила на мене Па-

раска Гоголь, найкрасша швачка Покуття. Ми звиталися тихими, радісними окликами. Мені приємно було видіти знов, як її плоске, негарне обличчє дише погодою і відсвіжує все довкола, неначе та приязна криничка у полі, сиві очі з горіховими пружечками всміхаються з лагідною силою і як усе в молодиці радіє: туге тіло і куденький киптар і звабливо весела фота, ніби сама витязька весна. З обновленою цікавістю моєї приязни я помітила, що Параска порушується дещо незручно, а через те зовсім по новому, мило, як той, котрого імя має: гоголь, качка степів.

— Ходімже, Парасочко, д хаті, треба огрітися, пообідаєм.

— Отсе-ж вам жменя горішків, щоб не попадати голіруч на новосілля.

Біжимо поневолі осипистими лісовими спохиллями, фота Параски обхвачує краєвид, як полумя. Беру відрухово швачку за руку з незасованим зітханнем пільги.

Добиваємося хати; тут натоплено, страва готова, але з чужої обстанови понесло нехиттю і нагло торкнений жаль обсновується гадюкою кругом серця.

Сідаємо проти себе, мовчанка.

— Щось мені видиться, Парасочко, що ми отсеї скитальщини не переживемо.

— Бог з вами, панечко! — розсміялася дзвінко, як з доброго жарту. — Чим більше тисне, тим пружнійші чинимось.

Крізь вікно видно похмурі, скошені поля і хмари навислі над ними. Голос Параски засновується легкою імлою.

— Я лишилась у тяготі, чоловіка взяли до війська, у вісімнадцять неділь по ньому найшлася дитинка. Колиб він жив, навколо світа шукав би за мною. Нема його й не буде і дитинка неначе мені тільки звиділася. А я, бачите, ще живу і хочу колись знов бути у Петрові, на моім обістю.

— Чи думали ми коли, небого, що нас доля пожене у таку далеч?

— Чому не думали? — Як онта війна мала учинитися, то худоба віщувала сперед чоловіка. Рикала, аж сум побирав, що пастухів муть брати від неї, що смерть недалеко, побійця... Котюжка клала голову до землі, слухала і все розуміла. А люди й собі задуріли чисто: прийде сусід д сусідови і не знає, що казати... Кожде гостем у хаті крутилося, блудом блудило, гей перед тічнею утікало...

Начеряла ложкою злегенька, з честю, хвалила се і друге, та помітивши мою цікавість до картин, що вставали велично у кількох штрихах її слів, з застановою збирала краски до нових. Коли після обіду ми роздякувалися, вона усіла в осіннім промінню, на пів з дощем розсипанім на ситі шиб і оповідала далі:

— Прийшло тото і ніхто в селі не втримався; кождий йшов, куди очі несуть, аби далі. Завернула й я дитину в оцес сардак, йду з людьми в ліс. Кулі так фівкають, як кані перед дождем, щось трахнуло в мене — чую, кров по плечу капотить... Мій кум ташив міх муки, то я відвинула сардак, кажу:

— Куме Йване! — гляньте-ко на мов плече!

Він як узрить, як метне собою в ліс! Муку лишив, так керви злякався.

На силу тягнуся вперед, не озираюся на дитину ані раз... Думаю, вмерло, бо ані не шеберне... А воно тільки злякалося сильно, біле як імла, очі в одну міру...

Стрінувся побережник;

— Тобі що, Параско? Ти чого так пожовкла?

— Ой мене, дедику, куля вдарила — не донесу я себе д неньці.

— Давай тут, сирото, дитину, бо меші умрати.

Взяв Василька на одну руку, мене обхопив другою, притягнув нас, хто його знав як, до своєї хати. Я лежала цілу добу в горячці такій, що світа не спізнавала. Другого дня зранку прочумалася крихітку, — чую, наскочили купою жовняри і наші люди — ті копають шанці, а тамті стріляють поза людей. Гляджу по хаті — побережника нема. Полізла я через поріг на ногах і руках, один раз руками, другий раз зубами дитину держу. Аж на третім селі найшла своїх; була ніч, уже всі спали на лані. А лан був мочар, пропасниця вхопила, з дрожі кинуло в піт, аж фустка мокра.

На другий день займили нас жовняри і погнали. Хто мав воли, хто коні, а хто самотяж, везли хліби, лудиньє, бараболю. Мене, як не просилася, ніхто на фіру не взяв. Одною водою жила я від Петрова аж до горів — а так до нас сі гори, як он-де... хмарка мроїть! Вісімнацять миль мус було йти з дитиною при грудях до Ворохти. Ой, панечко, як тіло від поту сіклося! Бо то ми самі сорочки прядем, наші ткачі тчуть, ряднина груба, кождий рубець як зубами муляє. Йду, ніхто не знав, як я терплю. Набрали собі люди на фіри фасолі, хліба, со-

лонини, а я нічого: вийшла з ліса гола, як свята. Той каже: — Я собі се взяв! — А ти-ж, Параско, що?

— А я, кажу, дитину собі взяла.

Йшли ми без спочинку, варті обмінювалися і гнали, а прийде ніч, випросимося, то люди постають дорогою, хто кийком підпреться, а хто й так передрімається, стоячи. Всю дорогу порохами обкурило, худібка рикає, діти кричать як ніч, так день.

Пригнали нас до Ворохти, стали те пекло на залізницю заладувувати. Багато нас тоді вже не стало, падали люди ходячи, як мухи, де там уже смерть попала, в лісі, в поли, чи при дорозі... Такого гайвороння летіло за нами, як на весілля...

А в Ворохті мама стягнули з себе крайочку, та корову нашу увязали на ній, повели. Продали Жидам, що вже ждали нас там, як галич, за двіста корон. Корова була з телятком, саме на порі, що мама шкодували по вагонах її збавляти. Як лялька була, що на молоко добра, що на телята!

Приїхали ми через тиждень на Морави, до цегольні — бо-дай не згадувати! Потім цілою купою кинули нас на Гмінди. Я нездужала від тої давньої рани, ховалася по людських возах, щоби дохтори не завдали за дошки. Як медвідь на маржину, так на християнина шпиталь! Я так тоді слабіла! Що увиджу, як обід несуть, то завинуся коцом, аби мене тота пара не обійшла...

— Жива ще ваша Параска? — що раз питають люди мого дедя.

Вони відповідають щось тихцем, бо голосу не чути.

Бог поміг, прочумала я.

А тато були досі, на Моравах хтось чоботи їм украв, ще й фіру одної вдовиці пантрували декілька ночий на дожджеви. Стали вони від заholоди слабіти. В бараці студінь, іней по стінах, то прийде вечір, онучі на грудях грію, померзлі ноги татови обкручую. В четвер на силу зігнали їх жовняри до купелю, а в неділю їх похоронили.

Ще тогід, як збирали до війська старих, я так побиваюся, аж на очи не виджу. А вони кажуть:

— Та йди, дурне, мене шандарі не озмуть, за мною червяки глядять!

Правду говорили...

У суботу біжить дівка із шпиталю, від тата!

— Вже йдіть, одягайте!

Найшли ми шматтє нелатане, купили шапку, мама мали ще сльобну перемітку свою і мою. Підстелили ми під тіло ска-тертину, вкрили татови руки маминою переміткою, а мою ноги їм обвили. А забора, того червоного, не віддиралисмо. В нас кажуть, що не мож давати з забором в яму, бо увесь рід за мерлим туди-ж забереться. Наші мама не дерли перемітки.

— Нехай кличуть нас з собою до одного! — казали.

Ходжу, руки ломлю, не знаю, де ся подіти:

Через чужу фіру пішли тато в гріб!

На другу ніч сняться вони мені:

— Ти собі, Параско, — кажуть — не жалуй, що мама дали забір. Я лиш Василька собі озму, більше нікого не займу.

(Дуже до дитини змилувані були...)

А дитина мов ніколи нічого, грається, кокошить.

— Де дідо, Василечку?

— Нема діда — лепече — дід пай-пай!

У Доці Нижник захоріла дівчинка і вона ховала її у кожусі на хорах цілі дві неділі. Аж раз не встереглася — дохтор переймив, записав. Доця розізлилась (дуже причеписта жінка була) та й каже:

— Або-ж то одно тільки хоре? Як беруть моє, най беруть усі!

Казав дохтор шпитальським дівкам класти градуси всім дітям на нашім бараці. Мойому Василькови сам поклав. Йно приступив, як не напудиться маленьке, як не затріпоче собою!

Сю мить градуси стрибнули в гору.

Озвірився дохтор до мене:

— Дай дитину, бо тебе озмуть до арешту і всім Гоголям не дадуть їсти!

А я повідаю:

— Або то у мене син, що не ставився до бранки на той час?

Він ще пристає:

— Віддай, по доброму говорю, бо будеш заперта. То дитина дорога, цісарський жовнір, розумієш?

Обернувся ід дверям, зверещав:

— Санітети, сюди!

Я йому тоді:

— Тобі зась до мене! Як я вісімнацять миль несла сю дитину у плече ранена, то не було форшпана під мене, а тепер в санітети під мою дитину?

Буркнув мене нехрист у груди, як той лютий звір погнав. Налякалася дитина сварки, як тільки її сорочечку розстібаю, за руки ловить, не дає...

У неділю обідали ми в купці. Мій Василько все мені ложку з рук озме, сам їсть, лиш абим му зачернула з мисчини. Він так весело дивиться, аж я допімнулась у сестер:

— Мой дівки, чого не обзиваєтеся до дитини?

Тільки я отсі слова, а воно зразу ушухло... подивилося горою в одну міру, як на тих полях у Петрові, зітхнуло гей старець, а сльози з очий аж до вушка капотять.

— Нене — кажу, дивіть, як Василько зівяв... Щось мене страх бере... Чи не вмирати хоче?

— Та йди, дурна, дитина щось зазріла на стелі тай міркує по дитинячи, а ти гинеш!

Поклала я його на соломі, він легенько потягнувся — і холоне...

Як не заголосять мама тоді! Як не зломлять руки! А Настя, найменша сестра, плаче — вмліває:

— Василечку, не кидай нас, ой, не кидай, зазулько! Та вона тебе ранена принесла в такий дальний світ, а ти умираєш?

Відплакала його Настя, ще з годину дивився.

Прийшла дядина, подала свічечку сукату, тоді воно тихенько зажмурилося і вснуло на віки. Як би хто руками задушив!

Пошила я сорочинку з крижма, крайчиною оперезала; з ялинки гильок сестри принесли, позліткою вбрали. Лежить мій Василько, такий делікатний!

Я тоді для цісареві уставки вишивала, дуже поспішали мене пани, то я всю ніч при мерцеви дзьобала тоті ниточки, як волосочки. Наболівся мій Василько за свій вік не по дитинячи, то я як парубкови молитву наняла. Нехай його мучену смерть обійду гідно з моїм родом!

Ніч темна така, ні зірка не блимає... Поснуло все, йно дяк читає псалтиру при Василькови, а я дзьобаю. І лавочки вивела рівненькі, зібрала білими нитками, а зашила чорними.

Неначе тільки звиділася мені та дитина...

Прийшла я з похоронів така безсила, вже й не годна скинути з себе чобіт. Чую, горячка мене ломить, плече розболілося...

Побіля мене сів наш дозорець, смикає вуси:

— Ой, щось ти, небого, дуже горяча, треба мендувати санітетам... Може б ти прийшла до мене побалакати, то я горівки тобі дам? Ти розумна молодиця.

— Та я горяча, бо ще живу. Ідїть геть, що вам до мене за право?

Блимнув тими очима, як сотона.

— Я нинька маю право до тебе, бо ти пашиш як грань!

Зачув мій стрик тоту пересправку — на силу шибеник відстав.

Я дуже плакала за тою дитиною, ніяк не могла вгамуватися. Йду я раз дорогою, а той сам доктор мені навперейми:

— Щось у тебе очи червоні, молодице! Будеш мати віспу! Ти в сотнім бараці, а?

Виняв з кишені книжечку, записав.

Загомніло між нашим родом, як в улию.

— Їдь тай їдь! Приписуйся на роботи, куди хоч, на Чехію, до Данії, на Мораву! Тут тебе борзо зі світа зженуть за татом та й дитинкою.

Їхали люди, поїхала й я.

Є на тій Чехії фільварок, Колозорки, з Бріксу невилазна дорога болотами. Йно ми зітхнули до Бога, що дах над головою, ті, що там уже були на роботах, скричали з порога в один голос:

— Людоньки, воліли би-сте посідати під колію, зачим мали вас до того пана везти! Бо коби то пан, — а то жидівський посіпака! У нього ніхто не удержиться і він собі добре на тім профітує. Прийдуть одні з Гміндів, оброблять весну, не зможуть вибути, втечуть, заліг пропаде, то зараз пришлють других з Хоцня, оброблять сапанне, Вольфсберг обійде жнива, а Гая осінь. Ніхто зразу не дістає собі плати, цілий місяць роботи на заліг для себе „справець“ відтягає. А потому голодом морить, нагаями пражить, поки нещасне не втече нічу, лісами, у які там дебри, щоб шандарі не переймили, бо контракт зломлений і пан на утікача право має!

А тамтой собі радісінький, що даром оброблена весна, літо, осінь, що робітник не переводиться... За чим ще вас тут, люди добрі!

Знаємо вже, який наш пан, але пробуєм.

Як ідемо на сійбу з міхами насіння від плечий до самої землі, то як хто припочине стілько, що жучок на листкови, „справець“ залізною „бігою“ підганяє. Бє, бє до вечера, аж сам

умліває. О Боже, він нашим людям виклинає, як тільки сам хоче і на нього права нема!

Як трафився день дощевий, то він нас посилав камінне розбивати. Бо то у них там є декотрі такі поля, як цвинтарі, — камінюки здоровенні гей копиці, а такі гладкі, ніби в Прутови на глибині. Казали Чехи, що колись туди йшло море і понаносило он-ті велетні.

Той пан, що його фільварок був, будував собі палату на одній горі, на високому виступні поміж смереками та струмочками. Ми се камінне товкли на лані зубчатими палками і вносили на плечах туди, на підвалини.

Прийшов Великдень, а справець із бігою у дверях:

— Ану, виходи сяка-така! (Самі жінки були...)

— Не підемо нинька, пане справець, бо в нас свято, що в році найбільше. А як будете гнати на роботу, то всі ідемо від вас!

Став червоний як жар, трохи під ним трава не ймеся:

— Пождіть! Я за годину шандарів на вас пушу!

Ми у Великдень під байнетами тото камінне у кошілях на гору носили... Такий плач був, Боже наш!

Перебула я в Колозорках два місяці, а тоді одної ночі без плати, без паперів, простоволоса втекла. І от знов я рік на Гмінді, шиткою проживаю.

— Ви тих узорів певно сотками знаєте, Параско?

Усміхнулася крихітку гордо:

— Я їм сама ліку не тямую! Як би хотів числити, го—го! Самих переміточних є двіста. А ще яка сила силення всяких, всячних! Драбинкові, колені, грушкові, дзьобані мачком, прунечкові, чорнобривки, крилаки, гуцулочки, полушевки, мачкові серединки, чотири рожі, лапками, гребінчасті... За день би не переговорив! А також, — пані знають? — узір Великдень... Бо тоді одній дівці звиділась у плачу така шитка, як малюнок... Дуже ми собі її уподобали. Ой, я таку маю охоту до шитки, що раз! Як дома на вечірках прядуть дівчата, то я всіх підганяю:

— Живенько прядіть, гей, бо я хочу шити та й дуже!

Смеркало. Параска розпростувалася, стиснула кріпкі руки жменями, заговорила в пів голоса:

— Ех, так мене движе, Господи! Всю роботу на світі поїла б! Десь там нивка банує за мнов, бжілки ждуть по лісови,

кужіль павутинням знялася... Коби до хати! Земля у нас як медом змащена, всього дасть...

— Погоріло, кажете? У лісі смерек кілька? Сувої в ямах погнили, отару гей фюфелиця звіяла? Нехай, що так! А я лихій годині на вкірки ще тонших мітків наряду, овечок ще веселійших викохаю!

Сміялася захоплююче, з блиском творчої роскоші в очах, ізза свіжих уст світили перлами міцні зуби. Стояла так, кріпка, тривка, з надміром сил, що бралися в тисячний раз строїти нове життя на згарищах минулого, зеленими гильками закосичувати муршаве вчєра і з його дна добувати золоторясну красу, на вдивовижу небу і землі.

Я дивилася на мою гостю мов торкнена божественним видом. Душа стрепенулася в мені до дна і видала з себе тон чистий та стрімкий, як „Аллилуя“ на досвіті тої свячої ночі, коли народ кличе Розп'ятого з небесного безкраю. Сеж бо стояла передімною не городєнська виселена швачка, але невмируща Україна моя, тисячу літ бита за коси до землі, волочена по тюрмах і гаремах, по чужих нивах, неплачена робітниця — босоніжка... Мені сплили до серця що найкраспі слова за простибіг розсипані по світі і ними витала я, знемагаючи від щастя, мою на смерть обречену любов.

Не краще, галки, під чужим небом, соловії дзвінкої співає!

Василь Бобинський.

Молитва Індостанця.

Пальці заціплені на рукоятках мечів!
Уста розкриті страшним богохульством агоній!
Вішно! Предвічний! Один! Ти закрив
Вид свій у клубах кадил і в нуднім антифоні...

Вішно! Вислухай раз одинокий хули!
Постарайсь про програм хоч трохи різноманітний!
Затквані куревом уха на світ розтули
І... плюнь! Але будь амбітний!

Олесь Бабій.

На селі.

Заслонили шлях до сонця
 Чорних смутків волоконця
 Павутиння.
 У сиріт на віях слези,
 На лані хрести з берези;
 Поля чужий на роздорожі —
 В грудь слова грізні, ворожі,
 Як каміння.

Як вогні горять вечірні,
 Чути пісні непокірні
 ...Ой у лузі...
 Брат снує казки криваві,
 Як ішли ми в гордій лаві...
 У побідному поході,
 Там... на Заході і Сході...
 Як в полон манджали в тузі...

Тільки часом мов делека
 Вістка лине ген з далека —
 Лугом бродить.
 Та на хлопських стріхах в полю
 Заклекаче щось про волю,
 Тай відходить...

І тоді старці мозольні
 Йдуть на рідні скиби польні,
 Брат до брата:
 Чи не чуєш? Мой! Не лихо!
 Щось там гримнуло десь тихо...
 — Що? Я чую! Не дрібниця!
 Десь гуде вже гаківниця...
 Чи гармата?

І сідають враз на межі
 (Зір їх — блискавки пожежі).
 Між собою:
 — Ой, давно говорять люде,
 Що у нас ще зміна буде!
 — Та! Дасть Бог, ще у віконце
 Нам колись загляне сонце! —
 — Чей! З весною! —

Д. Донцов.

Поетка українського рiсорджiмента. (Леся Українка).

Il n'y a pas plus de critique objective qu'il n'y a d'art objectif, et tous ceux qui se flattent de mettre autre chose qu'eux mèmes dans leur oeuvre sont dupes de la plus fallacieuse philosophie.¹⁾

A. France.

Серед численних літературних ювілеїв останніх років ми не зустрічаємо ювілею Лесі Українки. Не буде його і в сім році. Тому вибір сеї теми здався би чимось зовсім довільним. Але є ювілеї і — ювілеї. Одні — ювілеї народин або смерти, що минають ледво помітно, не збуджуючи в святочній громаді ні запалу, ні відгомону. Се офіційальні урочистости патріотичної суспільности, що вміє шанувати своїх великих і твердо памятає календарні дати. Але є й інші ювілеї: Коли відкинутий сучасниками, зроджений для інших часів — виривається нащадками з пазурів минулого і ставляється на недосяжну височину.

До таких несподівано воскреслих належить і Леся Українка, поетка української Sturm- und Drang епохи. Епохи, що настала щойно тепер, але про яку мріяла вона вже більш як двацять років тому.

Її життя було цілою проблемою. Вона о цілу голову переростала хистом майже всіх сучасних письменників, а лишилася дивно незрозумілою, хоч і респектованою. Поетка незвиклого у нас темпераменту захоплювала читачів менше, ніж численні дії міногих літератури. Вона зраджувала ледви чи не найглибшу освіту в крузі товаришів пера, а зісталася особою, якою найменше займалася освічена критика. Людина інтензивного шукання і впертої думки не прикувала чомусь до себе особливої уваги тих, що цікавилися тайнами поетичної творчости. Письменниця, яку назвав Франко одиноким мужчиною серед поетів соборної України, лишилася якимось сфінксом для покоління, для якого відвага, завзяття, воля — всі мужеські чесноти повинні були стати конечними, коли воно хотіло встоятися в тій страшній заверюсі, що несподівано впала на нього.

Як се могло статися?

¹⁾ Нема об'єктивної критики так само, як нема й об'єктивної штуки, і всі ті, які хваляться, що вкладають щось инше, як самих себе, в свій твір, дозволяють себе ошукувати найбільше оманній філософії.

A. France.

Я думаю, се сталося через те, що Леся Українка своїми уподобаннями, пристрастями і вдачею типова постать Середовіччя, з'явилася на світ, коли Україна вже вийшла з епохи Середніх віків, і — ще до неї не повернула, як се сталося за нас. Вона жила і ділала в добу, у колиски якої стояла сумна постать великого плебея — Руссо. В епоху, що на місце невидимого Бога поставила релігію розуму. На місце абсолютної моралі етику, якої приписи, як математичні формули, доводилися доказами розсудка. На місце великих пристрастей — поміркованість, на місце непевності відносин, що гартувала волю і гострила думку, соціальну упорядкованість, а з нею загальну нівеляцію і нудоту. На місце римського *miraculum* поняття непорушності законів природи і людського співжиття. На місце віри, що рушає горами — сліпе упокорення перед так званім бігом подій.

Се був той час, коли героїчний період міщанства давно відшумів, коли на місце патлатих гренадирів революції, що, перекидаючи скрізь трони і вівтарі, волочилися по світі від Парижа до Москви, від Гамбурга до країни Фараонів — прийшли звинні райзендери; коли люде відзвичаїлися щиро сміятися і щиро ненавидіти. Коли ніхто не підіймався вже за свої переконання ні на шафот, ні на кострище; коли людське життя стало важити більше, як людська честь; коли на зміну безпосередности прийшов всесильний і зарозумілий, але імпотентний та зблязований сноб. Се був час, коли знов безвладні лежали у стіп переможця народи, що в 1848 р. рвалися на свободу; коли на Україні зброю можна було найти лише в курганах або музеях; коли історичну легенду заступила проза щоденного життя; коли на зміну непокірних дідів прийшли зрівноважені унуки, що „садили картопельку“ і котрим байдуже було

...„чиею кровю
Ота земля напоєна,
Що картоплю родить...“

В таку добу з'явилася в нас Леся Українка, а властиво, як ся доба вже минала.

„На шлях я вийшла ранньою весною“ —

зачинає вона один зі своїх молодечих віршів. І дійсно найтемніші дні сеї доби тоді вже упливали. Імперіялізм, соціалізм і націоналізм — ось були три рухи, що скоро мали захитати підвалинами нашого ладу, — що вбивалися в силу, а разом із ними й та тривога, непевність, туга за великим всеочищуючим поривом, що огортала маси. Наша прекрасна планета готова була знов обернутися в передсвітний хаос, а неспокійні духи вмираючої епохи, кождий на свій спосіб, звістували світанок життя.

Д'Оревілі і Пшибишевський готові були клячати перед Люципером, аби він їм допоміг вирватися з одурюючих обіймів закамянілої в своїх чеснотах цивілізації. Кіплінг шукав ратунку від розіденої рефлексіями Європи в суворих „законах

джунглів“ і п'ять літ перед війною накликавав її, як спасенну бурю, що очищує повітря. Ніцше викликає дух Чезара Борджіі, криваву постать італійського відродження, що в своїй цілостности видавалася йому якимсь надчоловіком у порівнянні з пігмеями його покоління. Сорель впровадив культ англійських піратів, американських бізнесменів і пролетарів, бачучи в їх непогамованій енергії силу, що відродить гниючий світ. Бергзон проповідував філософію інтуїції.

Се все був дим над вигаслим уже, як здавалося, кратером. Пробуджена туга людського „я“ за чимсь великим, що довго придушене таїлось на дні душі, вибухаючи раз на кілька сот років, тоді коли зачиналися нові розділи в історії. Колиб Леся Українка прийшла трохи пізніше, коли й безжурних огортов переляк перед катастрофою, що йшла, її скорше зрозуміли б. Та майже ніхто з її сучасників не відчував тої бурі, якої так пристрасно прагнула вона.

Сі сучасники жили іншими ідеями. Наш націоналізм останніх трицятьох років носив на собі всі прикмети своєї доби. Се був час реакції в настроях самої суспільности, що прийшла по Шевченкови. Доба блискучого карнавалу, „червоних оргій“, як звала поетка періоди великих національних поривів, минула. Її поколінню не судилося

„спалити молодість і полягти при зброї“.

Про се покоління писала вона:

„Найкрасші дні своєї провесни ми зустрічали сумом,
Тоді як раз погасли всі вогні і вкрилось темне море сивим шумом.“

Се був час „лицарів без спадку“, коли проповідь вождів громадської думки пригадувала поетці „порікування дрібних кам'яців“ на побережжю, що „наводило оспалість і досаду“. Коли

„Старі мечі поржавіли, нових
Ще не скували молодії руки,“

КОЛИ

„були поховані всі мертві, а в живих
Не бойової вчилися ми науки.“

З солодкавого народолюбства і засадничого пацифізму гадали сучасники поетки викувати тую національну свідомість, що вивела б наріз на шлях визволення. Вони вірили в автоматичний розвиток подій, що допровадить до здійснення їх ідеалів. Вірили в те, що „згинуть наші вороженьки, мов роса на сонці“, що воскресне Бог і розточаться врази його так самісінько, як майже дві тисячі літ тому, без усякого співділання віруючих...

Вони так були переконані у непомильності своєї науки, так привикли бачити в розпушенім водою вині своїх слів всевикупляючу кров, що зачали плутати одне з другим; забуваючи, що дійсно викупляючу силу для народів, як і для людськості, все мала тільки кров!

Про се їм і нагадала Леся Українка! Її обнята тривогою душа чулася чужою в ідейній Бідермаєрівщині тих часів. Образи, що пересувалися в її уяві, ріжнилися від тих, що їх — у пів сні — снували її сучасники поети, як дантівське пекло від касарняно-солодкавих соціалістичних утопій. Не спокійний краєвид, але криваву візію бачила воиа за заслоною, що крила від нас не певну будуччину. В непогамованім пориві, що захлиснувався в нестримливім потоці власних слів, картаючою мовою старозавітних пророків відслонила вона перед спокійною і спрагненою спокою громадою сю будуччину, яку вона в своїй надлюдській імагінації бачила як живу. Полишаючи початки її творчости, ціла її поезія се було щось подібне до гвалтовного і понурого *Dies irae, dies illa*. Лямент збожеволілої людини, якій неждано відслонили образ страшного суду. Як та кітка, що надовго перед людьми прочуває близьку катастрофу землетрусу, кидалася вона, волаючи ратунку там, де її окруженне спокійно віддавалося шоденній праці. Там, де вони бачили лиш золотее жито і синє небо, — привиджувалися їй смерть і трупи, а повільні степові річки спливали кровю. Перед нею вставали гнітючі примари „страшної і невсипушої війни“, „страшної і невблаганної“ борні. Збіжа урожайного краю ішли з димом в її очах, безжурне покоління ступало, угинаючись під важким хрестом, на Голготу... Або ще гірше, на вколішках перед тріумфуючим наїздником бачила вона його, з терновим вінцем на зігнутім чолі і зі сльозами каяття на помутнілих очах.

„Es gibt etwas Weiseres in uns, als der Kopf ist“ („є в нас щось мудрійше як голова“) — сказав Шопенгавер. Се розуміє кожда жінка ліпше, ніж хто будь инший, се розуміла Леся Українка красше, як яка будь инша жінка, і власне се „щось“, що є мудрійше від нашої голови, давало їй змогу заглядати наперед. Вона неначе чула наближення тих нових Скитів, „с раскосыми и жадными глазами“, яких оспівував їх поет Блок, смакуючи ту хвилину, коли конаюча Європа віддасть останній віддих у „тяжелых, нѣжных“ лапах нових Вандалів. Вона майже фізично чула сю „тяжку лапу“, піднесену над нацією, дарма що її земляки складали на ній повні пошани поцілунки. Бачила незлічимі орди варварів з півночи, що сунули на край, як оспівана нею Касандра, що надовго до облоги Іліону бачила на гладкім морі „чорні кораблі“, що „хвилю стерном розтинали“, та як „на шоломах у вояків ахайських тряслися грізно гриви“. В смертельнім страху за націю бачила вона вже цілком близько сю хвилину порохунку, і нам, сучасникам огневого хрещення нації, мимоволі пригадуються її вірші про ту „війну страшну і невблаганну“,

„без гасел бойових, без гучної музики,
без грімких виступів,“

КОЛИ

„на поєдинок там виходили в ночі,
ховалися під пахву короги.“

Коли про сих борців „ніхто не знав, де й як вони лягли“; коли „ішли усі, жінки і чоловіки, і навіть діти не сиділи дома...“ Їй усе мариться „меч политий кровю“, або „зброї полиск“, вогонь, на яким „жевріє залізо для мечей, гартується ясна і тверда криця“. Рука її все „стискає невидиму зброю“, а „в серці крики бойові лунають“. Вона все снить про якусь країну, де „люде... гинуть у тяжкому лютому бою“, де „панує... смерть потайна“; про легенди „закрашені у густу барву крові“, де „річ іде про жертви та кривавії події“. Свої пісні вона рівняє зі спогадами „смутними і кривавими“ забутої баляди. Кидання своєї неспокоїної душі — з „кривавим змаганням“. Як невідступна ідея вічно переслідує її образ кривавого дня народження нації, коли, от як

„під час породу звісно ллється кров і
рветься крик...“

Ба, навіть у того ангела, що з'являвся її фантазії, бачила вона, як „на білих крилах червоніла кров“.

Кров, кров і кров! — ось що бачила в своїй надлюдській імагінації на рідних степах українська Сибіля. Ось що відбирало її поглядом лагідність; її мові ніжність, чутливість і м'якість її віршам!

Звідки взялися в неї сі ноти в тодішні часи, надовго перед війною, ба навіть перед першою революцією на Сході Європи? Чим пояснити се дивне розкошований жінки в таких настроях?

Що крилося за тим? Передовсім -- величезний дар провидження, але не лише се!

З жахом, а може й з екстазом віруючого побачила вона хутко, що шлях до визволення зрошений не перлистою росою сліз, але кровю. Кров освячує всяку ідею, на стільки гарну, щоби за неї накладали життєм...

„Кров Цезара пролявши Брут обмив
Усе болото цезарських тріумфів“ —

каже Монтаняр в одній її драмі („Три хвилини“). „Я думаю“ — говорить він далі що й

З Брута все болото
Обмила кров пролята при Філіппах“.

Звертаючись до своєї сучасности, він питається свого в'язня жірондиста, яку ідею репрезентував Люї Капет?

„Либонь ніякої! Чому ж тепера
Імення се дива справдешнії творить?
В Вандеї та Бретані?
Не в ідеї, мій пане, сила, а в самій крові!“

Кров пролята в боротьбі — лише має викупляючу силу для нації і ідеї. Сама ж ідея — так як її розуміли її сучасники, не підперта чином і жертвами для поетки — є ніщо! Але їй імпонує лише добровільна жертва, терпіння, натхнене великою

ідеєю, коли свідомі свого післанництва *morituri* — „по волі квітчаються тернем“. Для неї „путь на Голготу велична (лиш) тоді, коли тямить людина, на що й куди вона йде!“

„Хто ж без одваги і бою
На путь заблукався згубливу,
Плачучи гірко від болю
Дає себе тернові ранить:
Сили не маючи стільки,
Аби від тернів боронитись,“

— до тих має поетка лише жаль і погорду, до випадкових героїв революції. Її серце не бється для тих, що терплять пасивним терпінням, що упідлює душу. А той розслаблюючий гуманітаризм, від якого не були вільні навіть найбільші з сучасних поетів і яким були переняті напр. твори Діккенса, Бічер Стоу, або *La Misérables* Віктора Гіго, не знаний їй. Вона не вірить, що може вдіяти щось „раб принижений нещасний, як буде проповідь читать своїм панам“, апелювати до гуманності переможців. Чи вона не розуміла науки любови? Певно, що так, тільки вона розуміла її по своєму. От так менше більше, як середовічний лицар, що уважав себе негідним предмета своєї адорації, коли не міг покласти йому до ніг бодай кількох трупів зухвальців, що сумнівалися в високих чеснотах його дами. Але любови лагідної й тихої, що „повинна быть як сонце, всім світити“ — вона не розуміла. Сторонників такої любови ненавиділа вона за брак активної відваги стати в оборону своєї правди, як не терпіла Мірjam друзів Месії, „що тричі одрікались од нього“. Сі філософи, що цурались активної любови, що радили „не рватися до мученських вінців, а тихим послухом служити Богу“ — мало імпонували їй. Вона без милосердя картала їх, сих лицарів компромісу, що так нагадували тих дантівських ангелів, „що жили самолюбно, ні вороги, ні вірні Богови“, що допроваджували штуку віддавати боже Богови, а кесареви кесареви до віртуозности, а котрими аж роїлося тодішнє українство... Колись і її вабила инша муза, „легка, прозора, блакитна і невиразна як мрія“: Колись „братня любов“ була і її „наставниця єдина“, але її — „любов ненависти навчила!“ Вона хутко побачила, як „гинуло найкрасше“ та „як високе низько упало“, що „хто хиливсь найнижче, того найбільш топтали“, що потульність не знайде надгорода ні на сім, ані на тамтім світі і тоді в неї „спалахнула ненависть до тих, що нищили її любов!“ Від тоді гаслом її творчости стали знані слова Ніцшого: „Війна і мужність довершили більших діл, як любов до ближнього. Не милосердя ваше, але відвага ваша ратувала досі нещасних“. Сеї засади вона вже не виречеться до кінця. Ніщо її вже не натхне опріч „помсти лютої жаги“. Своім словом хотіла б вона „розтворює рани в серцях людей, що мохом поросли“, „ударить перуном в заспані серця, спокійні чола соромом захмарить, і нагадать усім, що зброя жде борця“. Її смутить, що її слово не „твердая криця, що серед бою так ясно іскриться“, що воно

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

не „гострий безжалістний меч, той, що стина вражі голови з плеч“. Вона мріє про „местників дужих“...

Ціла її творчість стає одним несамовитим закликком до тої *bella vendetta*, що в своїй найновійшій формі „фашизму“ справляла свої оргії в Італії, а в формі повстань в її власній країні.

Читаючи сі прокляття, заклики і картання, неначе бачиш перед собою живий образ поетки, що лишила вона нам сама. Ті очи, „що так було привикли спускати погляд, тихі сльози лити“, а тепер сяючі „диким блеском“; „і руки ті не учені до зброї, що досі так довірливо одкриті шукали тільки дружньої руки“, а що „тепера зводяться від судороги злости“ і уста, „що солодко співали й вимовляли солодкі речі“, а що тепер „шиплять від лютоści“, і голос, що „спотворився неначе свист гадючий!“

На вид сього пароксизму гніву тратиться почуття сучасности. Здається, що ніколи не було двохсот років національного пониження, що виховали цілі покоління рабів. Здається, що зза дрібних друкованих рядків глядять на нас спотворене гнівом обличчя уярмленої, але вільної духом нації... Опріч Шевченка ледви чи хто інший в нашій літературі піднісся до такої сили патосу, як ся слаба і недужа жінка!

Ся її віра так відріжнялася від офіційного українства, як папське католициство від первісного християнства. Як, скажім, світогляд європейської суспільности тринадцятого віку від звичаїв перших християнських громад Юдеї. Що спільного мали між собою наука Месії і апольогія війни і ката Жозефа де Метра? Духовна аскеза — і Лютер, що ціляє каламарем у чорта? Св. Петро — і Торквемада? Катакомби — і хрестові походи? Серед сих двох бігунів, безперечно до сього останнього схилявся неспокійний дух поетки, не до пасивного світогляду юдейського християнства, але до активної віри римської церкви. В ній вона бачила своєрідну сполуку римської *virtus* з тим поняттям гетерономної моралі, яке є найбільш маркантним обявом християнської етики. Ся етика не визнавала ні евдемонізму, ні утілітаризму, ні жадних доведених розумом, обґрунтованих льогікою норм. Тут не було жадного „чому?“ і „по що?“ Замість довгих пояснень, що в інтересі самої одиниці не чинити іншому того, що їй самій не мило, християнська етика знала коротке і безапеляційне: „Не убий!“ і інші анальогічні приписи десятиох заповідий. Для неї існували лиш абсолютні самовистарчаючі приписи, диктати надприродної сили, що не потребували санкції, знаючи лише невблагане: „мусиш!“ Се ж були і засади Лесі Українки. В своїй розвідці, присвяченій Баптистам, вона особливо прихильється до них за їх науку чинити „не по розуму, а по вірі“. А Левіт у драмі: „На руїнах“ проголошує:

„Закон потрібний для закону,
Як Бог для Бога. Ми його раби
І мусимо йому служити сліпо!“

До сеї-то моралі, до її формальної сторони (відкидаючи релігію покори), додала поетка ту ідею, що її приніс до хри-

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

стіяньства конаючий Рим: ідею *virtus*, високо розвиненого почуття особистої гідності і права, культ сили й відваги, та ще свою знану засаду: »*vim vi repellere licet!*« („Силу треба відпирати силою“). З одної сторони се був послух волі Божій, той сліпий послух, що змушував сотки тисячів хрестоносців кидати своє майно і родину і гонити на край світа ратувати Гріб Господень із криком: „*Deus lo vult!*“ („Так хоче Бог!“) З другої — се була кров пролята тими самими побожними лицарями Христа в Палестині. З одної сторони — аскетична екстаза, з другої — реабілітація афекту, первістних імпульсів людської природи.

Сю мораль активізму, апольогію афекту, неприєднану філософію віруючого що кожної хвилини, як жовнір перших каліфів або мальтейський лицар, готов був проляти кров невірних — внесла вперше до нашого націоналізму поезія Лесі Українки. Перед тим ми майже з ним не стрічаємося. Роздвоєні душі її сучасників шукали за ріжними санкціями і оправданнями для свого націоналізму і знаходили їх: в інтернаціональній ідеї, в „законі“ многости форм людського генія, в її „розумности“, в „ко-нечности“ для „поступу“ дати виявитися кожній національності у власних формах, в „інтересах культури“, в вимогах педагогіки, навіть у „добре зрозумілих“ інтересах переможців. Поети — в ідеалі „правди і справедливости“, в „щасті всіх“, що можливе лише у визволеній нації. Якими наївними і пожалування гідними мусили здаватися Лесі Українці сі аргументовання! Для неї питання, для чого треба поклонитися ідеалу визволення нації, було так само дике, як для віруючого католика питатися, на що він поклоняється Мадонні? Для неї нація повинна жити не для того, що се потрібно для якоїсь висшої цілі, а длятого, що вона так хоче і більше ні для чого! Старе тертуліянове *Credo, quia absurdum* для неї зовсім не звучало так смішно, як для її зараженого раком рефлексії віка.

Коли безапеляційність, самовистарчальність догматів її віри — була одною стороною її релігії, то її другою стороною було шілковите ігноровання наслідків релігійного шалу; повне нечислення з неможливістями і жадоба боротьби, незалежна від її вислідів, від слів перестороги, від доказів „здорового розуму“. Той „пломінь непокірний“, що палив серце поетки, не давав їй думати про се все. Про те, до якої катастрофи могло б допровадити її огненне слово, коли б воно, як вона собі бажала, „в руках невідомих братів“ дійсно стало б „мечем на катів“. Цілу її захоплював патос борні і упоєння сподіваною перемогою. Вона не в силі стримати в серці „ту пісню безумну, що з туги повстала“, що „за скритий жаль помститься хоче“. Їй все одно, що ся вільна пісня „темнії хмари в хаос помішає“; що „вбогу хатину, останній притулок важкою лявіною скине в безодню“. Вона не знає навіть, „на щастя, чи на горе“ тая пісня? Дарма, її вона із себе видобути мусить, „немов ридання, що довго стримане, притлумлене тайлось в темниці серця“. Вона

не має поняття сама, куди її і тих, що кличе з собою, запровадять її свавільні мрії, але несена ними, мусить бігти вперед...

„Так божевільний волю здобуває,
Щоб гнатися на безвість до загину!“

Вона не хоче убрати у віжки своє „непереможне безумство“, хоч і знає, що воно „людей заводить на роздорожя страшні“. Хоч і прочуває, що на її шляху „може волі не буде їй до загину“. Хоч чує, що навіть

„тих шляхів нема, а тільки де-не-де
поплутані стежинки йдуть на безвість“.

Для неї „irrational“ і „deraisnable“ не були синонімами, як для французьких енциклопедистів. Усім резонерам і прихильникам того, що „випадало“, могла відповісти поетка словами своєї улюбленої грецької пророчиці:

„Касандрі байдуже, що випадає, що ні.
Вона лиш те чинити мусить, що їй на долю випало!“

Що їй наказувала її ірраціональна, байдужа на наслідки, воля. Сей „мус“ досягає у неї часом того степеня, що у звичайній мові зветься абсурдом. У „хвилини розпачу“ вона годиться на те, щоби втопити в болоті честь і сумління, „аби лиш упала ся тюремная стіна“, в якій скніє нація. Нехай „зрушене каміння покриє нас і наші імена“, аби лиш вирости могли нові покоління, що не бачили би перед собою „камінний мур цвілий“, котрим „бридкі мозолі“ від кайданів не нагадували б їх рабства... Коли в її попередних поезіях слідно було войовничий дух хрестоносців, то в сих, зроджених „хвилинами розпачу“, спалахують уже непевними огниками думки, що їх можна знайти і в безсмертного автора „Il Principe...“

І се не було випадкове! Поетка рвалася із свого спокійного і зрівноваженого середовища в ту повну понурої поезії епоху, котру ми називаємо „темним Середновіччям“, або в часи античного світа. В ту епоху, коли ще неподільно панували над людською совістю її засади, коли люде ще розуміли „красу змагання, хоч і без надії“, коли ще могли вірити *contra spem*, коли двигуном їх учинків не було розмислене і холодне *»ut«* (на те щоби), лише вибухове, безкомпромісове *»quia!«* (тому що). Се була правда „nostalgie du siècle quitté“, як сказав би Бурже.

„У дитячі любі роки“ —
Коли так душа бажала
Надзвичайного давного,
Я любила вік лицарства“

— пише поетка і до сього віку вертає вона все. Її тягнуть до себе загадкові або криваві постаті Середніх віків, як Данте, Жанна Д'Арк, Марія Стюарт. То знов поринає вона думкою до старого Єгипта або Риму, до фантастичної країни кримських ханів, то знов до часів великої французької революції, де

де „звичайний крамар... ставав героєм“,
 де „невіглас... робився геніяльним“,
 де „одна хвилина... давала більше“

ніж роки, проведені де-інде... Цілим своїм великим ображеним серцем, що скніло в мирній, до нудоти мирній обстанові, прагнула вона повороту тих повної чаруючої романтики часів, коли в напруженій борні великих пристрастей гартувалися міцні душі, коли життя мало в собі стільки страхіття і стільки правдиво великого, того *divin imprevue*, за яким зітхає Стендаль!

Криваві легенди тих часів в її очах „червоніють, наче пишна багрянниця“. Проти сих „легенд червоних“ блідим здавався їй „білий світ“ теперішности.

При читанню віршів поетки, в яких дзвенить хоробливий сум за сею епохою і жадою боротьби, мимоволі встають у пам'яті ті далекі часи, коли сторонники Катерини Медічі з ножами в руках бігали темними й вузькими вулицями Парижа, роблючи Гугенотам „криваве весілля“, „криваву оргію“, привид якої не давав спати поетці. Понурим фанатизмом і нічим незнищимою вірою віє від сих її віршів, як від темних, церковних склеплень Фльоренції, — де спалили Савонаролю — з падаючим крізь кольорові шиби червонястим світлом, мов відблиском пожежі. Безмірною тугою за вільним життям, як від вогких казематів Шійонського Замку, зі слідами від ланців на колюмнах, і з широкими просторами далекого неба й озера, що тонкими смугами синіли крізь вузькі вікна грубезних мурів. Тою далекою епохою, коли людськість знала страшні кари, але й страшну відвагу, страшні злочини, але й страшне хотіння і посвяту.

Сими своїми думками наближається Леся Українка до того погляду на світ, що ми стрічаємо у Данта, а пізніше у Гетого. Обидва останні, а з ними й Леся Українка, вірили в таємну лучність двох бігунів: добра і зла, в їх взаємне доповнювання, їх містичну взаємну залежність. На погляд Данта пекло створила найвисша мудрість, первісна любов, а напис перед входом до пекла звучить: „Се — діло великої справедливої руки“. Так само на погляд Гетого (в „Прольозі“ до Фавста) Бог не лише толєрує Злого Духа, але просто дає його людині як „товариша“. Без нього могла би людська активність *erschaffen*. Він „reizt, und wirkt und muss als Teufel, schaffen“: елемент поступу, фермент руху.¹⁾

Однакової думки тримається і Леся Українка. В неї — вони також належать одне до другого. Як „Der Herr“ у Фавсті могла б і вона сказати до свого Мефіста: „Ich habe deines Gleichen

¹⁾ Подібну ідею висловлює Стендаль, що був закоханий в Середніх Віках за „la présence plus fréquente du danger“, („за частішу присутність небезпеки“), котра безмірно інтенсіфікувала втіхи життя і розвивала пристрасти, що хоронили нас від нудів і млявості вдачі.

nie gehasst“. Вона також гадає, що сей вічний стимул людської активності, потрібний чоловікові, бо зледачіти міг би він без того у вічному спокою, а сей спокій — се була б, по думці поетки, найстрашніша кара, яку міг наслати Бог на людськість. Говорячи про ідеал сього „спокою“ і „щастя“ — про лад, вимріяний соціалістом утопістом В. Моррісом (Гл. „Нов. Громада“, 1906, XI і XII, „Утопія в белетристиці“), вона пише: „Ніяково в тому прийдешньому товаристві... Сумно серед того безхмарного щастя... від безцільного, непотрібного добробуту... Нема боротьби, сеї конечної умови життя, нема трагедії, що дає глибіню і зміст життю. І ми готові радіти, коли автор хоч уряди годи посилає тим щасливим людям, якесь лихо, бо всеж се сплеск життя серед мертвого моря повної згоди.“ Тому вона і марить про „терни та квіти нових шляхів, про світло і плями нових світочів“. Про часи, коли б люде могли „прагнути і боятись, любити і ненавидіти“ (ibid.). Їй тяжко вступати на той шлях „широкий, битий, курявою вкритий, де люде всі отарою здаються, де не ростуть ні квіти, ні терни“. Бо не відділяє останніх від перших, бо волиять остатні, аби лиш були й перші! Як один з героїв „У пуші“ воліла вона часи, коли проти борців за мрії видавалися декрети святої Інквізиції, але й часи, коли людськість вінчала лаврами чола відважних! Вона бажала б скорше повернення часів великих переслідувань відмінно думаючих, подібних до гонень на християн, як спокійного бігу подій, що оглуплює душу і присипляє совість. Вона „воліла б... мучителя Нерона від ворога такого, що розідає душу“. Вона готова навіть співати гимн вязниці, бо там гартуються душі в безумній любові до волі!

Один із її навернених варварів християн „жалував про ту залізну клітку, де він був тілом раб, душею вільний!“ А її жірондіста, що втік із вязниці, тягне

„до стін Консержері,
„До тих понурих свідків героїзму,
„товаришів великих дум і вчинків“,

де він пережив:

„велике щастя жертви для ідеї,
„І муку мрій, і смерти неминучої трагізм“.

Він рветься до покинутої темниці,

„бо там було життя, за тими мурами,
„де кождий вечір здавався нам останнім“.

(„Три хвилини“).

Вона сама знає, що в тих страшних часах „стародавніх справедливости немає“, але там були великі пристрасти. А се в її очах, як в очах Стендаля, виправдувало сі часи і за їх жорстокости, і за її несправедливости. Нераз сі епохи міняться не певним, червоним світлом „наче пурпур благородний від крови людей невинних“, та всеж горить у поетки серце, коли їх пригадає, а окружаюче життя видається тоді блідим і мертвим. Без лиха, але й без руху, без боротьби, без того, що є найвеличавіше в життю: без морального героїзму. — Ми сьому остан-

ньому моментови в творчості Лесі Українки завдячуємо, що наш націоналізм позбувається стародавніх рис і набирає прикмет трагічного. Бо трагізм не міг повстати з пасивного терпіння, лише з такого, що зроджує тугу за чином і ушляхотнює душу. Він не міг повстати з моралі релятивізму, лише з конфлікту межи *vis major* і великою волею, що скорше гине, як зраджує свої засади. Сей трагізм внесла до нашої літератури Леся Українка, трагізм невохитної волі, непростяючого почування, упертої гордості жовніра в рядах, або мученика на хресті, шалу раненого хижака, що під наведеною люфою готується до останнього скоку; трагізм нації, поставленої в положення: перемогти або згинуть.

Я вже згадав про замилювання поетки до середних і античних віків. Думаю, що в потягу до трагічного треба шукати і причин екзотичности тем поетки. Ся сама туга за чимось міцним, стильовим і містичним змушувала Рембрандта тікати від самовдоволеного, оспалого голяндського міщанства в жидівське гетто, переповнене втікачами з Еспанії, звідки вже зачинався чудесний Орієнт, що хвилює фантазію Європейця. В сім Орієнті де — на думку Наполеона — можна було лише шукати за великим, — шукала і Леся Українка натхнення, знуджена безпросвітним „благоденствієм“ власного оточення... Пояснюється ся екзотичність певно ще й стидливістю хисту поетки, що уникала називати річи їх іменем, шукаючи для виявлення своїх ідей — чужих постатей, чужі убрання, проміння чужого, яснішого сонця.

Думаю, що уподобанням минулих віків, сим своєрідним романтизмом поетки треба пояснювати ще й другий, характеристичний момент в її творчості: той, де малює вона нам блискуче марево ілюзії, сеї вигнанниці модерного світа, що як і чудо, грало величезну ролю в життю наших предків. Сеї злуди шукала вона все, як ту, оспівану нею „зірку провідну, ясну владарку темних ночей“. В одній своїй статі вона пише: „Юрбі мало наукової схеми. Вона шукає знамення часу, вона прагне дива“, що промовило б не лиш до її розуму, але й до її серця і фантазії. — „І вона має рацію!... Їй треба нераз хоч мрій, хоч видива (галюцинації), щоб не впасти в розпач“ (Див. Л. У. — „Утопія в белетристиці“, „Нов. Громада“, 1906, кн. 11 і 12). Модерна людськість потребує хоч фікції, хоч блискучої помилки, замість догм і переконань, що втратили владу над нашим розумом. І що дивного? Таж у кождім людськім чині криється більший або менший кусник помилки! Скільки дитинячого було в мріях альхемістів, але вони стали основниками великої науки. А відкриття Америки, чи не було, по часті, наслідком геніяльної помилки? Вартість злуд полягає не на їх правдивости, лише на їх корисности для життя. Чи ж не маємо благословити злуди, що будить волю до великих діл, а душу до шляхотних поривів?

„Хочеш знати, чим справді було
„Те, що так колись пишно цвіло?“

„Що на серце наводило чари,
„Світ вбирало в розкішні примари?“

— питається поетка, —

„Приторкнутись ти хочеш близенько,
„Придивитись до його пильненько,
„Скинути з його покраси й квітки,
„Одріжнити основу й нитки, —
„Адже часом найкрасша тканина
„Під сподоб — просто груба ряднина!“

І відповідає:

„Залиши! се робота сумна,
„Не доводить до правди вона“.

А коли б і довела, волисть вона лишитися при своїй злуді, що пхає людей часом як болотяні вогники до загину, часом до діл, що, як діло Колюмба, стають дороговказами в життю людськості...

Нехай ся ілюзія — лише примара, як незнаний світ далекої зорі, що „може, сам давно погас в блакиті, поки сюди те проміння дійшло“, але вона не перестане любити — „те світло, що живе і без зорі!...“ Читаючи ці віршики Лесі Українки, згадуєте Гюйо з його гимнами на честь ілюзії, цілу його філософію, що разом із Бергзоном і Джемсом започаткувала здвиг у дотеперішнім світогляді, збудованім на раціоналізмі.

Серед усіх злуд, що колибудь грали ролю в суспільнім життю, найважнішою є легенда про неминучість останнього поррахунку добра із злом, правди з неправдою, духа світла з князем тьми. Сей міт, у тій чи іншій формі, відіграв значну ролю в релігійних, політичних і національних рухах, надаючи їм великої вибухової сили. На сім міті збудовано середньовічне християнство, що перемінило думку про день божої ласки в день гніву, в день страшного суду. Ангельські фанфари, отворені гроби, Творець на троні, „грядущий со славою судити живих і мертвих“, огнева гегенна — се був потрясаючий образ останнього виміру справедливости, остання надія покривджених. Сей образ останнього поррахунку із зненавидженими силами тьми гартував непримиреність віруючих, консервував у серцях християн почуття незнищимого противенства до сього світа.

Подібною ж була роля ідей Енгельса і Маркса, ідеї Zusammenbruch-а міщанської суспільности. Ідея сеї „lutte finale“, як співається в „Інтернаціоналі“, — між пролетаріяттом і буржуазією, — мала велике значіння для розвитку соціалістичних рухів; гадка про неминучість боротьби між двома світами, що себе виключають, надавала страшного розмаху римському імперіялізмови в пуницьких війнах, так само як і французькому революційному романтизмови кінця 18 го віка. Подібнуж ідею катастрофи внесла своєю поезією Леся Українка в область націоналізму і в сім її епохальне значіння для нас. В неї ходить при сім про такий самий фатальний процес. Вона не знає, лише ві-

рять. Не доводить, лише твердить. Так як н. пр. пророки російського месіянства — Тютчев і Блок.

Раз уявляє вона собі сей останній день в образі „Девятого валу“ на морі, що наступає „плавким багаттям“ на побережну скелю. Раз в образі повстання Спартака, то в формі „білої війни“, то гурагану, що нищить усе по дорозі, або — морської бурі, то знов в образі Самсона, що закопує себе під звалищами ворожого храму: все в формі катастрофи. Вона все марить про „бій, тільки бій вже останній, не на життя, а на смерть“, а день пробудження нації звістуватиме для неї „страшний... гук потужній і величний“ того „світового органу“, що бачила колись у сні, — гук, який вона „видобути мусить, хоч слабою, та смілою рукою“, від якого

„страшне повстане скрізь землі рушення,
„і з громом упадуть міцні будови...
„Великий буде жах, велике й визволення!...“

Сею ідеєю „великого визволення“, ідеєю „заграви кривавої“ („Одержима“) збогатилося наше убоге розуміння націоналізму одною з тих абсолютних думок, тих сильних образів, що — одні лише вони! — здібні гуртувати і вести за собою маси. Інші — видумували досконалий „модель громадського механізму“ і старалися переконати нас про його розумність і потрібність для людського щастя. Але своїми холодними образами не могли вони привчити нас кохати сю прийдешність „не тільки думкою, але й почуттям“ („Нова Громада“, цит. твір). — І інші, не тільки Леся Українка, — снили подібні ж сни, але, як каже поетка: „ні сни, ні примари ніколи не бувають і не можуть бути об'єктивно-розсудними, діалектично логічними“. В них повинна бути „суб'єктивна, безпосередна вразливість самого одержимого видивом“. Колиж нам хто розкаже сон у формі політично-економічного трактату (хоч і віршованого, як се бувало у сучасників поетки), то се „не заражає читача“ (ibid.). Заразити його, заразити маси відповідним настроєм, вириваючи їх „силою фантазії з великого.. ланцюга еволюції“ (ibid.) можуть лише натхнені почуванням легенди й образи, про які я згадував висше: ідеї раптового зриву, що внесла до нашої поезії перша Леся Українка. Лише вони збуджують у нас віру в чудо, запал боротьби, порив до героїчних вчинків і жертв. Бо, як добре сказав Ренан: „вмирається за те, у що віряться, а не за те, що знається“ (On meurt pour ce qu'on croit, et non pour ce qu'on sait).

Думка „останнього бою“ допровадила логічно до іншої — до ідеї безкомпромісовости. Попередники і сучасники Лесі Українки знали лише горизонтальний поділ суспільности: долі були пригноблені в сіх суспільностей, пануючих і поневолених; у горі — пануючі верстви, також усіх суспільностей. Такий поділ допускав фузію „пролетарів усіх країв“. На нім же-ж базувалася ідея інтернаціоналізму й — угоди, потреба шукати союзників м. и. і в таборі противників. Тому співали інші про „черво-

ний стяг“ (Олесь), про „всесвітний пожар“ (Семенко), про „гурт світовий“ (О. Коваленко), боліли серцем за працюючі маси ворожої нації (гл. Франко — „Тюремні сонети“ XXIII, XLIII, XLV), або простягали до неї руку згоди, як Старицький або Кониський, котрому „Славян усіх в одній сімї побачить“ хотілося. Ба, сі нотки угоди знаходимо навіть і в геніяльного кобзаря Гайдамаччини! І він жертвував своє „серце чистее“ воївникам з тамтої сторони барикади. І він у посліслові до своєї найбільшої поеми, так висвітлював її ціль: „Нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялися, нехай братаються знову з своїми ворогами, нехай житом, пшеницею, як золотом покрита нерозмежованою останеться од моря і до моря Славянська земля!“

Сі нитки інтернаціоналізму й угоди були безконечно чужі світоглядowi Лесі Українки. Людськість поділена в неї горизонтальними перегородками, а фузія можлива межі різними класами одної нації, і ніколи — між одними й тими самими верствами різних народів. Інтернаціоналізмом вона не дуже захоплюється. Популярний в соціалістичних кругах роман-утопія Беямі є для неї „партацький твір“, а в соціалістичнім раю бачить вона лише „велику нудну казарму“, в якій їй робиться „душно від педантизму, самовдоволення та мішанства всіх тих прийдешніх люців“ („Нова Громада“, *ibid.*). Для неї були важні тільки такі категорії: „свій народ, чужий народ, своя держава, чужа держава, свої боги, чужі боги“ (*ibid.*). І се майже в усіх її дотичних творах („Роберт Брюс“, „Бранець“, „Оргія“, жидівські й єгипетські драми). Як один з її персонажів, жидівський раб в Єгипті, могла б вона сказати про край переможців,

„Що він мені чужий, сей край неволі,
Що тут мені товаришів нема“.

(„В дому роботи, в краю неволі“).

Який відмінний світогляд від пануючого серед тогочасної нашої, не лиш соціалістичної, інтелігенції... Сей світогляд був зрештою наскрізь консеквентний для того, хто, як вона, вірила в неминучість катастрофи, як у догмат, бо договоритися до угоди можна лиш там, де — говорить ся; де свої переконання доводиться доказами логіки. Там же ж, де вони були предметами віри, як у середні віки, спір рішав не суд, але — ордалії, двобій, боротьба. Такими догматами віри були для поетки її ідеали. Тому вона знає лише жорстоке aut-aut. Тому її Левіт найліпше

„загородив би Ніл і затопив би весь сей край неволі“,

як далі терпіти в нім ганьбу („В дому роботи“). Тому накликає вона потоп на свій зневажений край, щоб не бачити його зігнутих під ярмом угоди („Негода“). Дятого в неї є лише альтернатива: загин або перемога, от як вона сама каже:

„Душа боротись буде до загину,
Або загине, або переможе!“

І далі знов:

„Або загибель, або перемога,
Сі дві дороги перед нами стануть..
Котра з сих двох судилась нам дорога?“

Се було байдуже для поетки, для котрої в кождім випадку — компроміс із тими, що инакше вірили, був таким самим дивоглядом, як компроміс із Люципером для середньовічного монаха.

„Вчені ідеологи“, як вона згіржливо звала модерних утопістів, що давали „наукові схеми, вироблені пляни“ будучого устрою „та обрахунки pro і contra“ („Нова Гром.“, цит. твір), могли думати про угоду, бо де є „за“ і „проти“, там є дискусія й уступки. Леся-ж Українка знала лише „pro“, а з усіх „contra“, лише один — „contra spem-spero“! (наголовок одної з її найсильніших поезій). Мрійники й утопісти вчили нас роздумувати та порівнювати утопію з дійсністю; Леся Українка, забуваючи рефлексію, навчила нас — хотіти. Сим впровадила в наш світогляд тую волонтаристичну ціху, що є ознакою модерного націоналізму.

Проповідь катаклізму, непримиренности, чуда — мала як раз у наш зматеріялізований вік величезне значіння. Матеріялізм, що шукав, або „щастя всіх“ або „насолоду одиниці“, що ставив понад усе особистий або гуртовий егоїзм, а примітивні інтереси загалу понад ідеї батьківщини, або національної чести; особисту вигоду понад жертву, працю в ярмі понад „бандитизм“ безоглядної боротьби, — сей матеріялізм знайшов у Лесі Українці зятятого ворога. Вона вірила, що народ кориться скорше своїм пристрастям, як своїм інтересам, і хотіла, щоб так було. Вона ніби передбачила її і викликала нашу велику епоху, що прийшла на зміну матеріялістичному ХІХ віку. Епоху, коли Німці поставили понад усе („über alles“) величність своєї вітчизни і-свого цісаря; коли Франція поклала трупом півтора міліона людей для таких „нереальних“ вартостей, як „слава“ і „честь“; коли Італія спровадила на себе економічну руїну і майже соціяльну революцію, аби лиш здійснити мрію про „mare nostrо“... Сі ідеї, що А. Франс називав „теологічними доктринами“, а я б назвав тріумфуючим ідеалізмом, є ті, яким завдячують свою несмертельну волю до життя здорові раси. Вони ж були тими, що впровадила в нашу національну літературу Леся Українка. Сими ідеями дала вона нам змогу „любити дальшого свого“, жертвувати для нього „ближніми і самим собою“ („Нова Гром.“, цит. твір). Ними ж вона проводила різку черту, що відділяла її ідеал від інших: від ідеалу „европейського нігілізму“ (назва Ніцшого), що з найнижших інтересів юрби зробив собі Бога, і від ідеалу тої „blonde Bestie“, що не хотіла знати нічого опріч особистих інстинктів одиниць. — Її „одержима“ не приймає науки Месії через те, що він вимагав від неї любити „всіх“, дбати про ща-

стя „всіх“ тоді, як вона любила лиш його, лиш свою велику ідею. І вмирає вона укамянована не за „розумні“, приступні всякій юрбі річи, не „за щастя, не за блаженство, ні, ...з любови“... до свого абстрактного ідеалу. Ту саму думку висловлює різбар Ричард („У пущі“): Суворим-пуританам, що радять йому зайнятися річами, більш пожиточними громаді, кидає він своє: *pereat mundus, vivat ars!* Вона віддає першенство першій жінці Магомета Хадіджі перед Айшою за те, що тамта знала те „вічне“, що було ніби без потреби в щоденнім життю („Айша і Магомет“); Марії перед Мартою, бо „Марта дбала про потреби часу, Марія-ж прагнула того, що вічне“ („У пущі“). Сього „вічного“, що стоїть понад жолудкові інтереси юрби, понад злоби дня, понад гуманізм, пацифізм і інші релігії загалу — сього — „вічного“, з чим живуть і без чого вмирають нації й одиниці — прагнула поетка, змагала до нього. Як Марія в одній з її поезій,

„що принесла для Месії олії пахучої міру,
що не годилась ні в страву, ні в лямпу до світла“,

принесла вона в наш позбавлений творчого ідеалізму світ китицю „абстрактних“ ідеалів, що як „*Imperium Romanum*“ та „*Italia farà da se*“ виривають великі народи з трясовиська самозакоханого квієтизму і лишають нам приклади найбільш героїчного, на що лиш може здобутися людський дух.

Не можемо не добачити великої консеквенції в усіх сих ідеях, в яких одна льогічно впливає з другої. Спершу висунула поетка постулят самовистарчальности ірраціональної волі, незв'язаної ніякими санкціями; постулят боротьби незалежний від того, чи дасться він виправдати аргументами розуму; незалежний від того, чи ся боротьба приведе до якоїсь мети („щастя всіх“ то що). Відтак незалежна вона свій постулят боротьби навіть від того, чи ся мета взагалі об'єктивно існує, чи лише в її уяві, як фантом, як видиво. Сенс мав для неї лише абстрактний, незалежний від конкретного змісту, від мети, від вихідної точки — великий порив душі до чину, до руху, до виявлення себе і глорифікація сього первісного елемента життя.

(Кінець буде).

Еміль Вергарн.

Радість.

Чудові дні! Ще рано в жароті!
Так сильно дишать пахощі в імлі
з палких, розбуджених грудей землі,
що вся душа в веселій красоті!

Благословлю вас очи, що посеред бурі
життя, хоч стільки літ минуло,
все ясні, світло хоч далеке, вам іще рожеве,
жадливо повсякчас пете ви!
І дякую вам, руки, — що так чуло,
у сонці тремтючи, торкастися овочів пестливо
які, куди не глянь, на диво уродливо,
посестри рож, у перлах рос пишнуються на кождім мурі.

Все тіло, дякую тобі,
що ти й сьогодні справно, кріпко як у днях весни
ще одолієш всі бурвії, буруни!
Вам, легкі, дякую
і віддихаючі широко груди,
що як на морі, чи високих горах опинюєш нечаяно,
здорове, чисте їх повітря ще так сильно лю,
що так воно мене напоює осяйно!

Свята краса твоя, веселий ранку!
Чистенькі рожі в самоцвітах рос, —
садки у саяві й затінях світанку, —
пташки немов у ніжнім благовіщенню,
яке із далечі пливе до наших земних лоз...

Дороги соняшні!... Люблю я ваші чари!
Колись такою надійшла Вона...
З моєю долею в долоні! — —
Люблю вас, верховини і мочари
і над усе тебе, о рідна земле, бо в твоєму лоні
померших предків не одна труна.

У всім живу, що оком досягну!

Стежки, дуги, ви ясені, що голови вам сонце крутить,
 і ви, пречисті жерела, яких ніщо не скаламутить,
 усі ви мною станете, як тільки вас збагну!
 Безмежно в вас продовжується все моє буття;
 що сном здавалося колись, тепер пригода!
 В садку дерев вагітних пишноквітна врода:
 сеж я, — гординя власного життя!
 Як силу ваших пнів закріплюють щорічні пруги,
 так моїй волі кожде діло додає потуги!

Коли-ж ви, рожі світляних городів,
 лице моє погласкаєте, — зараз іскри чую
 як полумінь цілунку на устах!
 У хвилю сю благую
 здається, я розділюся, є у кожному живлі,
 у всім, що тут палає на землі —
 аж серце бється і кричить у захваті й веселощах!

Гей, жарото! І крутікі і водобої! Світ чудес!
 Здається душу чар підняв
 до всесвіту блакитних плес!

Відчувши єдність з вічністю найвищих справ
 не смієш, друже, в горю нарікати
 і навіть якби смуток в тобі ошалів,
 ти маєш сам собі сказати:
 тоді, в отсій хвилині
 я пережив екстазу мрійних снів,
 найвисшу з поміж перемог,
 бо своє серце міг у живчику цілого світа мати; —
 мені здавалося, що в сій годині
 я — наче Бог!

Переклав
Остан Луцький.

Др. Тальон.

Про ризико.

(Причинок до психольогії відваги)

Потяг до ризика се один із психольогічних елментів, що входять у гру при актах відваги. Сей потяг полягає на відчужанню насолоди в небезпеці, на змаганню шукати її, ставляти її чоло або провокувати її. Остання війна, як і можна було припускати, завдяки особливим обставинам, в яких відбувалася, дала нам велике число прикладів сього потягу до ризика.

Аналіза сього почування не повинна ні трохи зменшити подив перед героїчними чинами війни. Ми думаємо лише, що не позбавлене інтересу дослідити патольогічний стан, в яким опинився не один із героїв, яких імена належать від нині історії.

Заки приступимо до нашої теми, проаналізуймо різницю між поодинокими станами душі, дуже до себе зближеними, що часом змішуються, але всеж різняться нюансами, яких не можна недоцінювати. Будемо отже говорити: про нахил до авантурництва, про уповня змаганням, про потяг до ризика, про любов до безпеки і про дух саможертви.

Нахил до авантурництва складається з повабу незнамого, з бажання розширити свої знання в усяких можливих формах. Се переважно стан душі моряків, кольтоністів, дослідувачів. І дійсно, тут маємо діло головно з цікавістю, що панує над сими людьми, спрагненими переконатися, чи світ має один і той самий вигляд під різними географічними ширинами. В інших се тільки шукання за несподіваним, непередвидженим, насолода грати в лотерію життя, з надією витягнути великий лос. — Стан душі, — як думають — мало поширений в нашім краю, супротивно до Англії або Америки, де погорджують людьми, занадто привязаними до своїх старих дзвінниць і традиційних звичок. Той, що шукає авантур, може й ставляти ме чоло небезпеці, як вона ненадійно стане перед ним, але не її він хотів би спіткати; він мисливець, що йде степами, троплячи звірину, але він не бажає собі, щоб лови перервалися якимось прикрим випадком.

Любов до змагання зближена до сих психольогічних об'явів. Деякі осібняки шукають і люблять поборювати перешкоди: їх дух запалюється і бажає знайти ці перешкоди та перемогти їх. Невдача, далека від того, аби їх знеохотити, дразнить їх. Вони все готові кинути виклик долі: сатисфакція висших натур, заложена в людській природі жадова панування. Ся жадова панування, жадова боротьби стрічається у вояка, що хоче помірятися силами з неприятелем, у винаходця перед розв'язанням

трудної проблеми, у дослідника, що стоїть лицем до лица з прикрими невгодами своєї місії, у промисловця, що мусить сушити собі голову над деталями проєкту, який має зреалізувати. Се — Бернард Пеліссі або Пастер, се — Лівінгстон, се — Муассаж. Се замилювання до боротьби не все здибаємо лише на практиці, воно часто стрічається і в спекулятивній області та моральній. Всі знаємо людей, що з вірою апостолів ширять свої ідеї з запалом, натхненим любовю до боротьби. Нарешті жадоба боротьби виявляється у висших натур у внутрішній боротьбі волі проти пристрастей, у захоплюючій боротьбі, повній насолоди.

Насолода ризиком має в собі щось більше, як дух авантюризму, або любов до боротьби. Насолоді сієї віддаються вже не з самої цікавості. Їй віддаються ті, що здають собі докладно справу з ризика, на яке наразяться і якому ставляють чоло; тут маємо діло з грачем, що одним ударом костий ризикує цілим своїм майном; — з біржевиком, що ставляє все на одну одніську фінансову операцію; — з комерсантом і промисловцем, що зачинають підприємство, від яких залежить їх матеріальний успіх або руїна. В суті речі насолода ризиком грає свою роль в цілій ряді соціальних відносин; нема ніякого почину, якої б то не було природи, що в його основі не лежало би розкошований ризиком. Се розкошований — природне жерело всякого поступу, істотний елемент кожної ініціативи, початок усякої еволюції і в соціальній положенню одиниці, і в життю нації.

Любов до небезпеки, властива спеціально військовим, стоїть о один шабель висше від насолоди ризиком; вона є самоціллю. Той, хто шукає небезпеки, знає про неї і шукає її; вона вабить його через певного роду сугестію і в її присутності шукає уповня, великого напруження всіх здібностей, глибокої втіхи: в сім і є його рекомпензата за велику ставку.

Дух посвяти або ідея заперечення себе в иншої природи; се найшляхотнійше і найчистійше з почувань, які складаються на поняття відваги. Тут нема вже насолоди, приємності, тенденції задовольнити себе; тут маємо діло з людиною-мучеником, або запаленим мрійником, що лицем до лица із смертю, перенятий лише почуттям суворого обовязку віддати себе цілого, без жадних „але“, якийсь справі.

Се почування рідке на практиці; навіть жовнір, коли бачить довкола себе забитих товаришів, має все таки надію, що може його омине небезпека. „Рідко коли в життю дефінітивне посвячення вважається, як щось певне. Жовнір далеко не певний того, що впаде в бою; се для нього лише одна з можливостей“. ¹⁾ Він скорше думає, що його чекає сприятлива для нього можливість.

¹⁾ Guyaut — Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction.

Правду кажучи, ріжниці, що ми пробували тут усталити, існують може лише позірно; бо коли дух авантюризму, любов до боротьби, насолода ризиком, любов до небезпеки, дух посвяти мають між собою деякі ріжниці, то на практиці вони тісно зближені одно до другого. Полишаючи дух посвяти, не можемо твердити, щоби жадоба боротьби не існувала зовсім у тім, що ми назвали духом авантюричності, а сей останній знов має в собі в більшості випадків елемент насолоди ризиком і любов до небезпеки. Природа не знає категорій, лише виявляє подібності і не розділює близькі до себе стани душі. В дійсності насолода ризиком і любов до небезпеки так мало віддалені від себе, що їх можна без більшої невігоди ідентифікувати.

Насолода ризиком (про яку спеціально маємо тут говорити) подибується часто і в спокійні часи, але обставини, створені війною, дали їй розвинутися і показати себе під усякими можливими формами. Вона стрічається в формі індивідуальній і колективній, переглянемо отже обидві ці форми.

Підчас війни були ми свідками завзятости одного священника (колись африканський місіонар, людина, не позбавлена отже духа авантюричності), що відчував правдиву втіху, коли місцевість довкола нього зачинали бомбардувати. Тоді він виходив із сховку, паражаючи життя, не зважаючи на поради і перестороги оточення. Канонада тягла його до себе і заставляла забувати на голос розуму.

Знані нам американські автомобілісти також знаходили як пайбільше задоволення в бомбардуванні. І се не була цікавість новиків, нерозсудність недосвідчених молодиків, се була насолода, яку вони відчували, пробуючи свого щастя у грі з могутніми деструктивними силами, що ділали тут же обік.

Жаль збирає на думку, що в останній війні так багато одиниць стало нещасливими жертвами власної цікавості. Зрештою се привілей шляхотної молоді, яка негуючи границі, що кладе розум, віддає себе небезпеці без вирахування, навіть не задумуючись над тим, що має зникнути; ошадна і досвідчена старість не має в собі сеї авантюричності.

Низше ми подаємо витяги із споминів О. Фільона і гр. Флері¹⁾ про цісарського принца (сина Людвика Наполсона — Ред.), що змальовують нам вдачу закоханого в небезпеці.

„Наша головна і одинока жура, яку ми мали з принцом, се була його невсипуща ажитація, безмірна нервозність, що не давала ні хвильки відпочити ні його членам, ні його уяві. Його тіло, як і його душа, немов мали почуття страху перед непопущістю, до якої треба було змушувати його як по причині його студій, так теж і тому, що сього вимагало його середовище. Особливо коли він бавився зі своїми товаришами, його фантазія просто занепокоювала. Тут ми не могли вже дати йому

¹⁾ Aug. Filon: Le prince imperial (Hachette).
Comte Fleury: Le prince imperial (Revue hebdomadaire, 30 Nov. 1912).

ради, ані він сам не міг панувати над собою. Коли вже зірвався з місця, не стримували його ні віконні шибви, ні зачинені двері. Тоді він тратив почуття реальности, можливого. Мати нагоду виявити притомність духа, грати з небезпекою, приймати довільні постанови — були найбільші його приємности. Не минуло дня, щоб він не виставляв свого бідного інструктора на найтяжші проби через видумування тяжких і небезпечних вправ“. О. Фільон наводить приклади на доказ своїх слів. Коли він одного разу увійшов до робітні принца в Сен-Клю, побачив, як той високо над землею, за бальконовою балюстрадою, проходжувався по виступах гзімса від одного вікна до другого. Інструктор відскочив назад, щоб не побачив його ученик, бо хоч той і не боявся забитися, всеж не любив, щоби на нього сварили, і се зворушення могло б привести до страти рівноваги. О. Фільон показався тільки тоді, як принц увійшов уже до кімнати; можна уявити собі, як билося його серце підчас того всього.

Подібнаж авантура трапилася інструкторови М. Монє рік перед першою. Коли одного разу принц, вертаючи з прогульки, увійшов уже на подвіря палати, забажав нараз видрапатися на балкон маршальської салі, послугуючись вистаючими каміннями муру. Монє, що саме був на салі і розмовляв з одним адютантом, завваживши небезпеку, промовив лагідно до принца та спонукав його злізти на землю, звертаючи увагу на те, що на нього зглядалася варта та що не випадало йому робити те, що робив. На жаль не все знаходилася поблизу варта, щоби змусити принца залишити карколомні експерименти так, що можна було б назвати багато ще подібних пригод, бо принц не любив небезпеки, він її адорував.

„Одного дня, супроводжуючи принца, Пєр де Бургуєн, мій брат Адріяні і я, — пише гр. Флері, блукали ми навманя в пєрфонськїм замку, що тоді саме будувався. Ми пішли туди на гору драбиною без поруча, де принц побачив величезну крокву, що лучачи руптовання і тримаючи їх у рівновазі, висіла над безоднею. Ся кроква не служила до переходу, але принцови впало до голови зробити з неї міст і перейти над безоднею. Потрібні були зєднані зусилля нас трьох, наша рішуча відмова йти за ним, щоб ударемнити сю велику нерозсудність. М. Монє, що згубив свого ученика серед старих мурів, приніс нам того самого дня глибоку подяку“.

Принц адорував небезпеку, як казав його старий інструктор: він довів се, як відомо, ще ліпше згодом серед обставин, про які знаходимо відомости в тім самім жерелі. Принц уважно стежив за перебігом російсько-турецької війни 1878 р. і повідомляв своїх приятелів про бажання взяти в нїї участь. Пізнійше, коли в осени східне питання знов стало актуальним і на Балканах зачалися розрухи, принц знов хвилюється. „Прагну запаху пороху“ — пише він до свого приятеля капітана Біжа. Коли Англія встряла у війну з Зулюсами на Каплянді, робить він за-

ходи перед герцогом Кембріджським, допустити його до участі в ній, але без вислїду. Лише його друга проба, зроблена перед начальним вождем англійської армії, вінчається успіхом...

Не скіти в безплідній нечинности герцога Райхштадтського, взятися за жовнірське ремество, довести Франції, що Наполеонід не може завдати брехні своєму імени, стати одним шляхотним жестом — великим і таким способом удесятити шанси своєї справи — ось певно ті мотиви, що спонукали принца дати себе унести своєму войовничому духови, своїй жадобі ризика, яка перевисшала в нього багато інших почувань.

Прибувши до Каптавна, він спішить дістатися до Дурбана, бо там велися бої. Лист із Дурбану, датований 2-им цвітня, висловлює цісаревій жаль із приводу того, що він прибув за пізно, аби брати участь у битві. „Від тоді, як я покинув Каптавн, жив я в стані тривоги і нетерпеливості, в які попадає старий військовий кінь, запряжений до плуга, на звук гармат... Ви знаєте мене досить, щоби представити собі, як гірко я жалую, що не можу бути з тими, що б'ються. Але я помщуся на лихій долі“.

Ще пізніше бажає він удатися на найбільш небезпечні позиції. „Боюся лиш того, щоб він не був занадто відважним“, каже герцог Кембріджський. Лорд Гелмсфорд пробував усяких способів, щоби приборкати воєнний запал принца, але компліменти останнього і його запобігливість супроти генерала доправили до відкликання певних заряджень і до злагодження режиму, якому мав підлягати принц. У маю 1879 р. в він у таборі сера Евеліна Ууда в Камбулі; наражається знов; сер Редверс Буллер, що тоді командував пограничною Light-Force, робить знов представлення в сій справі. В одній з сутичок, в якій брав участь принц, він так загнався наперед, переслідуючи Зулюсів, що мусіли прийти йому на поміч. Схвильований своїми чинами вернув він утішений до табору і не міг спати цілу ніч. В шатрі, де відпочивало кілька Островян, співав він в унесенню воєнні пісні... На другий день полковник Буллер заявив без женади, що зухвалість молодого принца йому зовсім не подобається. Він відхилив усяку відповідальність у сій справі, не можучи з причини ріжних пересувань неприятеля журитися ще особистою безпекою молодого офіціра, що провокував одну небезпеку по другій. Полковник Редверс Буллер радив генеральному штабови ужити принца до менш небезпечного заняття і дійсно, протягом кількох днів займали його рисованням плянів. Лорд Гелмсфорд навіть дав писаний наказ не давати принцови покидати gros армії без особливого дозволу...

Оповіджене тут нами представляє стан душі людини, що роскошує в небезпеці. Звичайно в тут подія вибитися на перід, політичний інтерес, бажання не завдати брехні своєму імени. Але се моменти другорядні і самі в собі не потрапили би пхнути його на сю дорогу, як би він був слабодух або за скромний.

Наведений приклад видався нам характеристичним, бо в нім подибуємо елементи, звичайні для сього стану душі: молодечий авантуризм, любов до гри, стан нервозности, приказуюча воля, захоплення акцією, молодечий авантуризм, який прагне небезпеки з божевільною сміливістю, що переходить звичайні граници й любов до гри виявляє він іще змалку непоборний потяг. Нарешті стан нервозности, звичайний у таких людей, а який в нашім прикладі досягає крайних меж; се людина інтелігентна, навіть блискуча, але без розваги, без нахилу до сталости, з невгасаючою рухливістю, буйною уявою, крайньою чутливістю; часом із безмежним розмахом. Вдача, склонна до захоплення, що знає періоди великого мозкового напруження і повного захвату, по яких знов приходили моменти суму і депресії; що все стоїть перед небезпекою психічних забурень та неспокійних ідей: стан душі, що часто стрічається у таких людей. Барбей Д'Оревілі відслонює його нам, коли говорить до одної зі своїх адораторок:

„Так, я людина пристрастий, в постійній боротьбі проти слабостей моєї натури і треба вам сказати, я люблю небезпеку. Маю щось із божевільля відваги“ — тирада любленого артиста і людини, що знала й любила почуття небезпеки.

Зазначимо ще один момент, що стрічається в нашім прикладі: приказуючу волю, брутальну настирливість, майже патологічний шал, з яким подібні люде силкуються задовольнити свої нахили. Тут наш герой не знає перешкод, підіймається завдання, щоби лише ставити чоло небезпеці, погорджуючи пересторогами і відмовами. Кожний опір душить його і спонукує подвоїти його сили. Нетерпеливість, неспокій цілковито панують над ним. „Він жалує, що не є з тими, хто бється“. Його старалися успокоїти, представити нерозсудність того, що хотів робити. Даремно, бо як раз сі перестороги гнали його на небезпеку. Він мусить бігти їй на зустріч, а вертає втішений, зельктризований, в стані крайнього подразнення.

Така любов до небезпеки здибується у людини чину, або в такої, що має нею стати. Але коли ватажок повинен мати її, щоби дати приклад іншим, не повинен він, як у нашім прикладі, з божевільною бравурою летіти на небезпеку без приготування, без уложення найдрібніших деталей свого плану.

Ся любов до небезпеки, частиною якої є почуття сили і завзяття, найменше стрічається у жінок. Але є деякі виїмки. Жінка дуже часто дає себе уносити сильним вражінням, або штучним емоціям, дуже зближеним у своїй природі до почуття задоволення небезпекою. Доказом того є успіх серед жінок таких спектаклів, що викликають емоції, як російські гори, Looping the Loop, Tobogan, Water Chut, як театральні штуки з часів терору, що викликають делікатне тремтіння нервів від небезпеки, що є одначе ілюзийною.

Нарешті се почування не характеристичне тільки для людського роду; його можна стрінути, як се свідчать певні автори, також у звірят, з осібна у малп:

„Отара малп побачила одного разу крокодила, що запхавши тіло в воду, з широко відчиненою пащекою готувався хапнути все, що пересунулося би повз нього. Спершу малпи, здавалося, злякалися. Опісля одна з найзавзятійших, а може з найменше розсудних, дісталася з галузки на галузку до крокодила і зберігаючи приличну віддаль, завісилася на одній лапці. Потім із звинністю своєї раси, зачала то наближатися, то віддалятися від свого противника, простягаючи до нього лапу та удаючи, що хоче його вдарити. Інші, яких ся гра бавила, хотіли також узяти в нії участь, але що дальші галузки були досить високо, то вони утворили ланцюг, тримаючись взаємно за лапи; так гоїдалися вони тоді, коли малпа, що була найблизше до амфібії, дровича її до схочу. Часто страшні челюсти замикалися, але ніколи не схоплювали відважного пустія. Тоді розлягався радісний вереск і рев; та часом попадала малпяча лапа в великанські обцецьки, а сам літун із прудкістю блискавиці щезав під водою. Тоді ціла отара з роздираючим лементом кидалася в ростіч, що її проте не перешкоджувало зачинати сю саму гру наново по кількох днях, або навіть годинах“¹⁾.

Коли аж війна дала нагоду показатися сьому почуванню ризика в його численних конкретних формах, або притягла до нього увагу, то всеж не треба забувати, що се почування грає постійну ролю в життю, даючи початок особистому і суспільному поступови.

Більш інтензивне на світанку життя одиниці, де воно кермує його першими кроками так само, як на зорі історії людськості, де йомуж таки завдячувала ся остання свої досвіди, се саме почування пізнійше ініспірувало винахідників, дослідників, кольтоністів та мореплавців гонило далеко від проторених стежок і від тихої доматорської роскоші. Се ж саме почування зроджує шляхотні акти посвяти — і як таке дійсно буває корисне для розвитку життя. Воно є тим великим чинником, що викликає та інтензифікує всі особисті здібности, граючи таку-ж саму ролю в життю нації.

Через таємниче ділання на маси сей потяг до ризика буває найбільш могутним мотором чинної армії; відділ, що йде у біт, черпає в нім своє завзяття, свій нестримний і брутальний розгін:

„В армії є, говорить Віні, одна пристрасть, властива їй, що дає їй життя; пристрасть, що не має нічого з любови, зі слави, ні з амбіції; ся пристрасть виявляється в боротьбі лицем до лица з призначенням, боротьбі, що є джерелом цілої маси незнаних

¹⁾ Менго, цитований у: Guyant, „Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction“, p. 114. Paris. Alcan.

тим, що не належать до війська, насолод; боротьбі, що по тріумфі сповняє душу почуттям великої певности себе і щастя. Ся пристрась — се любов до небезпеки“.

Се-ж саме почування є одним із постійних складників воївничого духа, якому завдячують племена й нації досягнення ціли, що їй доручила їм історія.

Цілком раціонально твердили, що непереможний поваб моря по частині має причину в постійній небезпеці останнього, та що коли Англіїці виробили в собі властиву їм інтензивність життєвого імпульса і ту екстензивну силу, яку вони рознесли по цілім світі, то завдячують се тому, що море, себ-то небезпека, виховувало їх.

І дійсно, море було все чинником, якому завдячували свою великість і могутність народи, що не стратили свого воївничого духа, як н. пр. Рим у часі упадку, коли він шукав лиш за роскошею, що розслаблює та розкладає, і забавами.

Розуміється, любов до ризика не існує тоді, коли той, хто виставляється на небезпеку, не свідомий її. Далі там, де немає безнастанної небезпеки, як н. пр. в випадку гіндуського факіра в його контемплятивній непорушности, — також не можна говорити властиво про існування любови до ризика. Бо се почування вимагає повної свідомости грізної 'непевности, коли небезпеки шукається та коли умисне ідеться на неї.

Але, — кажуть скептики, — той, хто провокує небезпеку, робить се хиба з несвідомости наслідків свого вчинку. Хто чує себе фізично зовсім здоровим, той ледви чи може представити собі цілковите знищення свого „я“, своєї особи.

Жовнір проходиться спокійно в районі, де гранат забив або ранив кількох його товаришів; се могло статися перед ним, але він не думає, щоб таке притрапилося йому. Людина все віддається злуді відносно власного організму, що заставляє його уважати себе виїмком зпід загальних законів.

Про подібні-ж спостереження можуть оповісти лікарі; молодий студент майже не вірить, що його власний організм підлягає тим самим анатомічним і фізіологічним законам, як його навчено; багато хорих думає, що їх випадок виїмковий. Самі лікарі навіть, що захоровують, не можуть позбутися сеї злуди і впадають у ту саму помилку: з них бувають часто найгірші пацієнти; деякі хронічно хорі часто уявляють себе в стані одужання або на передодні кризи, що мала б їх уратувати, при чім вигадують собі, — на щастя, зрештою, — найріжнородніші потіхи, щоби не стратити віри. Певні душевно-хорі хваляться своєю енергією або наділяють себе незвиклою силою, а діти або навіть підлітків ніяке резонування не переконає, що деякі нерозважні вчинки, як н. пр. купіль зараз по їді, можуть спровадити смерть.

Та всеж, хоч часом потяг до небезпеки лучиться в уяві деяких осібників із несвідомістю можливих наслідків їх потягу, не можна се пояснення застосовувати до загалу фактів, а вже найменше до тих, що нас тут спеціально займають, — до закоха-

них у ризику, які ризикують із тим більшою приємністю, чим більше небезпечних наслідків се за собою тягне.

Не можна також пояснити насолоди, яку відчувають ті, що женуть за ризиком, при звичаєнням до небезпеки через те, що се при звичаєння не робить їм задоволення, а навпаки, бо воно глушить емоції, викликані небезпекою. Зблязований осібняк примушений збільшувати ступінь ризику, коли хоче мати давню насолоду. Не инакше ділає й морфініст, щоб знайти в своїй отруї задоволення. Сей гін за сильними вражіннями і небезпеками допроваджує до такої погорди до стихії або до обставин, що нещасливий випадок конче заходить. Се — звичайна історія оплескуваних авіаторів та акробатів, яких не зворушують уже оплески, і які, одні й другі, злостять долю аж доти, доки не стрінуться оком в око з неминучим...

А проте було-б помилкою думати, що сі люди є в конфлікті з глибокими інстинктами самозахищення або з життєвими законами взагалі. Навпаки, вони люблять, смакують більше, як хто будь инший, в тім істнованню, що дає їм богату рекомпенсату з сильних вражіннь.

Зауважують, що любов до небезпеки не витримує поранення. Таке твердження занадто ексклюзивне. В дійсности, все залежить від важности рани і від природи осібняка, коли деякі незвичайно вразливі на першу контузію і тратять всяку охоту до ризикування, инші знов, найбільш численні, не виявляють у сих випадках жадного зменшення сього почування. Так тяжко насилувати свою природу і так рідко навчає нас чомусь досвід!

Яке-ж є психологічне походження сього потягу до ризику? Чи людська натура відкриває через нього свою жадобу до панування? Чи се задоволення від гри? Чи може наслідок певного душевного збочення?

По часті жадоба панування. В присутности небезпеки людина хоче показати, що завдяки своїй силі може її уникнути. Вона хоче довести, що може ставити чоло долі і запанувати над нею. Людина відчуває від часу до часу потребу набрати свідомости своїй силі; небезпека дає їй нагоду помірятися зі стихією і погорджувати нею. Се почування стрічається в цілім ряді випадків: той, хто полює за звіриною, відчуває сатисфакцію, коли бачить себе побідником; промисловець має шалену втіху, опановуючи природу, а інженер знаходить рекомпенсату за недоспані ночі, перекидаючи в'ядукт над долиною досі не ткнутою рукою робітника; всі сі радости походять із заспокоєння потреби панувати, з насолоди перемоги.

Деякі автори (Поль Суріо-Гроос) хотіли утожсамити насолоду небезпекою з насолодою грачів: даний осібняк є отже грач, що має за противника — небезпеку; власна екзистенція є ставка. В сім разі ми говоримо лише про випадки, де приходить у гру життя; але і в звичайних обставинах кілько-то грачів, кольоністів або промисловців кидають на стіл свою будуч-

чину і масток, щоб їх або поліпшити, чи збільшити, або може й знищити. В сім є гра головна чину, інтензивна приємність людей, що вміють цінити великі хвили, які вони переживають: незабутні вражіння, які має той, хто коміть головою кидається в вир гри і чекає, в солодкій тривозі вироку призначення...

Задоволення, що справляє потім успіх, є велике, тим більше, чим більше було саме ризико. Воно подібне до дитячої радості відділів, що вертають з атаки, або з окопів, радості, що заставляє їх забувати сумні образи і прикрі обставини, які щойно мусіли зносити. Се — глибока втіха, інтелектуальне опьяніння, що наступає по перебутій небезпеці!

„Кинутий на землю вибухом гранату в кількох метрах від мене, оповідає Dig у своїм творі про „Вражіння з війни“¹⁾, я виказав під час обіду таку нестриману веселість, що мої товариші казали мені: „Бажаємо, щоб таке тобі що дня траплялося“.

Жінки, яких вразлива вдача тяжко криє свої імпульси, зраджують радість, яку відчувають по щасливим уникненню небезпеки — безпричинним сміхом, нестриманою веселістю, балаканиною, сильною ажитацією взагалі. Се власне та приємність, якої шукають люди з крайно розвиненою вразливістю, які знаходять у небезпеці новий спосіб грати життям і яких іще недавно називали ділетантами. Коли розумітимемо під сим людину, що грає своїми почуваннями, знаходячи в тім приємність, не даючи зрештою опанувати себе ними; коли розумітимемо під сим стан душі, що зимно шукає своїх вражінь і хоче бавитися емоціями, то мусимо зачислити до сеї категорії людей багато з наших аматорів небезпеки. Ділетантом є той дослідник, що почав шукати авантур, що цікавий знати, як він реагуватиме на несподіванку, яку бажає стрінути. Ділетантом є й той мореплавець, що летить по хвилях, але котрого існування одного дня залежатиме від остроти його ока, від його зимної крові і від шкороности його постанови. Ділетантом нарешті є і той біржевик, що чекає на вислід афери, яку він студіював від місяців, якої вигляди успіху йому знані й який одного дня кидається на осліп у незнане, щоби по кількох днях прокинутися мільонером або нуждарем.

По часті можна шукати причини сього потягу до ризика в „збочености“ людської натури.

Збочений шукає часом за незвичайними ідеями, ведений нездоровою цікавістю, депривацією, або можна сказати садизмом. Подібно, як жолудок кидає достатню, але все однакову їжу, щоби кинутись на надзвичайні делікатеси рідкого смаку. Людська природа часом зваблюється смаком заборонених овочів, вона часом дає себе звести більше нечесністю, як чеснотою. Не так рідко можна стрінути моральні, ніжні істоти, що розкошують у перверзних ідеях або знаходять приємність у почуваннях, що

¹⁾ Alcan, 1917.

перечать їх найсильніше вираженим нахилам. „Як се можливе, каже Мюссе, що є в нас щось таке, що любить нещастя?“ Деякі осібняки знаходять навіть у прикрім випадку стимул до активності“ тоді, коли незахмарене щастя нудить їх“.

В сім можна, здається, мати психольогічне пояснення таких типів, як артистів або богомільців, яким приємно лишатися в нужді і в непевности завтра так, немовби принада непевного і терпіння скорше дразнила і задовольяла деякі інтелігенції, як достаток і добробут.

Андре Жід описав сей душевний стан збочення в пєсі: **Король Кандоль**.

Кандоль, багатий, щасливий Кандоль, що володіє всякими подуманими добрами, має протиприродний нахил показувати їх і навіть ділитися ними зі своїм оточенням. Кандоль є зовсім щасливий, висше щастя ледви чи можливе для нього. В такий момент він не міг забажати собі нічого більшого, як — заризикувати сим щастям!

„В кінці, що мене обходить щастя?
Чи не гідне се лише нуждарів
Старатися бути щасливим?...”

...Шукаючи більшого щастя чоловік лиш зуживається...
коли він бідний — бажати, се одна форма щастя...

...Не шукати, не бажати, кажу я тобі,
Ні, — але працювати на те, що бажається.
А коли він се вже посідає — ризикувати ним.
Ризикувати! — Се инша форма щастя, щастя богачів,
Се-ж є і — мое щастя.“...

Що є щастя? Для тих, хто його не має, — завоювати його; для тих, хто має, — ризикувати ним аж до втрати.

Решта історії знана. Король Кандоль, бажаючи ризикувати своє щастя, передає королювання своєму приятелеви Жіжови і втрачає любов королевої. Таким способом навчається він ліпше шанувати відлетіле щастя. Лише його втрата навчила його зрозуміти, що він має.

Людина не все знає, чого вона хоче; ще менше — чого вона прагне; в дійсности те, що вона любить понад усе, се — різноманітність, зміна, і се бажання зміни каже їй часто шукати чужого предмету тривоги, чогось перверзного, хочби вона під тим і терпіла. Барбей Д'Оревілі, зраджуючи свій власний стан душі, вкладає такі слова в уста одного зі своїх героїв:

„Життєві можливости не лякають мене. Я з природи авантюрист. Був ним у життю, є в нем у моїх спосібностях. Люблю небезпеки і непевности, сховані на дні незнаних річій і непевних людей. Всякі труднощі ваблять мене“¹⁾.

Звідки-ж отже береться ся потреба зміни, яку відчуває людина, ся збоченість, котра доходить до того, що людина тратить

¹⁾ Barbey d'Aureville: Une Yielle maitresse.

задоволення в тім, що мало б стати щастям для неї? Звідки ся безнастанна ажитація, ся постійна потреба ріжнманітности? Вона походить із того, що людина хоче заповнити порожність часу. Паскаль думав, що ся потреба „divertissement-y“ має причиною страх перед думанням про призначення людини нуди, бо се вони, в суті річи, є тою причиною, яка приневолює людину шукати атракції в ризику, в усіх його формах, щоби зайняти чимсь інтелект, дразнити його.

Було б невластиво зробити з нашого викладу такі висновки, що ніби-то і посвята, що ми бачили в минулій війні, також має своє походження в збочености почувань, або в потребі боротися проти часу. Така інтерпретація була б не лише фальшива, вона зменшила б вартість актів посвяти. В дійсности стан душі, з якого сі факти виходили, є складна система, де можна знайти, між иншими, і любов до рідного краю, і дух солідарности, і бажання свободи, і почуття справедливости і права, і горяче бажання уникнути тиранії ворога... Але се не значить, щоби сі моменти зовсім виключали з почування посвяти елемент насолоди ризиком. В дійсности так не є. Насолода ризиком грає тут велику роль і хоч не завжди виявляється, але є найважнішим елементом усіх сих емоцій. Коли б можна було порпатися докладно в життя людей чину, сю насолоду знайшли б в них досить вираженою. Вони плакають її здавна, щоб у відповідній хвилі заризикувати своїм життям, — що так скажу, професіонала від посвяти. Через те сі вчинки можна розглядати не як відірвані в життя одиниці, не як момент лише в чийсь екзистенції. Ні, в них виявляється процес розцвіту життя, але не заперечує себе, як свідоцтво високо етичної особистости, що знайшла нагоду дати себе пізнати.

Насолода ризиком, менше або більше виявлена, але стало існуюча в актах бравури і посвяти, є одним з найбільш могутчих чинників поступу і розвитку одиниці і суспільности. Енергія, що творить наші ідеали, сила, котрій ми завдячуємо повстання всього, що ушляхотнює її удосконалює людську натуру, — ось що таке потяг до ризика.

Через нього обявляє людська природа високість своїх почувань і могутність способів, що ними розпоряджує.

Микола Голубець.

Юрій Нарбут.

(В другі роковини смерті 25. V. 1922).

Велика революція народів колишньої російської імперії принесла Україні з усім своїм добром і лихом один великий здобуток, коли й не більший від досягнень політичного характеру, то в ніякому разі не менший, бо також далекосяглий в своїх наслідках. Я думаю про ту поворотну хвилю, яка вдарила в українські береги рівночасно з соняшним моментом відродження української державности, хвилю, що принесла нам на своєму хребті авангарду діячів літератури, науки і мистецтва, з яких одні через несконцентрування своєї національної приналежности, другі через брак умов корисної праці на рідному полі, до сього моменту стояли осторонь українського життя. Особливо легко і безпосередно відбувся сей поворот до рідної хати в області мистецтва; бо коли в тій, чи другій царині духового життя треба було для сього основної провірки своїх досюгочасних поглядів, то тут доволі було автоматичного перенесення своїх лярів і пенатів з якого там Петербурга, чи Москви до Києва чи Полтави і справа скінчена.

О скільки-ж легкий був такий перехід зпід чужого неба під своє в артистів, що як Мурашко, чи Нарбут, виповнили своє внутрішнє життя візіями рідного краю, а свою творчість на довго до моменту „переходу“ базували на мистецьких традиціях її минулого. Перший, якого батько і дядько виростили, жили і працювали на Україні і для неї в самому її серцю — Києві, другий, якого рідна Чернигівщина мала уже свою традицію як батьківщина найкрасших граверів України XVIII ст. — Леонтія й Олександра Тарасевичів.

І як се не болюче, що оба сі велитні мистецтва, Мурашко і Нарбут, які вертали на Україну, щоби працею свого цілого життя опромінити творчі зусилля рідного народу, вернули туди немов на те тільки, щоби блиснувши, мов метеори на рідному горизонті — погаснути передчасно. Яким болючим трагізмом віє від постатей обох! І нам, що не встигли ще нарадуватися здобутком, що не змогли ще як слід наладити своїх взаємовідносин, доводиться жаліти над безповоротною втратою — обох. Один ляг від кулі большевицького бандита, другий впав жертвою безпривітної нужди... Мстива московська рука досягла їх обох наче в відплату за „зраду“ чужим богам, московській культурі.

Усе, що знаємо про Нарбута - людину, знаємо зі споминів його приятеля, до нині ще нездецидованого що до своєї національної приналежности Українця — архітекта Юрія Луком-

ського. Бож до 1917 р. імя Нарбута було окрасою московської культури, в ній він здобув собі становище першого графіка, якому Радлов і Марковській посвячують стільки місця в монографії п. н. „Современная русская графика“ (Спб. 1917). Там він здобув першенство, якого не змогли йому відібрати чотири знаменитости графіки сучасної Росії Лансере, Добужинський, Чехонін і Левитський. В 1906—7 рр. як ученик глухівської реальної школи приїхав Нарбут до Петербурга, де подався до Реріха на науку. А коли від Реріха не мав уже чого навчитися, перейшов до Білібіна, що як знаменитий графік і педагог дав йому усе, що міг, в області техніки. Впливу на творчу структуру Нарбута Білібін не мав.

Вступаючи в його студію, був уже Нарбут собою на стільки, що сі маркантно „руссіє“ сюжети Білібіна визвали в його душі тільки реакцію в напрямі сюжетів близьких йому кровю і духом, якими в першу чергу стали діточі іграшки та ілюстрації до казок, а потім, головню з моменту знайомства його з Лукомським — стара Україна з її батуринськими будівлями Розумовських. З Лукомським замешкав Нарбут на Василівському Острові і тут вони в двох працювали над виконанням замовлень та улаштуванням виставок. А на замовленнях не збувало Нарбутові ніколи. Кнебель, Грабар, Голіке, просто засипували його ними. А Нарбут, що в день увихався по місті, працював ночами з витревалістю і закоханням до дрібничкових акцесорій, питомих тільки йому — уродженому графікови. Знайомість із Лукомським, який пройшов із Нарбутом свого роду курс „архитектурного образування“, зазначилася в дальшій творчости нашого графіка особливим змилюванням для архітектонічних мотивів, які він вибирав і нагромаджував у перспективічних скороченнях, наче граючись із матеріялом, як ерудит, який не оминає, але просто шукає труднощів і комбінування розв'язок.

Небаром Нарбут розстався з Лукомським — одружився і замешкав на Олександрівському проспекті. Там він почав серію своїх знаменитих силвет. На скільки Нарбут не оминав ніякого знайомства, щоб не використати його для поширення своєї мистецької фактури, говорить його кольосальна праця біля „Юрійвського Статута“, для якого використав знання брата архітекта Лукомського Володимира, відомого історика і геральдика. Праця над „Юрійвським Статутом“ визвала в ньому нову мистецьку пристрась, а в парі з нею глибоке зрозуміння для акцесорій геральдичної орнаментики, результатом чого, крім безлічі ілюстрацій до книг В. К. Лукомського, був знаменитий „Малоросійській Гербовникъ“ — одинока в своїм роді збірка гербів українських родів.

Прийшла війна, а з нею нова сума вражінь і переживань, які вилились у Нарбута в форми символічних композицій, публікованих у красних тогочасних журналах Росії. Графічний і кольористичний талант Нарбута доходить тут до верхів своєї бравурности. В парі з тим ілюструє Нарбут мало не всі книги,

які появлялися в „Сиріусі“, Голіке і Вільбурґа, з яких згадаємо: „Галиція“ і „Харьковскія усадьбы“ Лукомського, „Басни“ Крилова та „1812 годъ“. З якою справністю володів Нарбут тонкою графічною технікою говорить факт, що він рідко коли послугувався пером, найтонші нюансові лінії виводив насиченою тушем кистю.

Револуція заскочила Нарбута в Петербурзі. Затоплений в розкошуванню мистецькими тонкостями він її не передбачував, ні не прочував. В кожному випадку була вона громом з ясного неба для ілюстратора „Юрїївського Статута“ і „Малоросійського Гербовника“. А тимчасом вона шуміла, мов весняна туча, пориваючи за собою усе, що було за, чи проти неї. Не минула вона й мистецтва, якому загрозилла побідою вульґарности і демаґогії. Нарбут, артист „Гербового управління“, почув себе ніяково в Петербурзі, затужив за Україною. Узяв собі доручення оглянути царську палату в Києві, поїхав і не вернув. Якийсь час походив без діла по Києву, а згодом заняв становище рисівника в експедиції заготовлення державних паперів — розроблюючи проєкти для українських банкнотів. Покликаний до гурта професорів Академії, якої став відтак ректором, утворив інституцію, з якої між іншими вийшли наші наймолодші графіки Ковжун, Лісовський і Отаманюк.

Як не дивно, а Нарбут, якого єднали з рідним краєм доволі посередні звязки, станувши на український ґрунт, з першого таки разу заманіфестував себе Українцем із крові й кости, артистом повним зрозуміння для вальорів означено-української мистецької традиції, чого доказом суто-українські по стилю перші банкноти Української Народньої Республіки. Де далі се українство проявлялося в його графіках чимраз то нагляднійше.

Виявилось, що він одинокий мав силу і знаття підняти і продовжувати починання Василя Кричевського, першого з українських малярів, що вміли найти і розгадати красу старої української книги з її ілюстраціями і орнаментикою. А Нарбут не тільки продовжував навязану нитку далі, але узброєний довголітнім досвідом на чужому ґрунті, натхнув українську графіку новим духом — індивідуальної творчости в рамках утвореного віками стилю. Такими є його заставки для „Нашого Минулого“, „Мистецтва“ і інших книжок та журналів. Прямуючи обраним шляхом уперто і послідовно уже в 1918 р. виконав Нарбут комплетну українську азбуку ініціалів, яка мала вийти друком в одній з петербурзьких друкарень. Останні його картини, яких ціле безбереже осталося в посмертній теці Нарбута — се переважно композиції фантастичного характеру — руїни старих мурів, башт, відломки луків і капітелів порослих травою, візії і сні, сумішка пережитих вражінь, а все те окутане смутком, наче траґізмом прочуття невмолимої смерти, що спровола, але упевнено наближалася.

Уже в липні 1918 р. запав Нарбут на черевний тиф. Прележав шість неділь, у результаті чого з повного, здорового му-

щини, що в своєму синьому жупані і жовтих саянцях виглядав мов „стародубський чи глухівський полковник“, остався один тільки кістяк, тінь людини.

При большевиках заглянув у достатне помешкання артиста голод, а за ним недуга, з якої уже не підвівся. А треба знати, що нужда не була товаришкою його життя. В Петербурзі жив засипуваний замовленнями, за які казав собі платити гідно. Дякуючи своїй заможности, зумів він зібрати бібліотеку з обсягу історії мистецтва в яких 7.000 томів, якої красшу частину перевіз був до Києва до сього самотного домику на Юріївському переулку проти Софійського Собора, де замешкав із Вадимом Модзалевським. Оттут то він устроїв собі кімнату, яку описує в своїх споминах Лукомський:

„Корельська „ампірна“, кріпацька мебіль із Полтавщини стояла попри стіни; диван — дива дивного! І де то він зумів диван такий добути диковинний! Довгий — предовгий, розкішний і стилевий, а до тогож цілий гарнітур — і крісла і стільці, усе одно до другого. А по стінах — своїх річий він не любив розвішувати — старі портрети, рисунки приятелів з „Міра Іскусств“; та особливо цінні були куріозні провінціяльні портрети „пань“, якогось купця з медальоном на шиї і панночки тендітної з блакитними оченятами. Полиці повні були скла, теракоти. А книг також багато і все з обсягу мистецтва та ще з автографами від приятелів.

Старий шаль розкинутий на роялі і прекрасний з розводами килим на долівці. Справжнє свято, а не килим! Як не глянеш — так на душі повеселішає. Чого, чого тільки тут не було?! І пташки співали і ягоди спіли і квітки пахли — а все те на соняшному, ясно-жовтому фоні. А довкола плелися гірлянди по синьому полі. І стояли корельські стільці і овальний столик перед софою на сьому килимовому полі, мов живі...“ І все те, все те прийшлося... продавати... „Почали приходити і забирати річи чужі люди, вибирали річи особливо цінні, бож не міг артист Нарбут купувати якенебудь дрантя. Нехай се були річи не дорогі, але були тонкі, смачні і стилеві...“

В атмосфері сього помешкання-музею і в його трагічному фіналі уся душа Нарбута і, скажім собі, уся трагедія великого артиста, який ідучи за голосом серця, пішов по смерть на рідній землі.

Та всеж таки, коли правдою є, що ніщо на світі не гине, що енергія ніколи не витрачується даремне, то ми можемо тільки дякувати долі, яка прибила човен із Нарбутом до нашого берега. Тих нецілих три роки життя і праці Нарбута на рідному полі († 25. V. 1920) варті були його саможертви; бо коли протягом їх і не вдалося йому здійснити усіх своїх замислів, то в кожному випадку його творчість була запліднюючим зерном, яке кинуте в український чорнозем уже на наших очах видає плоди в творах ближших і дальших його учеників.

Жан Мореас (Jean Moréas).

Ноктюрн.

I.

Тук-тук, тук-тук... Не жалує цвяшків;
Тук-тук... Працює тесля мертвяків.

Мій теслю, добрий теслю мій,
Збудуй труну мені мерщій,
Труну соснову та міцну —
Любов сховаю я в труну.

II.

Тук-тук, тук-тук... Не жалує цвяшків;
Тук-тук... Працює тесля мертвяків.

По шовку білім на труні,
Як її зубоньки сніжні,
Ти синім облямує краї,
Як оченяточка її.

III.

Тук-тук, тук-тук... Не жалує цвяшків;
Тук-тук... Працює тесля мертвяків.

Там, там вона спочине сном,
Де вязи, вязи над струмком
І де зозулі сум лунав,
Як він їй шийку цілував.

IV.

Тук-тук, тук-тук... Не жалує цвяшків;
Тук-тук... Працює тесля мертвяків.

Мій теслю, добрий теслю мій,
Збудуй труну мені мерщій,
Труну соснову та міцну —
Любов сховаю я в труну.

Переклав

Микола Вороний.

Борці за красу і волю.

Inter arma silent musae — мабуть ніде так гірко не справдилася стара правда, як саме в часі переживаної нами страшної боротьби за волю рідного краю. Мовчать всі музи — приборкана наука, загнана публіцистика, нема простору для поезії... Замовкла мимоволі й літературна критика. Від часу до часу блимне вогник, але ворожі подуви раз-у-раз його гасять. І тақ не маємо й досі спокійного, безперервного літературного й наукового життя. Що здобудеться громадянство на вияв сього життя, то по короткій, чисто метеликовій добі його розвитку наступає антракт — тяжкий і болючий. Таланти нидіють. Старі байдужніють і мовчать, молоді не мають де виявити себе.

Отсе знову робимо нову спробу відновити літературну трибуну, створити захисток для нашої музи. І відновляючи сю трибуну, хочемо пригадати нашим читачам заслуги тих, що стільки зробили для нашого письменства — старих робітників нашого журналу. Через згадані антракти годі було помянути сі заслуги в своїм часі. Не з нашої вини пропущені всі терміни, але ми були б винні, коли б, відновляючи своє видавництво, ухилилися під сією формальною покривкою від згадки не злим, тихим словом про тих, що рівняли шлях нашої літературі, що виводили її в люди.

Проминула без відгомону, без жадної згадки ціла низка різних ювілеїв. Цілий ряд вікопомних подій у нашій культурній життю, цілий ряд річниць славних імен у нашій історії й письменстві завдяки воєнним подіям зостався без сліду в пам'яті нашої, без удачної згадки за все, що дали вони, що довершили. А як важна така згадка, така оцінка для нас самих — нема що й говорити. Ювілеї — не пуста формальність. Спиняючи нашу увагу від часу до часу на певних моментах минулого, в'яжуть вони теперішнє з тим, що перейшло, творять традицію, свідчать, що ми не безбатченки і не дикуни якісь, що за нами є важні, цінні етапи, що ми пережили багато, а не щойно починаємо жити.

Така періодична застанова будить нашу національну гордість, піддержує нашого духа, вливає в душу нашу бадьорости, а рівночасно здержує пиху й зарозумілість — показуючи, що сучасне се витвір минулого, се одно кільце в ланцюгу розвитку.

І коли ми тішимися з сучасного розвитку нашого письменства, його полету й досягнень, то не сміємо забувати й за той ґрунт, на котрім воно зросло й дістало змогу до свого буяння.

Честь заслугі попередників, що орали ниву письменницьку й сіяли своє зерно — слово поетичне, яке дало такі жнива! А в плеяді сих попередників три імена світять яскравим світлом і на щастя наше належать вони письменникам, що живуть і працюють для добра народу й літератури. І всі три — віддавна були окрасою нашого журналу, від первочину його й до кінця чесно й вірно йому служили, а тепер знову стають на чолі його співробітників, вертаючи до мимовільно перерваної праці.

Володимир Самійленко, Микола Вороний і Ольга Коблянська — ось сі славні, а разом такі скромні наші поетичні лавреати. Всі вони мають уже свою постать на ниві нашого поетичного слова, постать визначену певним циклом творчості, певним замкненим кругом відданих сій творчості трудових літ.

В неоднаковій даті замкнена ся творчість усіх трьох, але однакові прикмети носить вона, прикмету, що так ріднять їх усіх із собою й так вирізняють їх серед наших поетів. Ся спільна прикмета — культура. Справді бо всі вони — не ті стихійні таланти, необроблені діаманти, яких і досі не бракує нам, але відшліфовані власною упертою працею, студіями європейських майстрів слова — брилянти. Не простацька, хуторянська самотність, але європейська культурна школа видна в усій їх діяльності. Всі вони свідомо працювали над собою, над своїми творами, діяльно й успішно черпаючи з європейської криниці для піднесення краси — внутрішньої й зовнішньої — своїх творів. Очи їх звернені на захід, сюди йшла їх творча орієнтація.

Візьмим старшого з наших лавреатів — Самійленка. Ще в 1919 р. минуло — саме в розпалі нашої боротьби — 35 літ його літературної діяльності. І ось, переглядаючи тепер результати його творчої праці за сей довгий ряд літ, бачимо, як уже вчасно, майже від початку своєї діяльності звернувся Самійленко до європейських джерел. За малими виїмками російських впливів ціла його творчість перейнята впливами староклясичними або ново-романськими. Тут ставився його світогляд, тут удосконалювалася його форма. Щасливі обставини дитячих літ і студії університетські похнули нашого поета на європейську стежку. Знання мов з ранніх літ дало нашому поетови ключ до поетичних скарбів Європи. Уперто працюючи над собою, сотворив Самійленко *non multa, sed multum*. Невеликий — розмірно — його літературний дорібок, але багатий та цінний. Вірш його благородно простий і виточений. Нема крикливих ефектів, робленого патосу. Муза його дійсно строга. Внутрішній зміст се або елегічне роздумування над людським життям, біль над долею пригніченого рідного краю або сатира, їдка сатира, що нею бичує

поет заперечні сторони й українського національного життя й загально російські політичні відносини. Не будемо перечисляти сих дотепних поезій — їх знає кожний читач («На печі», «Ельдорадо», «Возсоединений Галичанин» etc.).

Форма — головно сонет, октав, секстина, гексаметр, винесена зі студій над європейською поезією й уміло прищеплена до української.

Сі прикмети властиві цілій поезії Самійленка. Вона у нього майже однакова від початку й до наших днів, не вважаючи на перерви в творчості, спричинені особистими й загально-політичними обставинами в життю поета. По розмірно плідній діяльності в рр. 1886—1893 настає довший перестанок, рідко перериваний появою того чи иншого вірша, аж до 1-ої революції, коли Самійленко знову розвиває жваву творчу роботу. По упадку революції знову перерва до світлих днів 1917—1918 рр., коли поет наче наново прокидається і обдаровує нас низкою гарних творів, оригінальних і перекладних.

Але хоч як стала, наче застигла, наче без долин і без верхів, його творчість, всеж таки певний зріст, поглиблення можемо помітити. Особливо в останнім періоді, з котрого маємо вірші значного філософського підєму (згадаймо напр. «Символ віри» в «Думах буття» з 1918 р.).

З другого боку хоч як мало особистих моментів у творчості Самійленка, хоч як укриває поет перед нами свої політичні й суспільні уподобання поза загально-людськими, гуманними й загально-українськими національно-патріотичними змаганнями, всеж таки ми можемо в його поезії доглянути дещо більше понад се, дещо характеристичне тільки для певного напрямку, певної течії в українськїм громадянстві.

Бачимо передовсім, що Самійленко не революціонер. Бачимо, що в своїм часі належав до табору культурників (пор. «Патріотична праця» з 1891 р., або «Не будемо ми йти» з 1889 р., де читаємо таке :

„Ненавидим ми зло, проти його стоять
По всякий час душа готова:
Але на згин йому не будемо вживать
Ми зброї иншої — річ слова“).

В поезії «Людськість» з р. 1893 маємо натяк на боротьбу культурників із радикалами, яка тоді починала кипіти (пор. фразу :

„А геній — на що він для рою комашні? —
Нам будуть фабрики кувати ідеали“).

Аж пізніше, під впливом наростаючої революції, коли скрізь по Росії почалися розрухи й терористичні замахы, пише поет своє „Те Deum“, де юнак убиває кардинала, мстячися за кривди Германдади.

Але прийшла друга революція, настала довгождана «свобода». Витав її й Самійленко, але її обличчя налякало його.

„О свободо! в імя найсвятійше твоє
В серці вбили ми все, що найкрасшого є.
І в нестямі звертаєм до тебе, богине,
Тільки дике рикання звірине“.

(Див. вірш „Як ми ждали її, віковічні раби“ з 1918 р.).

Самійленко не революціонер, се факт, не тільки не революціонер російського зразка, йому огидного органічно, а й взагалі.

Але рідний край він любить і по своїй волі йому служить. Він вірить,

„Що не потоне народ наш без сліду в народностях інших,
Що до скарбниці, до вічного поступу інших народів
Він хоч убогую лепту вдовиці успіє вложити“.

(„Веселка“).

Відповідаючи змосковцям поступовцям, котрі казали, що »вони хочуть кохати весь світ«, стояв наш поет на тому, що :

„Хай тільки кождий обробить своє невеличке поле.
І зацвіте вся земля цвітом хорошим, ясным,
Кждий працює, нехай хоч для рідного тільки народу, —
І всі народи землі будуть щасливі тоді“.

Самійленко ціле своє життя зостався вірний сій zasadі — весь час працював пером для рідного народу, борючися за його волю й творячи красу його літератури. Не кидає він сеї праці й досі.

Микола Вороний — се поет уже другого покоління. 25-літній ювілей його праці майже зійшовся з 35-літтям діяльності Самійленка, а отсе недавно обходжено й 50-ліття його уродин. Жвавий і експанзивний Вороний повна протилежність Самійленкови, такому тихому й спокійному. Вдача й інші обставини розвитку очевидно мусіли ріжно відбитися на їх музі. Спільну рису обох їх я вже підчerkнув — се європейський її характер. Вороний, як і Самійленко, працює свідомо над собою й поза деякими впливами молодих російських поетів — Бальмонта й Блока взорується головни на красших поетах заходу, передовсім на Верлені. Так само, як і Самійленко, Вороний збогачує українську літературу прегарними перекладами чужих поетів. І ще одна спільна риса у них — се добірна, всеукраїнська, інтелігентна мова, котрою обидва чудово володіють. Мова без сліду варваризмів і хуторянетва. Тарасовець, а потім соціал-демократ, член Р. У. П. Вороний очевидно не міг не віддати дані горожанській поезії. Горячий український патріотизм і свободолубність віє не з одного його вірша. Досить згадати „Credo“, „На свято Котляревського“, „Євшан зілля“, „Україно — мамо люба“, „Краю мій любий“, „На Тарасовій панахиді“, „За Україну“ і ин. Недавно зібрав автор майже всі такі патріотичні поезії в збірочці „За Україну“ (Варшава, 1921).

Але поза тим яка різниця між обома! Вороний — порив і змагання, Вороний любить в дзвінких віршах, трелях і переливах, бурливих та кольористих, Вороний — співець передовсім краси й кохання, власне кохання, а не любови, тимчасом як у Самійленка даремно шукати-мемо пісень кохання. Обидва віртуози форми, в обох вона блискуча й бездоганна, але в Вороного вона живіша й різнородніша, привабливіша, як у строго-класичного (поза сатирою) Самійленка. Під сям оглядом Вороний передтеча, вчитель найновішої нашої поезії.

Своє поетичне „Вірую“ висловив Вороний у відомій відповіді на посланіє до нього покійного І. Франка. „Хто — питає він — посміє кинути поезію у вязницю?“

„Хто вкаже шлях їй чи напрямом,
Коли вона не зносить рямок?
В ній всі краси кольори сяють,
В ній всі чуття і змисли грають!
До мене, як горожанина,
Ставляй вимоги — я людина;
А як поет: без перепони
Я стежу творчости закони“.

Культ краси й кохання — ось основні мотиви поезії Вороного.

„Поки в серці є чуття,
Щоб кохатись і кохати,
Поспішайте від життя
Взяти все і все віддати“. („Епіталама“).

„Що є життя? Коротка мить.
Яке його надбання? —
Красою душу напоїть
І не вагаючись, прожить
Хвилину раювання“. („Краса“).

Але сими мотивами не вичерпується зміст усієї поетичної творчости нашого поета. Вже в кінці останнього вірша про красу говорить Вороний :

„Мій друже, я Красу люблю
Як рідну Україну“.

Україна й краса — се одно для нього.

І хоч поет признається, що він „кохати і кохатись рад до власного сконання“ (Credo), то всеж кидає він любці такі слова :

„Та коли ти України не кохавш —
Ти не моя!“ („Ти не моя“).

Для нього

„Висока честь: прийняти смерть
За любий, рідний край“.
(„Яка краса! Усе життя“).

Коли поет пригадає долю рідного краю, бідного і любого, його

„Серце крається від болю, одчаю“

і він кличе :

„Коли ти любиш рідний край,

Гори, палай!

Коли в огонь живої мови

Чуття святого надаси,

Ти станеш лицарем краси

І визволення і любови.

За честь і правду все віддай.

Коли ти любиш рідний край!“

І повний віри в щасливу долю України, не лякається поет переживаного лихоліття.

„Хай грає хуртовина! —

кличе він :

„Багато бур зазнала Україна,

Та не схилилася і не схилиться їй!“

(„На зустріч 13-му“).

Так органічно переплітається зі згаданими вище моментами й український патріотизм, любов до рідного краю. Тай не тільки патріотизм. Добачуємо в творчості Вороного і з часом усе більше — певний філософічний настрій, що поволі складається у оригінальний світогляд. Йому не чужі елегічні роздумування над людським життям, людською долею й призначенням, в яких так любується Самійленко (пор. напр. поезію „Невже-ж всесильне царство Арімана“ й ин.), роздумування, які переходять часом у гіркий песимізм („Мерці“). Але остаточно в поета бере гору ясний пантеїстичний світогляд, перемагає глибока віра в цінність життя, його духовість. Поет вірить, що

„Тьму душа переможе“.

Тавий Вороний як поет. Він дійсно справдив поставлену собі девізу: „Йти за віком і бути цілим чоловіком“, якою закінчив двадцять літ тому своє посланіє до Франка.

Правдивий поет з божої ласки й тонкий знавець і цінитель мистецтва взагалі, а особливо театру, для якого багато зробив, Вороний ще не сказав свого остатнього слова. Творчість його в zenіті й ми сподіваємося від нього для рідної поезії ще багато і красивого і розумного.

35-літні роковини творчої праці обходила сього року й славна наша буковинська письменниця Ольга Кобилянська. В 1886 р. написала вона перше своє українське оповідання. Від того часу не пе-

ростає вона працювати й досі, збагативши рідну літературу цілим рядом високо-мистецьких творів. Не легко їй се прийшло і не швидко завоювала вона у нас належне їй місце й пошану. Вона стояла серед інших наших письменників якось осторонь. Критика признавала її талановитість, а разом якось лякалась її. Всім нам памяті цистеронівські репліки нашої старої, такої пристойної, цнотливої, соромязливої критики, що як теля перед новими воротами стояла перед творами Кобилянської й дивом — дивувалася та жахалася: і непризвоїто і символістично і модерністично! Призвичаєні до рідної побутовщини, виховані на єлейнім московським семінарським народництві, ми мало не відсудили письменницю від чести й доброго імені.

Видаючи відому антологію „Вік“, тодішні наші літературні голови свідомо поминули найкрасну літературну силу, окрасу нашого письменства. Краска сорому й досі заливає моє лице. Але, Богу дяка, часи змінюються. Талант узяв своє і нині нема між нами такого старовіра, який посмів би виеліминувати Ольгу Кобилянську з української літературної суспільности.

Як у драмі незабутня Леся Українка, так у новелі й повісти Кобилянська проложила нові шляхи, задовго ще перед Коцюбинським. Її то заслуга — впровадження в нашу літературу мистецького реалізму на місце реалізму побутового. Її роман, її повість, її новеля — се справжній європейський твір, а не „кустарна“ робота наших домашніх ремісників. Вихована на німецькій літературі, а через неї пізнавши й новітніх скандинавських письменників (особливо заважив тут Якобсен), звідти брала собі Кобилянська взірці для форми своїх творів, їх впливам підлягала, перетворюючи, перетравлюючи ці впливи по мистецьки, майстерно.

Вперше саме в Кобилянській знаходимо те, чого досі бракувало нашій мистецькій прозі — психологічну сторону. І не можна не згодитися з М. Сріблянським, коли він говорить, що саме Кобилянська перша „звернула увагу на людину і її внутрішній світ, як ніхто перед нею“ *). Се дійсно правда, як і правда все те, що говорить той же критик про відношення старомодної нашої критики до письменниці.

Умови особистого життя, дуже невідрадні, й умови пліснявілого, міщанського, чисто філістерського життя українського громадянства на Буковині разом із впливами нової європейської літератури були причиною того, що молода письменниця більшу увагу звернула в своїх творах саме на внутрішній світ людини. Вона жила в своїх творах,

*) М. Сріблянський, Ольга Кобилянська: „Нова Україна“ (Прага), 1922, ч. 1, ст. 30.

вона сповідалася в них, будувала в них новий світ, творила нових людей і критикувала старі, грубі міщанські погляди. Як жінка, Кобилянська цілком природно передовсім спиналася на становищі жінки, на жіночій душі. Її жінка — се молода, жива людина, що рветься з наложених на неї філістерським осередком пут. Жінка протестантка. Не криклива, зманерована „емансипантка“, не химерна гістеричка й не безпола суфражистка, але молода, повна життя жінщина, що хоче волі й освіти, рветься до краси й знання, до повноти життя, а не хоче бути тільки куховаркою й підложницею. Правда, не багато було таких жінок — Кобилянська малює в своїх творах один і той сам тип, очевидно кладучи в основу власні переживання, власний досвід, як не багато було й мужчин, що зрозуміли б сі порівняння. І тому повісти Кобилянської при всій їх красі, при всій їх мистецькій вартості, видаються наче казкою, а не відбиттям буковинської сірої дійсності там, де малюються вимріяні типи високої жінки або мужчини. Але те тло, на котрім виведені сі герої, те середовище, в яким вони живуть і ділають, глибоко вірне й правдиве. Кобилянська прагнула бути вільною людиною, вона мріяла про таку людину і в своїх творах. Їй гидке було сіре, міщанське життя оточаючої її „інтелігенції“ і звідси її ворожнеча до юрби. Не до тої бідної голоти, що „в землі рветься, потом мнеться“, не до трудящого народу, а саме до людей з „товариства“, що з гори дивилися на сей плебс. Отже тут не повинно милити нас ніби „ніщшеніяństwo“ Кобилянської. Річ не в якомсь надчоловіку, а просто в людині, свідомій і творчій людині. Інакше не можна б пояснити і захоплення Кобилянської соціалізмом та віддавання своїх творів до соціалістичних часописів. А в тім проти всякого ніщшеніяństwa й підсуваного їй символізму промовляє цілий ряд творів, де саме малюється доля бідної людини, малюється з любов'ю і жалем до людського горя й поневірки.

Дійсно, мусимо признати Кобилянську реалісткою, в красшім, благороднім значінню сього слова. В творах своїх побивається вона за красою долею і пригнобленої жінки-інтелігентки й пригнобленого рідного народу. Її творчість повна глибокого суспільного значіння. Кобилянська-борець за красше життя, за красші відносини між людьми, борець за визволення рідного краю. Зелена Буковина може гордитися своєю дочкою — Кобилянська се гордість цілої української нації. Вона дала нам великі духові цінности й надіємося, дасть іще й більше, бо хоч слаба тілом — вона, як і Леся Українка — сильна духом.

Галицька політика СОВІТІВ.

Галичина все займала виїмкове положення в східно-європейській політиці. Всім пам'ятна її роль перед світовою війною і підчас сеї останньої. Спеціально займалася галицькою справою Росія царська. Займається нею і Росія совітська. Цікаве світло на завдання галицької політики СОВІТІВ кидає одна стаття в ч. 1-ім органу „Політ'отдела 14-ой Красной Армии“, що називається „Факел“ і вийшов в час польсько-російської війни, в серпні 1920 р., себ-то коли большевики думали, що їм незадовго доведеться ближше, ніж колибудь зайнятися справою Галичини.

Стаття, підписана П. Солодубом, називається „Классовая дифференціяція в Галиции“ і варта як найпильнішої уваги.

По думці автора Галичина займає серед народів бувшої австро-угорської монархії зовсім особливе положення. Край сам у собі бідний, промисловість розвинена слабо, пролетаріату, як організуючої сили, майже нема (підкреслення Редакції). Головною базою, на якій доведеться будувати диктатуру пролетаріату в сім краю, буде галицьке село і ремісничий пролетаріат із незначною кількістю 7—8% індустриального пролетаріату.

Але тут нам доведеться стрінутися з дійсно помітним фактом — відсутністю національної буржуазії з одної сторони, та різким націоналістичним рухом серед селянства — з другої“.

Сеї національний рух, — пише совітський публіцист, — споює в одну цілість усю селянську масу, стираючи всі суперечности, що впливають із різниці економічного положення поодиноких селянських верств. Через те, що провід у національним русі вела інтелігенція, селянство стояло „штучно (підкрес. наше — Д.) по стороні своєї інтелігенції“. Так повстав „міцний союз інтелігента з мужиком“. Міцність сього союзу доводилося авторови статі в „Факелі“ обсервувати підчас відвороту галицької армії за Збруч. „Мені доводилося спостерігати — читаємо в нього, — як галицьке офіцерство, інтелігенція і навіть священники оберталися в правдиві няньки жовнірів тоді, як ширилася пошесть тифу в галицькій армії. Не рідко траплялися випадки, що коли сотня захорувувала на тиф, — то весь командний склад і інтелігенція, що були при ній, служили жовнірам як санітети, а праця їх була повна самопожертвовання (інтелігенція заражувалася і вмирала на санітарній службі). Те саме можна було спостерігати в відношенню жовнірів до їх командантів, і треба зауважити, що все те робилося без примусу з гори“.

Так малює галицьку інтелігенцію та її стремління факельний комуніст. Подібнуж характеристику стрічаємо в „Галицькім

Комуністі“ (10 липня 1920 р.), де говориться про наслідки „дуже тісного звязку (селян — Д.) з інтелігенцією, якій вони свято і на осліп вірили і за якою йшли...“

Якіж виследи для совітської політики в Галичині витягають із сеї оцінки наші автори? Ті, що між галицьким людом і його інтелігенцією, повною посвяти для свого народу, — виразницею його стремлінь, що — як визнає сам автор, — до того „не представляє нам (комуністам — Ред.) ворожої класи“, — муситься вбити клин! Сю інтелігенцію муситься скомпромітувати в очах селянства і політично знищити!

„Беручи під увагу, — читаємо в статті, — факт існуючого впливу її (сеї інтелігенції — Д.) на селянські маси, доведеться з самого початку присвятити їй як найбільше уваги і повести безпощадну й отверту боротьбу з інтелігенцією, вибити з її рук довіря мужика і розщепити її“ (підкреслення наше — Д.). Для чого се потрібне Совітам? — Для того, що їх апольоґет не вірить, щоб галицька інтелігенція могла відмовитися від своїх політичних ідеалів і віддатися без застережень російській справі. „Частина її (сеї інтелігенції — Д.), — читаємо низше, — що зуміла за австро-угорської монархії зайняти відповідальні публичні посади, не лише відійшла від мас, але в своїй більшості перекинулася до їх класових і національних противників..., друга, — що лишилася вірною, в рамках дрібно-буржуазної державности, селянству, може тримає тепер курс на соціальну революцію, та лиш, на її думку, як на нову можливість, із допомогою большевиків, сконструувати дрібно-буржуазну суверенну державність Галичини, бачучи в нас нову тимчасову політичну орієнтацію, більш вигідну“, як яка будь инша. „Величезна-ж більшість (підкр. наше — Д.) міщансько настроєна, піде на село каламутити мужика і заводити отаманщину... І лише незначна частина (підкр. наше — Д.) працюватиме чесно й вірно в наших рядах“.

Як бачимо, совітський публіцист ні на хвилину не допускає думки, щоб національно-галицька інтелігенція могла погодити свої державно-національні аспірації зі стремліннями совітської Росії. Звідси він цілком логічно приходить до думки „безпощадної боротьби“ з сею інтелігенцією nota bene! — боротьби не з „контр революційною“ або „буржуазною“ частиною інтелігенції (як сього можна було б сподіватися від комуністичного автора), але з інтелігенцією, як такою в цілості! Фразеолоґія, знана нам досі тільки з безграмотних відозв „Союза русскаго народа“ з „добрих старих часів“ самодержавя, що накликували до погромів Жидів і інтелігентів...

Практично з сеї антиінтелігентської ідеоолоґії випливає вимога не допускати сеї інтелігенції до евентуальної організації совітського урядничого апарату. „Тут, — пише П. Солодуб, — при встановленню совітської влади нам доведеться стрінутися з небезпекою внесення „омещанивающего“ елемента в наші ад-

міністраційні і партійні апарати, — елементу, що може відіграти фатальну роль в повстанню контр-революції“.

Ся українська інтелігенція се для совітського автора ворог rag excellence! Бо в своїй самовпевненості він числиться з тим, що частина не-української буржуазії, колиб Росії удалося осягнути те, до чого вона стреміла в літі 1920 р., — втіче, друга, „жидівська, що живе переважно в містах, може бути, порівнюючи, легко унешкідливлена, „кулак“, що — в своїй скількості — не так дуже сильний, легко піддається пролетаризації (підкр. наше — Д.) і головною верствою, з якою доведеться провадити найлютішу боротьбу, буде, звичайно, галицька інтелігенція“ (підкр. наше — Д.). Автор в той думки, що „треба конечно прийняти всі міри до дискредитації інтелігенції в очах пролетаріату й селянства, використовуючи багатий досвід Петлюрівщини і Петрушевичівщини...“

В тій цілі треба „з великою обережністю допускати її (сю українську інтелігенцію — Д.) до органів партійного й совітського будування, силкуючись її коштом, за ціну хоч-би технічних недогідностей, заповнювати ці органи невеличкою верствою пролетаріату, що там є, і селянськими масами“ (підкр. наше -- Д.).

Така отже має бути роль української інтелігенції по думці п. Солодуба, колиб здійснився його галицький сон. Отже при веденню совітської політики — „найлютіша боротьба“ з сею інтелігенцією, та її ігноровання — при будуванні совітського апарату! Се цікаво ствердити особливо супроти факту, що найбільший відсоток своїх прихильників Совіти знаходять у Галичині власне серед сеї самої інтелігенції, якій відкриваються такі чудові перспективи в разі запровадження „диктатури пролетаріату...“

Ще одна цікава подробиця! — Правління, — так горячо п. Солодубом сподіваної совітської Галичини, — мало-б складатися (попри імпортований елемент) із представників „пролетаріату“ і „селянських мас“, як каже автор. Про селянство нема що згадувати, бо сам автор статті вважає його дуже приступним „отаманщині“ і впливам інтелігенції, з якою треба боротися. Лишається отже — пролетаріат, себ-то верства в своїй великій частині не українська!

Ось хто має правити в „совітській Галичині“! — по інтенції російських комуністів. Правда, лишається ще „незначна частина“ української інтелігенції, що буде „чесно і вірно працювати“ в комуністичних рядах. Але ся „частина“ на практиці певно зведеться до кількох осібняків, що ціною виречення солідарності з рештою інтелігенції й селянською масою — заслужать право сидіти в совітських органах. Отже незначна національна меншість фігуруватиме в ролі представників величезної більшості населення!... А зрештою може навіть і до сього не дійде. Може обійдеться і без представників місцевого пролета-

ріяту. Інтереси-ж пролетаріату скрізь ідентичні! Отже в совітських органах краю, про який пише п. Солодуб, можуть сидіти і пролетарі з Москви. „Какая разница?“ — Називає-ж п. Р. Берзин в однім большевицькім офіціозі Холмщину, Зах. Волинь і Галичину — „територію Совітської Росії“, „російською землею“, в якій він знаходить аж... „2,754.080 Москалів“! (гл. Р. Берзин: „К польському наступленню“, „Революційний Фронт“, Орган Реввоенсовета Юго-Западного фронта и Украинского Совета Трудовой Армии, 15 мая 1920 г.).

Стаття п. Солодуба надзвичайно цікава. Як кожде відкриття карт наївним грачем. Але новою його концепція не є! Вона йде тими самими, давно утоптаними дорогами російської політичної думки. Колись російський уряд „люто боровся“ з українською шляхтою і козацтвом, тепер — з українською інтелігенцією. На міжнародній арені — з визначними й популярними провідниками партійно-соціалістичного і робіничо-синдикального руху. Все — в одній цілі, щоби обезголовити небезпечні йому або від нього незалежні національні або соціальні рухи мас, щоби позбавити сі маси мозку і провідної руки, а потім — зробити своїм слухняним знарядом.

Як дивно, що по сотках років застосування сеї тактики, в нас на ній ще не всі пізналися!

Д. Д.

Ще одна конференція.

Чи генуезькій конференції удасться щасливо вийти зі своїх щоденних криз, чи вони приведуть її до передчасної смерті¹⁾, відношення наше до неї ледви чи може від того змінитися. Се відношення означується передовсім тим фактом, що нас там нема. Бо се лише в теорії конференція має зєднати всіх переможців і переможених, у дійсности-ж від неї здалека стоятимуть як ті, які так ґрунтовно перемогли, що не потребують числитися з ніякими конференціями, лише ставляють їй свої умови (як Америка), так і — ґрунтовно переможені. Для сих останніх (особливо для нас) заходять тільки дві можливости: або — невдача конференції з усіма її наслідками, непевними, але такими, що не одному з поминених тепер позволят знов промовити своє слово; або — біль-

¹⁾ Стаття писана 24 цвітня.

ший чи менший успіх нарад і, як дальший результат: паціфікація Європи, повільна її відбудова, скріплення існуючого status quo і перехід до органічної праці та — до порядку денного над українською справою, як справою міжнародною¹⁾.

В однім і другім випадку Генуя цікавитиме нас лише на стільки, на скільки в ній зазначатимуться нові міждержавні угруповання, що надаватимуть тон політичному життю Європи найближчої будуччини. З усіх течій, що поборюють себе взаємно в європейській політиці, найважніші є дві: перша, що хотіла би за всяку ціну утримати версальський трактат; друга, що хотіла-б його повалити. На чолі першої стоїть Франція, другої — Німеччина і Росія (остання в цілях розбиття Антанти). Середню, уgodову позицію займають Англія та Італія: обидві за багато завдячують Версалеви, аби жадати радикального перегляду трактату, обидві за далекі від Німеччини і Росії, щоби хотіти їх цілковитого ослаблення. Що діло Клемансо з 1919 року ніяким способом не дасться утримати, се вже ясно для кожного. Цілий перебіг генуезьких нарад, становище Льюїс Джорджа і Шанцера, чим раз більша уступливість Антанти супроти ангорської Туреччини і совітської Росії є тому доказом. Отже лишається друга можливість: менше або більше радикальний перегляд трактатів, більш або менш важні зміни в існуючих політичних угрупованнях. Усякі можливі при тім комбінації (висунення на чоло європейської політики одної держави, осамітнення другої) відступають для нас тут на другий плян перед одним величезної ваги фактом: фактом німецько-російського зближення. Підготоване цілим положенням, що склалося наслідком невдачної для обох, для Німеччини і Росії, війни (усунення майже всіх причин до ривалізації), се зближення, наслідком нерозумної політики французьких націоналістів, стало в Генуї доконаним фактом. Ратенау і Чічерін, член партії, що п'ять літ тому, привезена до Петербурга в пльомбованих вагонах, вернула тепер в салонках у гостину до італійського короля, — підписали 16 квітня знаний договір у Рапальо. до одним почерком пера утворено двістаміліонний бльок від бельгійської границі до Кореї, від шведської — майже до Індії. Сям трактатом версальський договір перестав фактично існувати і сьому не зарадять нічого ні покликунання на порушення його 116 та 238 артикулів, ні на зломання ухвали в Каннах із 6 січня б. р., ні навіть зірвання конференції.

Для нас сей факт — могло би здаватися з початку — створює положення без виходу: з одної сторони status quo, створене версаль-

²⁾ Про шанси деяких, можливих у Генуї, паліятивних змін у положенню тих чи інших українських земель — не розводимося. Оцінюємо тут ситуацію з погляду нашого національного ідеалу.

ським миром, не є щось таке, чим ми мали би захоплюватися: з другої — радикальну ревізію сього трактату роблять якраз держави, яким ані сниться переводити сеї ревізії на нашу користь! Бо становище Росії в нашій справі знане, Німеччина ж, хоч і буде завжди прихильно відноситися до деяких українських справ, але все ставлятиме понад сю прихильність ненарушимість нової дружби з Москвою. Щож до цілоти українського питання, то Берлін певно уникатиме робити щоб то не було, щоб могло діткнути великодержавну вразливість кремлівських володарів. Се був би перший уємний для нас результат тих нових комбінацій що зачали намічатися в Генуї. Величезне зміцнення міжнародньої позиції Росії по заключенню порозуміння з Німеччиною (наївно думати, що се порозуміння має лише точки економічного характеру), було-б другим уємним для нас результатом. Але не останнім: разом із зміцненням Росії спостерігаємо радикальну, повну ріжних несподіванок, зміну російської політики Польщі. Білгородське її порозуміння з малою Антантою з 11 марта б. р., політичний уклад із балтійськими державами з 17 марта б. р., нарешті ризький протокол Польщі з Естонією, Латвією і Росією з 30 марта б. р. — се були етапи тої мирової політики на Сході, яку зачала Варшава в 1921 році у Ризи. Її останнім етапом стала генуезька політика польської делегації, що, мимо політичного секундування Франції, за всяку ціну хоче прийти до господарського та політичного порозуміння з Москвою. Ся зміна східної політики Польщі значить ніщо инше, як те, що її »ризикантські кола« тратять поволи свій вплив на зовнішню політику Польщі; і »Слово Польське« мало недавно всі причини з приємністю ствердити, що »тепер уже ніхто не мріє про здобування Київа для сфедерованої з Польщею України, ніхто не силкується творити білоруської республіки, щоби зробити з неї союзника Польщі«, що »без узнання Совітів, без стабілізації політичних відносин на сході не можна приступити до організації продукції не лише в Росії, але й у середній Європі« (»Слово Польське« чч. 81 і 71 б. р.), та що порозуміння з Росією має стати вісю польської політики. Ті самі ідеї розвиває і »Курієр Познанський« (ч. 71). на якого гадку »польська політика мусить вибирати або фронт східний, або західний, а в звязку з тим зближення до Росії, або до Німеччини«, і поручає перше, бо »Прусія не погодиться ніколи з тим, що Кенігсберг не має полушення з Берліном, Росії ж ані Вильно, ані Львів не загороджують доступу до морей або до російських земель«.

Коли-б ся політика стріла зрозуміння в Кремлі, то відносини, що готові були-б витворитися на сході Європи, мали-б для нас всі невігоди тих, що повстали напр. для Чехо-Словаків в Австро-Угорщині по

1848, зглядно по 1867 році, році дуалізму. Як би ми хотіли шукати аналогії для цього положення у власній історії, то її ми найшли-б, сягаючи пам'ятю точно о двісті років взад від цього 1867 року... В сім є третій уемний вислід відносин, що уложаться у східній Європі по конференції.

Звичайно, наслідком реалізації всіх точок рапальської умови, новий, рекомендований »Словом« і »Курером«, курс польської політики, міг би стати безпредметовим і Польща може захотіла-б вернути до старого — але се-б все одно не принесло нам ніяких користий. Особливо коли порівняти сі мними »користи« з тою страшною небезпекою (про яку згадано висше), яку криє в собі для нас реалізація Німеччиною і Росією всіх клявзуль рапальського договору.

Чи значить се, щоб ми попадали у зневіру? В ніякому разі! Бо, по перше, завдячували-б ми новій ситуації так потрібну нам єдність нашого фронту. По друге, мимо всіх позорів сили ґенуезьких контрагентів, що нас передовсім обходять, положення їх далеко не блискуче: Росія — виснажена і зруйнована війною, революцією, горожанською боротьбою і большевицькою господаркою, потребує ласки чужого капіталу: мириться з таким станем річий, як відтять її від Балтику ланцюгом ліліпутових державок; толерує корейзацію Сибіру Японією, мусить крок за кроком уступати тій Англії, яку так невдало хотіла смертельно ранили в Індії і яка тепер тримає в своїх руках ключі від Балтійського і Чорного моря: позиції, що часом можуть стати тими точками опертя, при помочи яких можна буде підважити цілу московську могутність... Усе те факти, які лише в зручній інтерпретації совітських дипломатів можна витолкувати в спосіб, корисний для великодержавного положення Росії.

Не ліпшим є положення її ризької приятельки. Брак підпису Фінляндії і Литви під ризьким протоколом свідчить про те, що проба грати провідну роль в славнозвісним »барері« від Балтика до Чорного моря — не повелася. Нездецидоване становище Чехії та Югославії в Ґенуї супроти Польщі та їх кокетовання з Совітами доводять, що й мала Антанга, так само як і балтійська, може собі дозволяти на роскіш усяких екстратур, не дуже то приемних »Слову«, або зненавидженим ним »ризикантським колам«. Сі »неприємности« і викликане ними зде-нервовання зростатимуть лише в міру того, як рапальський союз обер-татиметься в те, чим він у дійсности є: в рапальські обценьки...

Підкреслюємо тут лише значіння рапальської умови як симптому хиткості відносин на Сході Європи, котра що дня може нам принести ниші некорисні, завтра корисні несподіванки. Тішитися з тої умови не

можемо хоч би з тої причини, що для нас байдуже ослаблення позицій одного з противників, досягнуте зміцненням позиції другого, а не нашої. Найліпшим виходом для нас було-б, розуміється, втягнення Німеччини до антантського блоку. Іншими словами — таке ослаблення Росії, щоб союз із нею не мав жадного інтересу для Німеччини, і такі уступки для Німеччини, щоб вона не потребувала конспірувати разом із Росією проти Європи. Лише така комбінація могла-б унешкідливити деякі немилі нам екстраваганції французької політики на Сході і не допустила-б до скріплення Росії. На се, розуміється, потрібно було-б, щоб від керми англійської політики усунулися ті — як їх зве „Daily Mail“ (19. 4.), „the simple amateurs“, що стоять на її чолі; але — коли-б се навіть не сталося, позиція ні одного з контрагентів, яким завдячуємо нове Андрусово, не є, як ми старалися показати вище, того рода, щоб впадати в розпуку.

Зміни в укладі політичних сил Європи, що намітилися в Генуї, не є такі грізні, як спершу могло-б здаватися. Поминаючи всі позори і відповідну режюму та поміч, яку вони можуть одержати, становище обох чинників східно-європейської політики, що нас найбільше обходять, не є того роду, щоб ми спішилися виписувати над пеклом, до якого входимо, дантівське *lasciate ogni speranza!*

Тим більше, що як довго не піддадуться ґрунтовній ревізії справи репарації і довгів, як довго Америка не візьме участі у відбудові Європи (а останнє залежить від першого), — так довго не можна буде говорити про жадну стабілізацію економічного або політичного положення Європи. При таких умовах генуезька конференція може удатися або ні, може приймати всякі рішення і ділити сфери впливу, скріплювати одних і ослаблювати других, *definitivum* вона не створить і останньою не буде.

Гра відновиться. До неї зголосимося тоді й ми і не перешкодить тоді нам ніяке *rien ne va plus!* світового крупера, чи ним буде Льюїс Джордж, чи хто инший.

БІБЛІОГРАФІЯ.

М. Грушевський, — Хмельниччина в розцвіті (1648—1650). Історії України-Руси тому VIII частина III. Видання друге, повторене. Київ-Відень, 1922, стор. 288.

Habent sua fata libelli. Велика Історія України проф. М. Грушевського перейшла в часі війни справді трагічну долю. Восьмий том її почав друкуватися в 1913 р., війна спинила видання і тільки 1915 р. повелося авторови випустити другу частину та 1918 р. віддати до друку третій випуск. Але ці обі частини пропали, — одна згоріла, як говорять, підчас першого обстрілювання Київа більшовиками, друга, вже надрукована, залишилася в друкарні у Москві і мабуть теж запропастилася. Автор тепер підготував у Відні нове видання VIII тому і частина його вийшла на світ під окремим заголовком.

Нова книга Історії проф. Грушевського починається від моменту, коли Богдан Хмельницький по перемогах на Жовтих Водах і під Корсунем дійшов до Білої Церкви (червень 1648 р.). По кількох днях він вислав до Варшави посольство для переговорів, відіслав Татар до Криму і сам вернувся до Чигириня. Які були причини, що гетьман не використав своєї перемоги, не ішов далше на захід на підмогу повстанцям, але почав мирові кроки? Автор пояснює се тим, що Хмельницький як провідник «статочної» козащини бажав тільки повернення давніх козацьких вольностей і про ніяке загально-національне повстання не думав. Він навіть рішучо старався відмежитися від хлопської жакерії, що в ім'я своїх інтересів змагала до повного знищення панів. — Але по місяці Хмельницький таки рушив. Народне повстання охопило вже всю Придніпрянщину і доходило до Поділля й Волині, — гетьман мусів іти разом із повстанцями, бо чернь грозила повернутися проти нього самого і знайти собі інших проводирів (як Кривоніс) та й Поляки могли використати поділ серед повстання і розбити також козаків. Та проф. Грушевський думає, що Хмельницький все таки неохоче ішов до війни, всіма способами стримував повстання, старався обмежити воєнні виступи та надіявся мировим шляхом вирівняти конфлікт із Польщею. Тому він припізнавав похід під Пилявці, тому пощадив

Львів, тому затримався під Замостем. »Свій плян йому вдалося сповнити: воєнні операції без нового рішучого конфлікту, без останнього розгрому Польщі дотягнуто до того моменту, коли можна було повести переговори з новим паном Польщі« — з королем Іваном Казимиром (с. 101).

Переміну у поглядах Хмельницького автор бачить аж по тріумфальнім візді до Київа. Аж тут гетьман війшов у тісніші звязки, з українською інтелігенцією, духовною та світською, й вона увела його у круг національних ідей і змагань. »Він виріс і обертався в кругах єзуїтсько-шляхетських, польських або спольщених, у сфері їх ідей. Тим більше вражіння мусів робити на нього український церковно-національний осередок, — се огнище »роздухане тепер бурею народнього повстання...« (с. 127).

Хмельницький не вдоволяється вже забезпеченням козацького стану, а починає говорити про »удільну державу«, про »князівство« українське, — війна починається на ново під ширшими гаслами.

Але остаточний вислід війни, зборівський мир не приніс здійснення замислів гетьмана. Причину невдачі автор бачить у зраді Татар, що стримала більше рішучі кроки Хмельницького. Все таки він і дальше намагався лояльно додержати своїх зобовязань проти Польщі і залізною рукою нищив бунти невдоволеної черні. Причин сеї уступливости гетьмана проф. Грушевський шукає у тому, що міжнародні відносини не давали Україні якогось певного опертя проти Польщі.

Такий є образ політики Хмельницького 1648—1650 р. Образ неповний, — не маємо тут початків Хмельниччини й того тла, на якому вона почалася; нема ще й дальших фаз політики гетьмана, що довели до зеднання з Московщиною.

Але й сей фрагмент історії нашої давньої держави дає цінний матеріал до роздумувань для тих, що цікавляться і минувшиною і сучасним. У вступі до книжки автор пише: »Не роблю в ній змін, щоб не вносити до викладу ніякої »політики«, навіяної подіями останніх літ. Нехай буде такою, якою писалась тоді, коли Українців ще не ділила нинішня політика«. Побажати б, щоби автор знайшов енергію і відповідні обставини, щоби продовжати й докінчити свою Історію України.

І. Кривякевич.

Матеріяли до воєнної історії. Книга перша. *М. Капустянский*, ген. штабу генерал-хорунжий, Похід Українських армій на Київ-Одесу в 1919 році (ч. I і II). Львів, 1921.

Книжка ся має 88 сторінок, видрукованих добрим, легким до читання друком. Серед додатків є 22 схеми, гарно виконані, як що не рахувати дрібних, неважних помилок, що зовсім не шкодять доброму загальному вражінню.

Внутрішнім змістом перша й друга частина охоплюють період нашої визвольної боротьби від грудня 1918 року, себ то від перших часів Директорії до 6 липня 1919 року, себ то до Проскурівської операції включно. У вступі автор дає короткий військово-політичний огляд подій на Україні від Берестейського мира до часів Директорії.

Завдання, яке бере на себе автор — дати правдивий й безсторонній матеріал для нашої військової історії — є дуже тяжке.

Не диво, що читаючи твір г. Капустянського, бачимо вже в першому розділі, що свого головного завдання — об'єктивності, автор не вповні дотримав.

Він наводить у цілости свій великий звіт, в якому яскраво підкреслює, що ситуація вимагає згоди з Антантою та що лише при такій згоді, за ціну навіть відречення від Галичини, — Україна зможе бути виведена на »широкий шлях державного будівництва«. Звіт сей попав »до діла« і ми бачимо, як автор в оцінці подій від 14 грудня 1918 до 1 червня 1919 одною з причин наших неуспіхів — виставляє незгоду з Антантою, себ то непереведення в життя ідей його звіту.

Колиж ми тепер пригадаємо собі, як розвивалися в ті часи події в Одесі, то стане ясно, що »славетні« антантські »інтернаціональні« війська (бо вони склалися з Москалів, Сербів, Греків, Поляків, Французів), які так безоглядно втікали від напів озброєної, обдертої, випадково набраної банди Григоріва, отже сі »важні« війська ледви чи затрималися б і допомогли нам, як би ми мали з ними яку б то не було згоду!

В тихже »причинах наших невдач« (стор. 27, ч. 6) проглядає анахронізм старих російських часів, що »армія мусить бути поза політикою«. Та доступ політики в сучасну армію, а тим більше в революційні часи, стримати — жадними перешкодами та заборонами неможливо, а тому треба солідною і безнастанною інформаційною та культурно-освітньою працею витворити в армії єдиний державно-політичний напрямок, що прищеплений до великого військового організму, дасть йому імунітет перед усякими партійно-політичними хворобами. Таким чином і з сеї точки треба було би вважати причиною неуспіхів не »політику«, тільки брак відповідної роботи з боку штабу армії серед частин.

В IV розділі (про організацію) можна завважити, що там автор пише головним чином не про організацію армії (сеж надзвичайно цін-

ний історичний матеріал), але дає лише характеристики командування її висших штабових старшин. Туж саму увагу можна звернути авторови і на розділ V. Правда, що «історія кінноти є історією її начальників» і се до деякої міри відноситься також до революційних військ, але всеж таки ми маємо тут перед собою кілька корпусів, які творилися иноді в цілком різних обставинах, які вже мають хоч і не дуже стару, але загартовану в тяжких боях традицію, своє власне обличчя, яке залежало не лише від начальника, але й від інших обставин. Було б бажане, щоб автор змалював рельєфніше якраз отсі характеристичні риси кожної частини.

Загальне вражіння від цілої першої частини залишається таке, що вона ніби є одним великим вступом, в якому головна увага звернена на з'ясування загальної ситуації на Україні перед проскурівською операцією. Самі боеві події — описані лише в загальних рисах.

Цілком инше вражіння робить друга частина. В ній автор розглядає подрібно цілу проскурівську операцію. О скільки точно передається ся дуже цікава операція, тепер іще годі сказати, бо ми знаємо, що події на місцях часто розвиваються не так, як се уявляє собі висший штаб на підставі донесень. Тому для повного її освітлення треба, щоб кожда частина, яка брала там активну участь, — збрала всі свої матеріали про неї і оголосила.

Взагалі друга частина, богата цікавими матеріалами, могла би ще краще виглядати, коли б не деякі уступи, що вносять трошки дисонансу в загальний серйозний її тон. Наприклад (на стор. 56) про поїздку до штабу групи С. С. Нач. Операт. відд. Шт. Армії.

Не зовсім зрозуміле далі є пояснення автора, чому штаб армії не прийняв для контр-маневру після 24 червня пляну полк. Капустянського і Сальського, який при дуже малій небезпеці обіцяв такий рішучий успіх. Невжеж Штаб армії, який перед тим провадив иноді відважні майже до божевілля операції і мав успіх, відразу злякався простого й не такого вже безконечно ризикованого маневру I дивізії і взявся натомість за тяжке, нудне і малоуспішне «видавлювання» ворога з Красилівського пляцдарму?

Розбираючи твір Капустянського з боку того завдання, яке він собі поставив: «подати скелет військових акцій», ми мусимо сказати, що се завдання він виконав.

Він дав у своїй першій і головно другій частині той скелет військових ділань, на якому кожда наша дивізія може докладно виписувати свої акції. Потребу такого скелету болючо відчував кождий, хто брався за систематизацію та опис боевих акцій своєї частини.

Кожда година нашого життя несе з собою в забуття той, чи инший факт із нашої важкої визвольної боротьби, а таке забуття є злочинном перед нашими майбутніми поколіннями, які будуть знов кровю платити за той досвід, який вже кровю заплачений.

З сумом і болем доводиться бачити, як сотками й тисячками розходяться, не дивлячись на шалені ціни, російські пореволюційні воєнні видання, де зібрано силу матеріалів із походів Денікіна, Врангеля і Юденіча. Сі матеріали дуже солідно розроблені й артистично видані, а ми свій досвід пускаємо на вітер, ми видаємо, й то не правильно, пару напів військових, напів політичних газеток, з яких майже всі на першому числі кінчають своє існування.

Отже головна заслуга Капустяньського полягає в тому, що він при таких невідрадних обставинах знайшов у собі досить сили написати і перебороти всі труднощі, щоб випустити в світ свою книжку, яка повинна внести живу струю до нашої військової літератури. Вона викличе обмін думок, примусить подумати, а де кого й узятися за перо з тим, щоб удосконалити і розвинути широкі клітки тої загальної сітки наших військових акцій, яку г. Капустяньський накреслив у своїй творі.

Чекаємо на 3 і 4 частину.

Ю. Отмарштайн.

Вячеслав Липинський. Историчні студії та монографії. Том третій. Україна на переломі 1657—1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. Київ - Відень, 1920. — Ст. 304, 8°.

Вячеслав Липинський добув собі одно з найперших місць в українській історіографії великою збіркою студій п. з.: *Z dziejów Ukrainy* (1912 р.). Ся книга здобула собі велику популярність, особливо в Галичині, і ізза барвного та інтересного способу оповідання і тому, що автор не тільки переповідає події минушини, але також пояснює їх, шукає причин і робить висновки. Тепер по десятиох роках автор випустив частину сеї праці в другому, українському виданні. Се видання, як порівняти його з першим, перейшло дуже основні зміни: погляди, що там були тільки зарисовані злегка, тут розроблені подрібно, справлені і провірені, зложені в повну систему; друге видання в багато місцях читається як зовсім нова праця.

Автор розглядає політику Богдана Хмельницького в останніх роках життя гетьмана, головно в 1656—1657 р., але своїм поглядом й оцінками сягає аж до самих початків Хмельниччини. В політиці Хмельницького він бачить два періоди. В першому періоді, автономістичному,

гетьман вдоволяється автономією при польській державі і всю енергію вкладає в те, щоби сю державу перебудувати так, щоби український народ міг знайти у ній певне заспокоєння своїх життєвих потреб: старається обмежити впливи магнатів, скріпити монархічну владу короля, обсадити польський престіл кандидатом, що розумів би і підправ українські справи. Але по кількох роках упертих проб Хмельницький переконався, що його завдання здійснити неможливо. Тоді доба автономізму кінчиться, приходить другий період діяльності Хмельницького, — зірвання з польською державою і будівництво самостійної української держави. Початок сеї другої епохи автор кладе на останні місяці 1653 р.

При будові держави найважливішою проблемою було вирішення напрямку внутрішньої політики. У повстанні проти Польщі брали участь різні суспільні верстви з різними соціальними змаганнями; з одної сторони «чернь», тобто незаможні й неграмотні селяне й січові козаки, з другої заможніші й більш освічені городові козаки, міщанство, шляхта, духовенство. Стояли тут проти себе також два економічні уклади. В рідко заселених степових і пристепових землях велася господарка півкочова, добувницька, що обмежувалася ловецтвом, рибальством, скотарством, — господарка на «общинних» основах, при спільнім володінню, де широкі степи та дуги не належали до окремих власників, а до всеї громади. З другого боку по всій Україні розвивалася хліборобська культура з осілим життям, з поділом землі з діничним володінням, зі складною господарською організацією. Богдан Хмельницький мусів вибирати між тими обома напрямками. З початку верх узяла низова добувницька козаччина з тою частиною селянства, що бачила свої користи у степових промислах; та сі елементи не могли зорганізувати земель, що вже зрослися з хліборобським життям, — вони вносили туди тільки анархію і руїну.

Тому згодом гетьман дає перевагу хліборобським, культурним верствам і при їхній допомозі підіймає будову української державности. «Матеріальний зріст, політичне скріплення і в кінці політична перемога осілої військово-хліборобської верстви в козацькій Україні, — ось де була перша причина перемоги українського державного сепаратизму супроти Польщі. Ся перемога означала перемогу політики сієї верстви, се був знак, що в козацькій Україні творча будуюча сила плуга одержала верх над руїницькою стихією незораного степу» (ст. 89).

Праця В. Липинського дає цілий ряд нових помічень про різні напрями державної праці Хмельницького. Так маємо спеціальні замітки про витворення нової служебно-боярської верстви, про змагання до діничної абсолютної монархії, довгий екскурс про т. зв. переяславську

умову (автор вважає її тільки маніфестаційним кроком, що мав перед світом показати абсолютну і легальну емансипацію України від польської держави), про значінне західних українських земель у будові тодішньої держави і багато інших.

Вячеслав Липинський увійшов в українську історіографію як індивідуальність сильна і творча. Основні питання життя минушини він ставить на вістрі, — розвиває нову схему української історії, що значно відходить від загально прийнятих і навіть канонізованих ліній. Сі нові погляди мусять знайти фахову оцінку істориків-дослідників, — промовчувати їх не можна!... Всі ж читачі знайдуть у книжці В. Липинського не тільки інтересну лектуру, але й розв'язку багатьох питань громадського життя.

Іван Крип'якевич.

Литературні стремління Подкарпатської Русі. Написав *Др. Володимир Бирчак*. (Видавництво тов. »Просвіта«, ч. 2). Ужгород, 1921. Ст. 96, 8°.

Хто бажав би мати яскравий доказ сили й невмиручости національної ідеї, той може найкраще прослідити се на історії Підкарпатської України. Здавалося, що через довгий національний гнет і економічний визиск вона знівечена цілковито та не піднесеться більше ніколи. Адже всі уряди й школи на її території були тільки малярські, назви місцевостей — для затертя всяких слідів українства — поперекладані на малярщину, імя »Русин, Руснак« вимовлюване все з найбільшою погордою, всякі організації заборонені, зносини з заграничними братами недопускані, вся інтелігенція змаляризована, а в часі війни насильно накинені навіть григоріанський календар замість юліанського та латинсько-малярська азбука замість славянської! За 50 літ австро-угорського дуалізму появилоси там ледви дві книжки, яких вартість можна признати ще й тепер (Русько-малярський словарь Л. Чопея та Хрестоматія Е. Сабова), усе инше, що друкувалося, було відразу мертворожденне, тому й толероване, як нешкідливе. Чи ж можна було припускати, що там зайде ще колись зміна на ліпше?

Та так виглядала тільки зверху поволока, а під нею тліла й не згасала іскра національного почуття. Тож коли поволока трісла з розпадом Австро-Угорщини, іскра розжеврила в великий огонь, який уже не згасне. Як Фенікс із попелу почали повставати всякі товариства від гуманітарних до політичних, потворилися школи, появилоси політичні партії з партійною пресою, зродилися промислові підприємства, торговельні, банкові, заснуався музей, театр і »Просвіта«... Розуміється, не все ще йде, як бажалобся, не все ще сильне, як повинно бути, не все ще осягнене, та підвалини вже стоять і дальша будова на них піде

лекше, як її початки. Малий відломок українського народу відроджується на наших очах, чиж можуть якінебудь імперіялізми здавити увесь народ у цілоти?

Хоч ужгородська «Просвіта» існує не довго, та вже вспіла видати цілий ряд книжечок, а між ними й книжку В. Бирчака. Хто цікавиться Підкарпатською Україною й її духовим життям, той прочитає сю книжку з зацікавленням, бож у ній змальований повний образ тої «літератури», на яку могла здобутися та занедбана й забута країна. Автор виявляє тут ті всі язикові перипетії, що проявилися в місцевій літературі, почавши від церковно-славянської мови до народної української з відскоками в бік латинської мови, мадярської й московської, а найбільше «язичія». Йдучи за прийнятим поділом української літератури на три періоди, ділить так само й місцеву, відрізняючи твори писані тільки церковно-славянською мовою, далі з примішкою народної, і писані чистою народною мовою. З огляду одначе, що і в найдавніших пам'ятках пробиваються форми живої мови та що вони борються з церковнославянськими до найновіших часів, вистало б мабуть дати два періоди тим більше, що й творів першого періоду дуже мало. Подаючи характеристику творів другого періоду, переходить учительні евангелія, що визначаються великим багатством усяких оповідань, особливо апокрифічних, полемічні твори і літописи, яких є дуже мало, духовні та світські вірші, повісті та підручники. Замітити до сього розділу можна ось що: Збірник Ст. Теслевцьова віднайшов я. Картками з нього підпалювала собі в печі кухарка о. Ю. Жатковича. Те, що я виратував від спалення, передав до бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка, як і інші рукописи, віднайдені на Підкарпаттю, а пок. І. Франко використовував їх у своїх працях. Учительних евангелій є більше, як подає автор. Дуже шкода, що автор не бачив і не використав того, що опублікував А. Петров у петерб. Академії Наук. Його примірник привіз іще перед війною др. Ол. Бонкало. — Частина творів М. Анджели переховується в бібліотеці Наук. Тов. ім. Шевченка. Шкода тільки, що ніхто доси не займався ними. — Повість «Александрія» є також у більшому числі рукописів. Один із них має тепер др. І. Панкевич. — Духовні вірші, як і світські, заслуговували на докладнішу увагу, бо деякі між ними є дуже гарні. Пісня про клокочевський образ написана гарною мовою народною, тому дивно, що автор вважає, немов би «сей вірш був переведений недокладно з польського».

Десятьнаятий вік і тодішніх письменників трактує автор окремо, подаючи менше або більше докладні характеристики М. Лучкая, І. Фогорошія, І. Бережанина, В. Довговича, О. Духновича, О. Павловича, А. Кралицького, О. Гомичкова, І. Сильвая, Е. Фенцика, В. Матяцкова. Ду-

же справедливо завважує, що «ріжниця межі В. Матяцковом з кінця XIX в., а прим. С. Теслевцевим із XVII в. є та, що мова творів Матяцкова є більше церковнослов'янська, як автора із XVII в.» Так само влучний дотеп про збірку проповідей І. Сильвая п. н. «Другий світ». Про них і про інші твори І. Сильвая говорено, що їх можна буде зрозуміти аж тоді, коли всі перенесемося... на другий світ.

Книжка закінчується оглядом причин, що викликали зворот до народньої мови, і характеристикою письменників о. Ю. Жатковича, дра Гіядора Стрипського та о. Августина Волошина, що сей зворот спричинили. До цього можу завважити, що о. Ю. Жаткович був тільки членом етногр. комісії Наук. Тов. ім. Шевченка, та що він особисто не знався з І. Франком, ані не стояв із ним у зносинах. Його праця в II т. Етногр. Збірника є скороченням тої, що вийшла 1913 р. в малярській мові. Варта було також зазначити, що Г. Стрипський ходив у зимовім семестрі 1897 р. на виклади у львівським університеті, куди поступив за моєю ініціативою та що тут познайомився з львівськими Українцями, з чого очевидно скористав пізніше у своїй діяльності.

На мій погляд не завадило б було, коли б був автор подав огляд наукових праць про Підкарпатську Україну, історичних, фільольогічних і особливо етнографічних, які мусіли також по часті причинитися до національного відродження підкарпатських Українців. Із самого збірника пісень Я. Головацького можна бачити, що до нього доставили записи не тільки о. Талапкович, І. Шафранкович, О. Павлович, А. Кралицький й інші, але й Ол. Духнович та такі вороги народньої мови, як О. Митрак та І. Сильвай. Видно, що й вони колись хиталися у своїх літературних поглядах. Так само й Е. Фенцик пишучи мовою «образованного сословія» відступав деколи місце у своїй газетці і під народню поезію, стаючи в суперечности із теорією про «одинь русскій языкъ и одинь русскій народъ».

Одної хибі повинен би позбутися автор, хоч і дрібної, се не вживати так часто «і т. д.». Що криється за тим «і т. д.» і чому не сказати всього докладно, що належить сказати? Неприємно в книжці вражає велике число друкарських похибок, в яких навіть перекручується імена власні, як Базилович і Базилевич, Хрестоматія К. Сабова зам. Е. Сабова (хоч був і К. Сабов письменник) та інші. При дальших книжках повинна «Проевіта» пошукати ліпшого коректора.

В. Гнатюк.

Памятки українського мистецтва. Будівництво. *Таранушенко С.* Хата по Єлисаветинському пр. під ч. 35 в Харькові. Обміри та рисунки *В. Троценка.* Видання комісії по вивченню українськ.

деревл. будівництва Всеукраїнського Комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини. Харків, 1921. Стор. 60 + XII таблиць з рисунками.

Зовнішній вигляд книжки не дуже поважний... Видання літографоване. Текст писаний рукою, хоч досить гарним українським скорописом 18-го століття, але занадто дрібними буквами. Папір поганий, друк невиразний, фарба бліда... Отже читається літографія з великими труднощами; деякі сторінки так невиразно відбиті, що заледви можна розібрати половину написаного. Ілюстрації, роблені пером, із недостатньою графічною технікою, та все таки дають правдивий і грамотний рисунок хат, плянів, конструктивних перекоїв і т. пн. Поганий друк і тут нашкодів — деякі ілюстрації, прим. внутрішнього вигляду хати, дуже невиразні.

Зовсім инше вражіння робить зміст книжки. Вже при поверховім ознайомленню з сею працею видно, що тема про українське хатне будівництво трактується наскрізь серйозно. Автор, що має не аби який науковий досвід, підходить до сеї теми з цілком науковою метою, а у викладі зарекомендовує себе як артист-мистець, що відчуває естетику і художній зміст архітектурної штуки, не кажучи вже про те, що автор із величезною відданістю і якоюсь посвятою вложив силу праці в се на перший погляд невелике видання.

Книжка ділиться на три частини: огляд хатнього будівництва на просторі цілої України, на Слобожанщині і в Харкові.

З передмови довідуємося, що «Комісія по вивченню Українського Деревл. Будівництва» виготовила до друку серію публікацій, пам'яток народнього, міщанського та селянського будівництва України. Перший випуск із сеї серії маємо перед собою.

Книжка починається досить докладним оглядом усіх праць (переважно етнографічних і археологічних) у російській, українській, польській і иншій літературі про українське хатне (селянське) будівництво, вибираючи з них то найцінніше, що характеризує українське будівництво на цілому просторі українських земель. Сей огляд зроблено дуже уміло, не повторюючи того, що вже сказано в давніших працях, про які згадував автор.

І так автор спиняється на етнографічних працях П. Чубинського, М. Левченка, Я. Головацького, М. Сумцова, Ол. Русова, М. Могильченка, В. Шухевича, М. Зубрицького, В. Бабенка, А. Шарка, М. Русова, Гр. Коваленка, Ф. Вовка і ин., при чім ці праці що до будівництва зустрічають із боку автора певну оцінку і критику. Приміром про Чубинського автор пише: «Робота Чубинського цілком описова, при чім у ній він, узагальнюючи свої спостереження, висуває на перший плян риси лише типові».

Прихильно автор відзивається про працю М. Зубрицького (про бойківські хати), кажучи, що се »одна з найновіших і найкрасших описових монографій в літературі про селянське будівництво, присвячене бойківським хатам... Цінна ся праця тим, що тут у ній повно зібрана термінологія«. Те саме говорить автор і про працю М. Русова («Поселенія и постройки крестьян Полтавской губ.»).

Докладніше спиняється І. Таранушенко на праці академіка Ф. Вовка: «Этнографическія особенности Украинскаго народа», характеризуючи сю працю так:

»Глибоке знання археології, історії, етнографії, антропології, інтерес до народнього мистецтва України забезпечили повноту описовій частині роботи й глибину постановці основних питань про походження й еволюцію нашої хати. Велика ерудиція сполучена з строгим, виробленим у ліпших лябораторіях Західної Європи методом велить нам зупинитись на роботі Вовка з особливою увагою«.

Що до археології, Таранушенко спиняється на розкопках Хвойка (Жилища київск. ремісників Великокнязівськ. доби), в Білгородці, городищ на Київщині, під Харковом («Донецьке»), в охтирському повіті («Круте»), під Ромном («Манастирище»).

На підставі висше згаданої літератури автор приходить до певних дуже цікавих, а часом зовсім нових висновків:

Ядром сучасної української хати треба вважати прямокутну, близьку до квадрату клітку. Дальшим шаблем була хата з сіньми (з'являється у великокнязівську добу). Починаючи XVII ст., з'являється найбільше розповсюднений — »клясичний« тип — трикамерної хати (хата + сіни + комора). Первісним типом була хата рублена. І вже пізніше з'явилася побілена хата, яка знаменує новий стиль. Що до впливів чужоземного будівництва автор не заперечує впливів як східних (і не іранських), так і західних (німецьких).

До першого розділу книжки подано 29 малюнків хат (19 плянів і 10 перепективних малюнків) після різних джерел про хатне будівництво з укр. літератури.

На жаль, Таранушенко не розвиває загальної характеристики українського хатнього будівництва, не вказує, в чому власне полягають особливі прикмети українського архітектурного стилю в хатньому будівництві, й обмежується лише загальними фразами, приміром:

»Де-які риси української оселі неодмінно зустрічаємо в кожній хаті на всьому просторі українських земель і вони свідчать про етнічну єдність цілого українського народу«. Але які саме ці »деякі риси«, ми не знаємо з праці Таранушенка, тимчасом самі вже пляни хат, подані автором із цілого простору України, різних типів і розмірів, дають

можливість поробити силу спостережень що до спільних рис у виробленню плянів, внутрішнього розкладу, прикрас, то що.

Взагалі видко, що автор праці був не архітект і тому його більше цікавить історія розвитку хатнього будівництва, а не сама будівничча штука, як така.

В другій частині спиняється Таранушенко над історією хатнього будівництва на Слобожанщині на підставі різних старих документів, описів із сучасної літератури і власних спостережень («Описаніє» Змієвського монастиря 1702 р., «Перепис Хрущова» 1732 р., відомости академіка Зуєва з 1781 р., «Топограф. описаніє» 1788 р., перевидане харківським губ. земством, праці проф. Сумцова і акад. Вовка і ин.).

Цікаві відомости, але на жаль без жадних ілюстрацій, зустрічаємо про хати в м. Лебедині — хати тут найрізномоднїшого типу з усякими ганками, піддашами, верандами...

Далі переходить автор до хат м. Харкова, зазначаючи, що вкупі з В. Троценком перевів реєстрацію та наукове студіювання харківських хат.

»При допомозі 2—3 реєстраторів — читаємо в книжці — оглянено м. Харьків й занотовано на картках понад 230 старих хат, після чого майже всі вони були сфотографовані. Одночасно з фотографуванням найбільш цікаві хати були точно обміряні, викреслені, обслідовані, описані, словом цілком підготовлені до друку«.

На підставі тих матеріялів автор робить побіжний огляд тих харківських хат, поділяючи їх на різні типи.

У своїх висновках про хатне будівництво у Харкові і взагалі на Слобожанщині, зазначає д. Таранушенко, що зважаючи на різні еміграційні хвилі, що йшли з Галичини, Полтавщини, Холмщини, Поділля і ин. місцевостей на Слобожанщину, можна тут зустрінути найрізномоднїший тип хатнього будівництва. Помітні там між иншим і впливи ампіру.

Закінчується друга частина книжки отсеми дуже цікавими висновками: »На памятках хатнього будівництва Харкова початку XIX в. лежить виразна печать ілюзіонізма з кріпкими ще пережитками клясичного стилю. Сі два стилі — клясичний та ілюзіійний, особливо другий, сполучений з живими ще одголосками клясичного, будуть мабуть характеристичними стилями хат Слобожанщини«.

Другий розділ книжки на жаль зовсім не ілюструється малюнками.

Третій розділ присвячений помірам одної типової хати м. Харкова на Єлисаветинській вулиці. Тут подано 12 таблиць із рисунками хати: 2 пляни хати і садиби, 4 конструктивні перекрої, 2 фасади, пер-

спективний вигляд із 3 малюнками внутрішнього устрою хати, профіль вулиці і хати, деталі вікон і т. ин.

Всі поміри і обслідування переведені надзвичайно докладно, точно і систематично на підставі наукових приписів. Се дає можливість авторови перевести цікаву аналізу обмірів. Доповнюючи сю аналізу також іншими спостереженнями естетичного і художнього характеру, автор приходить до незвичайно інтересних висновків про артистичну вдачу і художній смак майстрів, що будували звичайну ніби то українську хату.

»Знайомство з нашою пам'яткою (хатою) — пише Т. — переконує, що в особі майстра ми маємо не клясика, а ілюзіоніста. Пропорції цікавлять його не в цілях установлення в застиглих абстрактних формулах вічних ідеальних канонів прекрасного — та доба повидимому віджита — ні, він шукає способів висловлення своїх емоцій в мінливорухливих, ілюзійно-мальовничих образах-формах. Як маляр він оперує вже барвою і як живописець фіксує точку погляду глядача, беручи пропорції основних мас з певним розрахунком на ракурс«.

Праця Таранушенка є цінною науковою студією, яка закладає в літературі про українське хатне будівництво той певний фундамент, на якому в будуччині може розвинутиися ціла наука про українське хатне будівництво.

Широко задумана і почасти вже переведена кольосальна робота обслідуванн хат у Харкові і приготовлені рукописи та поміри для друку — знайшли, розуміється, величезні перепони з боку совітського державного видавництва, що має в своїх руках усі друкарні на Україні. Отже автор очевидно мусів себе обмежити невеличкою розвідкою, видрукувавши при помочи літографії лише частину своєї праці.

Було б дуже бажано, аби українські видавництва по сей бік Збруча, а передовсім українські наукові інституції, звернули увагу на книжку Таранушенка і передрукували її, тим більше, що ся праця може стати взірцевою для подібних дослідів над українським будівництвом по інших українських землях.

В. Січинський.

Др. В. Панейко — Зєдинені держави Східної Європи. (Галичина й Україна супроти Польщі й Росії). Відень, 1922, ст. 82, 16^о.

Не можна не повитати появи нового твору знаного українського публіциста і дипломата. Думки його книжки ширилися в нас уже від давна, але ніхто ще не мав цивільної відваги так щиро, з таким переконанням уняти в ясну формулу москвофільську ідеологію, як се зробив др. В. Панейко; колись, видаючи як редактор »Діла« свої »Russica« — різкий протест проти російських впливів — автор держався

ишої ідеології. Але не слушно було б робити йому з того закиди, бо як сказав (цитований автором) Бісмарк, коли »зверхні відносини зміняться двацять чотири рази на добу, то й я не заважаюся двацять чотири рази змінити свої погляди«. Так очевидно думає і др. В. П. Щож змінилося в міжнародній політиці, що змусила його з Савла стати Павлом? На його думку — відношення великих держав до ідеї української самостійности, яке ніби-то вимагає від нас шукати рятунку лише — в Росії. На думку автора народи бувшої Росії, в тім числі й український, »можуть числити на поміч усіх великих націй світа, (лише) коли вона заходиться коло реорганізації колишньої царської імперії...», але не можуть за відомими виїмками (Фінляндія, Польща) числити на поміч... для змагань до роздроблення європейського Сходу. Ідея самостійности України, стративши навіть ту ілюзію, яку давала їй одна з німецьких концепцій європейської політики, не знайшла і не знаходить нічого, чим можна її заступити«. Очевидно волю свого народа автор вважає за ніщо, чужу поміч — за все.

Але автор консеквентний, для нього не тільки »самостійність України в протиросійській концепції неможлива«. Він іде далі і каже, що »як би така самостійність була можлива до здійснення... то тоді треба було б сю концепцію, як органічно шкідливу... українському народові, відкинути і поборювати«. Чому? Тому, що »Україна всіма основами свого буття... предистинована жити й розвиватися в звязку зі своїм північним сусідом і побратимом (!)«, з яким вона властиво не має ніяких, можливих до оборони, природних границь...

Сей довід є вершком аргументації д-ра В. П. Він його повторяє в різних формах і забуває лишень пояснити, чому недостача природних границь не привела до злуки Німеччини з Росією? Чому недостача сих границь не допровадила до злуки десятків держав середньовічної Італії? Чому »недостача добрих природних перешкод« межі Францією і Німеччиною, про яку згадує сам автор, не привела до »федерації« між ними? І нарешті, чому ся »відсутність« не перешкоджувала віками Україні й Росії жити окремим політичним життям?

Але для автора важнійші знов не воля нації, тільки зовнішні причини: хвилева політика європейських держав, природні границі, то що.

Як представляє собі автор сю »конечну« злуку з Росією? В формі союзу, федерації, автономії навіть, над сим він не затримується, се йому неважно, перед сим завданням (злуки з Москвою) для нього »усуваються на другий плян... питання про форму, зміст і назву такого політичного новотвору...«. Отже без »застережень!« à la merci Москви, так звучить нова політична формула старого антагоніста Росії.

Чи може він спеціально займається доказом, що «навчена досвідом» Росія буде відповідним контрагентом для подібної спілки «рівних із рівними»? Ні, бо він сам признає, що «створити психологічні передумови співробітництва українського і велико-російського народів... завдання нелегке». Отже тут висувається вже навіть не принцип à la merci великодушного переможця, від якого всеж можна сподіватися якоїсь шляхотности, тільки звикла й стара українська засада: «якось то буде!»

З якоюж Росією радить лучитися др. В. П.? Розуміється з «новою», з «демократичною». Так бодай він радить у тексті книжки. А з долученої дипломатичної кореспонденції автора виходить, що він хотів переводити сю злуку з Росією — Денікіна і Колчака! І що дивного? Завше всі, що змагали до угоди з тою, яка буде Росією, лучилися з тою, яка була: той, для кого найважнішою точкою ідеології, є державна могутність Росії, не дуже сперечатиметься що до того, як ся Росія виглядатиме, чи демократичною, чи абсолютистичною.

Дальше автор говорить про «обі руські нації», а особливо про ту з них, що «єдина серед славянських народів спромоглася на велику світову державу», що «одна серед Славян видала в своїм письменстві (ах, що писав про се письменство проф. Ноцель в «Russica!») імена, які стоять рядом із найбільшими іменами письменників усіх народів і часів» і т. д. — фрази ніби вирвані зі старої «Прикарпатської Русі!» Не дармо Фіхте казав, що нація, яка трагить зрозуміння до своєї політичної незалежности, тратить скоро і зрозуміння до своєї незалежности культурної. Наведений щойно пассаус із брошури д-ра П-ка — се мостик, яким переходиться від політичного москвофільства — до культурного.

Можна було-би ще зрозуміти автора, коли-б він був бодай в одному консеквентний (як деякі його однодумці), коли-б він довів, що тріумфом своєї ідеології він ратує бодай ідею соборности? На жаль не бачимо і сього! Бо в одному зі своїх листів (із 28/8, 19), пише він, що треба робити дістінкцію між іншими державами і Румунією, що «Румунія нам конче потрібна», та що «румунські претенсії до частини Бесарабії й Буковини в дуже високій мірі оправдані етнографічними мотивами. Се, знаю се позитивно, — веде автор далі — признають також деякі російські круги» (про Угорську Русь автор зовсім не згадує...). Виникає питання: що робити, коли «деякі російські круги» (що можуть стати правлячими) з тих, чи інших причин признають оправданими такі претенсії всяких держав що до наших земель, яких не можна виправдати етнографічними мотивами? так напр. як признавали сі «круги» претенсії Австрії до Галичини протягом аж 150 років?

Що тоді? Який сенс тоді має ідеологія автора навіть для його тіснійшої вітчизни?

В цілому книга автора робить дивне вражіння: дипломат, що підпорядковує політичні завдання свого народу хвилевому уложенню сил в Європі; політик, що числить у першій лінії на чужу поміч і шукає її у політичних трупів (Денікін); Українець, що старанно вишукує аргументи проти — самостійности України... Як се дивне навіть для наших часів!

Загальне вражіння від книги таке, що противники орієнтації д-ра В. П-ка будуть йому (за таку оборону його ідеології) більше вдячні, ніж ті його політичні сторонники, до котрих він так недипломатично оголосив дипломатичні листи в своїй книзі...

О. В.

П О М Я Н И К

співробітників Літ. Наук. Вістника, що померли на протязі війни.

- Орест Авдикович, учитель гімназії, † 1919 у Відні.
- Сергій Бердяїв, журналіст, † 6. XI. 1914 в Києві.
- Іван Верхратський, учитель гімназії, † 29. XI. 1919 у Львові.
- Ярослав Весоловський, журналіст, † 21. VI. 1917 у Відні.
- Др. Федір Вовк, кустос етнографічного музею ім. Олександра III в Петербурзі, † 29. VI. 1918 у Жлобині над Дніпром, повертаючи з чужини на Україну.
- Володимир Гребеняк, аплікант Музею Н. Т. ім. Шевч. поляг на полі боротьби, нед. Галича, † 7. VI. 1915.
- Др. Іван Джиджора, бібліотекар Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, † 22. IV. 1919 в Голгочах.
- Леонід Жебуньов, властитель більшої посілости, † в осени 1919 у Полтаві.
- о. Михайло Зубрицький, парох, помер у цвітні, 1919 в Берегах Дол
- Адріян Кащенко, урядник залізниці, † 20. III. 1921 у Катеринославі.
- Наталія Кибальчич (Наталка Полтавка), вдова по дідичу, † у грудні, 1919 в Лубнях.
- Володимир Кобилянський, поет, † 10. IX. 1919 у Києві.
- Наталія Кобринська, вдова по священнику, † 22. I. 1920 в Болехові.
- Стефан Ковалів (Стефан Пятка), народній учитель, † 26. VI. 1920 в Бориславі.
- Надія Кибальчич Козловська, вдова по лікарю, † 19. IX. 1914 в Трипілію (у Київщині).
- Федір Корш, академік, † 1. III. 1915 у Москві.
- Др. Володимир Коцовський, директор учительської семінарії в Сокалі, † 10. II. 1921 в Сокалі.
- Іван Левицький Нечуй, вистужений учитель гімназії, † 2. IV. 1918 в Києві.
- Др. Іван Луценю, лікар, † в лютім 1919 коло Полонного, розстріляний більшевиками.
- Дмитро Маркович, власник більшої посілости і сенатор, † у грудні 1920 у Винниці.
- Др. Лесь Мартович, кандидат адвокатури, † 11. I. 1916 в Погариску в Равщині.
- Федір Матушевський, банковий урядник, † 21. X. 1919 в Атенах, як український посол до Греції.
- Теоділь Мелень, соціалістичний організатор і журналіст, † 10. VI. 1915 в Єзуполі, від ран у бою.
- Др. Євген Олесницький, адвокат і посол, † 26. X. 1917 в Відні і похований у Стрию.
- Др. Михайло Орловський, лікар, † 9. II. 1918 у Києві, застрілений більшевиками.
- о. Іван Охримович, парох, † 25. I. 1922 в Ляхівцях.
- Михайло Павлик, журналіст, † 26. I. 1915 у Львові.
- Опанас Рудченко (Панас Мирний), скарбовий урядник, † 29. I. 1921 в Полтаві.
- Василь Семиренко, інженер, власник цукроварні, покривав недобори Л.-Н. Вістника, † 17. XII. 1915 в Києві.
- Іван Стешенко, учитель гімназії, перший міністер освіти в Києві, † 30. VII. 1918 у Полтаві, застрілений бандитами.
- Микола Федюшка (М. Євшан), письменник, старшина української армії, † 23. XI. 1919 у Винниці.
- Др. Іван Франко, письменник і бувший редактор Л.-Н. Вістника, † 28. V. 1916 у Львові.
- Іван Франчук, учитель гімназії, † 1920 у Львові в Кульпаркові.
- Данило Харовюк, народній учитель, † 1918 у бою.
- Артим Хомик, учитель гімназії, † 10. III. 1921 у Відні.
- Грицько Чупринка, поет, † 29. VIII. 1921 розстрілений більшевиками в Києві.
- Кость Широцький, професор камінецького університету, † 13. IX. 1919 в Білоусівці на Поділю.
- Володимир Шухевич, учитель реальної школи, † 10. IV. 1915 у Львові.
- Сильвестер Яричевський, учитель гімназії, † 30. III. 1918 в Сереті на Буковині.
- Богдан Ярошевський, журналіст, † 14. XII. 1914 у Києві.

„ДНІСТЕР“ Товариство взаїмних - - - забезпечень - - -

Львів, вул. Руська, ч. 20 (власний дім).

Приймає до забезпечення від огню будинки, хатні і господарські движимости, меблі, одяжу і білля, збіжжя в снопах і в зерні, худобу і т. п.

Кожний Українець

повинен асекуруватися від огню, щоби на випадок пожежі не понести втрати, бо достаток одиниці, то добробут цілого народу.

„Дністер“

рачує найдешевші оплати за забезпечення і звертає кождорічний чистий зиск своїм членам.

Оцінює та вилачує шкоди по огні скоро і совісно, а на членів оцінювочної комісії запрошує все двох членів.

Дає підмоги українським школам і бурсам.

Люде асекуровані в „Дністрі“, можуть дістати позичку у всіх великих банках і в Товаристві й взаїмного кредиту „Дністер“.

Власні фонди „Дністра“ виносили з кінцем 1921 року

Мл. 24,903.537.—.

„Дністер“ Товариство взаїмного кредиту
уділяє позички своїм членам, приймає вкладки і опроцентує їх від найближшого дня по зложенню до двя виплати.

Адреса „Дністра“ Товариство „Дністер“ у Львові,
вул. Руська, ч. 20.

Для телеграм: „Дністер“ — Львів.

Канцелярії Товариства отворені щодня від 9—2 перед полуд.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

місячник літератури, науки й суспільного життя,

буде виходити в 1922 р. книжками в об'ємі 6 аркушів друку і містити оригінальну й перекладну белетристику — повісті, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших царин знання: огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя, критику й бібліографію.

Видзе: Українська Видавнича Свілка.

Начальний редактор: Др. Дмитро Донцов.

До редакційного Комітету входять:

М. Галуциньський, В. Гнатюк, В. Дорошенко, Ю. Павликовський, І. Раковський, В. Целевич.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

Доси зголосили своє співробітництво: Д. Антонович, О. Бабій, С. Балей, Б. Барвінський, О. Барвінський, В. Бирчак, Л. Білецький, В. Бобинський, М. Возняк, М. Вороний, М. Гехтер, М. Голубець, Я. Гординський, К. Гриневичева, О. Грицай, С. Дністрянська, С. Дністрянський, Д. Дорошенко, М. Залізняк, Б. Загайкевич, В. Залозецький, І. Зівицький, І. Копач, М. Кордуба, В. Королів-Старий, І. Кривецький, І. Крип'якевич, Р. Купчянський, З. Кузеля, Х. Лебідь-Юрчик, І. Ліпа, Ю. Ліпа, Таїс Бельмен-Липовецька, К. Лоський, О. Лотоцький, М. Луцкевич, О. Луцький, С. Людкевич, О. Маковей, І. Огієнко, Ю. Опільський, Ю. Отмарштайн, В. Павлусевич, І. Панкевич, В. Прокопович, В. Радзкевич, О. Русова, В. Сальський, І. Свещицький, В. Сімович, С. Спрополо, В. Січинський, П. Стах, В. Стефанік, П. Тенякко, Ф. Федорців, Р. Цегельський, А. Чайковський, Марко Черемшина, Е. Чикаленко, П. Холодний, Ю. Шкрумеляк.

Редакція й адміністрація у Львові містяться на разі

при вул. Чарнецького ч. 24.

Всякі письма, рукописи, книжки й передплату висилати тудиж на адресу Вол. Гнатюка.

Передплата, платна у Львові, виносить:

Одна книжка Мп. 600.

Передплата до кінця вересня Мп. 3000.

Передплата до кінця 1922 р. Мп. 4800.

В Чехо-Словаччині одна книжка Кор. 13, (замовляти на адресу: Василь Палів, Ужгород Берчені, 24).

В Німеччині одна книжка 50 Мк. нім.

В Австрії одна книжка 1200 Кор. (зам. Володимир Огоновський, Відень, XIX, Karl Beckg. 6/8).

В Америці одна книжка 30 центів, — передплата до кінця 1922 р. 2 долари.

Конто в Земельнім Банку Гіпотечнім у Львові.

Всякі грошові претенсії журналу до передплатників платні й заскаржувані у Львові. — Доки хто не повідомить адміністрації виразно окремим письмом, що перестав передплатувати журнал, доти відповідає за всі вислані йому книжки.

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN